

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

**ШЫМКЕНТ УНИВЕРСИТЕТІ
ШЫМКЕНТСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ**

**«ӘЛ-ФАРАБИ, АБАЙ ЖӘНЕ ӘЛЕМДІК ӨРКЕНИЕТ»
Халықаралық онлайн ғылыми-тәжірибелік конференциясының
ЕҢБЕКТЕР ЖИНАҒЫ**

І І БӨЛІМ

СБОРНИК МАТЕРИАЛОВ

**Международной научно-практической онлайн конференции
«АЛЬ-ФАРАБИ, АБАЙ И МИРОВАЯ ЦИВИЛИЗАЦИЯ»**

І І ТОМ

COLLECTION OF MATERIALS

**of International online scientific and practical conference
"AL-FARABI, ABAY AND WORLD CIVILIZATION»"**

VOLUME I I

ШЫМКЕНТ, 2020

ӘОЖ 378:001(930.85)
ББК 74.58
Ә 19

Редакция алқасының төрағасы:	
Пралиев Г.С.	э.ғ.д. Шымкент университетінің Басқарма төрағасы
Редакциялық алқаның құрамы:	
Сейітқұлов Н.А.	п.ғ.д., профессор, Шымкент университетінің ректоры, төраға орынбасары
Куланова С.Ш.	ф.ғ.к., Оқу және ғылым істері жөніндегі проректор
Джанабаев Д. Ж.	Әлеуметтік және тәрбие істері жөніндегі проректор
Керімбекова А.А.	п.ғ.к., Гуманитарлық-педагогикалық факультетінің деканы
Сабдалиева А.Қ.	э.ғ.к., доцент м.а., Оқу процесін ұйымдастыру және мониторинг департаментінің директоры
Битурсын С.С.	доктор PhD, Ғылым және Халықаралық қатынастар департаментінің директоры
Медетбекова Р.А.	Ф-м.ғ.к., доцент, Жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру орталығының бастығы
Исаева А.У.	б.ғ.д., профессор «Экология және биология» ғылыми-зерттеу институтының директоры
Жантасова З.Т.	Ф.ғ.к., доцент «Филология» кафедрасының меңгерушісі
Жұмадулаева А.И.	а-ш.ғ.к., «Жаратылыстану» кафедрасының меңгерушісі
Серғазиева М.Р.	Э.ғ.к., «Қаржы және құқықтану» кафедрасының меңгерушісі
Садықбекова А.А.	э.ғ.к. «Экономика және есеп» кафедрасының меңгерушісі
Қонарбаев Ж.О.	доцент «Дене шынықтыру және спорт» кафедрасының меңгерушісі
Альпейсова Н.А.	псих.ғ.к. «Педагогика» кафедрасының меңгерушісі
Абдиханова А.	т.ғ.к. «Қазақстан тарихы және жалпы білім беру пәндері» кафедрасының меңгерушісі

- Ә 19 **«Әл-Фараби, Абай және Әлемдік өркениет» Халықаралық он-лайн ғылыми-тәжірибелік конференциясының еңбектер жинағы. II бөлім.**
- Шымкент: «Нұрлы Бейне» баспасы, 2020. - 504 бет.
Сборник материалов Международной он-лайн научно-практической конференции «Аль-Фараби, Абай и мировая цивилизация». Том II.
- Шымкент: Издательство «Нұрлы Бейне», 2020. - 504 стр.
Collection of materials of International online scientific and practical conference "Al-Farabi, Abay and world civilization". Volume II. - Shymkent: Publishing house «Nurly Beine», 2020 - 504 page.

ISBN 978-9965-03-238-7

«Әл-Фараби, Абай және Әлемдік өркениет» Халықаралық қашықтықтан өткен ғылыми-тәжірибелік конференциясының еңбектер жинағы нарықтық экономика жағдайында заманауи талапқа сай мамандар дайындауға қосар үлесі зор болмақ.

ӘОЖ 378:001(930.85)
ББК 74.58

ISBN 978-9965-03-238-7

© Шымкент университеті, 2020

2-СЕКЦИЯ

ПЕДАГОГИКА ЖӘНЕ БІЛІМ БЕРУДІҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

ӘОЖ 37.013:372.41-057.874

ОҚУШЫЛАРДЫҢ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАС МӘДЕНИЕТІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ ЖӘНЕ ЗЕРТТЕУ ЖҰМЫСТАРЫНЫҢ НӘТИЖЕЛЕРІ

Саденбаева Лаззат Саховна – магистрант

Ғылыми жетекшісі: п.ғ.к., доцент., Жумадилаева А.А

Аймақтық әлеуметтік-инновациялық университет

Баланың өзін-өзі анықтауы, қарым-қатынас ерекшеліктерін меңгеруі, басқа балалар ортасында абыройлы болуы - үлкендермен қарым-қатынас жасау барысында қалыптасады. Басқаларға әсерлі болудың қыр-сырын әлі түсінбеген бала оны дәрекілікпен немесе ерекше қылжындықпен көрсеткісі келеді. Дегенмен бала мінез-құлық мәдениетін меңгерудің қажеттілігін түсінгенімен ол қандай болу керегін және оны қалай дамыту керек екенін әлі түсіне алмағандығынан балалар көптеген қателіктер жібереді. Сондықтан үйлесімді қарым-қатынас орнатуда бірінші көмекші болатын адам - мектеп психологы.

Кішкентай жеткіншекке ұжым өміріне қатысқаны, басқалармен бірге болуы, біртіндеп жасөспірімдік кезеңде құрбы-құрдастарының оны қабылдауы, топқа өзін қажет деп сезінуі, онда бір бедел мен құрметке жетуі аса маңызды. Ұжымда статустың төмен болуы баланы алаңдатады, қобалжу сезімі пайда болып, өз-өзіне сенімсіз, ерік-жігері әлсіз күйде яғни бір сөзбен айтқанда оның топтағы өзін-өзі бағалауы төмендейді [1].

Мектепте оқу-тәрбие жұмысын ұйымдастыру барысында іскерлік қарым-қатынасты (функционалдық-рольдік) ұйымдастыру арқылы оқушылардың бір-бірімен тіл табысқыш, ұйымшыл, басқалардың пікірімен санасу және сыйлау қабілетін қалыптастырады. Психолог осы міндеттерді шешу үшін оқушылардың қарым-қатынас мәдениетін қалыптастыру жолдарын анықтап, әр оқушының басқаларға және өзіне ыңғайлы, жайлы болуына жағдай жасауы қажет. Оқушылар қарым-қатынас мәдениетін зерттеу нәтижесі оларға психологиялық көмек қажет екенін көрсетті.

Қарым-қатынасты зерттеген ғалымдар еңбектеріне сүйене отырып, оқушылардың қарым-қатынас мәдениетін, ұғымына төмендегідей анықтама беруге болады:

Қарым- қатынас мәдениеті дегеніміз-адамдардың өз мінез-құлқын басқару арқылы басқалармен тіл табысу және алдына қойған мақсатына жетудің тиімді жолын табуды айтамыз.

Қарым-қатынас мәдениеті қалыптасу деңгейін, оның сапасын өлшеп көрсету өте қиын. Өйткені тек қана іскерлік, қолданбалы, тәжірибелік мәселелердің тиімді шешілгені қарым-қатынастың барысында барлық қатынасқан субъектілері үшін оң жағдайда жүргенін көрсетуі мүмкін. Сондықтан іс-шаралар нәтижесі гуманистік, адамгершілік қасиеттерді сақтау негізінде, басқаларға психологиялық қысым, зорлық көрсетпей жүргізу бағытында болғанда ғана қарым-қатынас мәдениеті сақталғаны анық байқалады.

Қарым-қатынас мәдениеті қалыптасқан адам сыртқы орта жағдайына байланысты өз мінез-құлқының моделін жасап оны жүзеге асырады. Осы модельге көптеген психологиялық көрсеткіштер әсерін тигізді. Г.М.Андреева, Э.Берн зерттеулерінде келесі көрсеткіштер анықталған: адамның дүниетанымы, қарым-қатынас объектісіне көзқарасы, өз құқығы мен міндеттерін түсінуі, өзін-өзі бағалауы, өзін-өзі басқаруы, өзін-өзі реттей білуі, әдеттері, қарым-қатынас тәжірибесі, мінезі, көңіл-күйі т.б. Осы көрсеткіштерге сүйене отырып оқушылардың қарым-қатынас мәдениетін жан-жақты зерттеуге болады [2].

Оқушылардың қарым-қатынас мәдениетін зерттеуге әлеуметтік психологияда қалыптасқан әдіс-тәсілдердің басым көпшілігін қолдануға болады. Ол әдістемелерді сынып ұжымындағы балалардың өзара қарым-қатынасын зерттеу барысында жүргізудің көптеген ұтымды жерлері бар. Балалар сабақ барысында, сыныптан тыс іс-шаралар жүргізгенде, көптеген оқу-тәрбие мәселелерін шешу барысында бір-бірімен себептес байланыста болып, қарым-қатынас жасайды. Сондықтан балалардың қарым-қатынас мәдениетін қалыптастыру үшін, қажетті болған кезде психологиялық түзету жұмыстарын жүргізу, тәрбиелік мәні бар қосымша іс-шаралар ұйымдастыру үшін сынып ұжымы ыңғайлы. Баланың өзі оқитын сыныпта жолдастары, достары, бос уақытында бірге ойнайтын құрбылары бар. Осы әлеуметтік ортада қалыптасқан сыныптағы ұжымшылдық қарым-қатынас ерекшеліктерін зерттеу арқылы балалардың қарым-қатынас мәдениетінің қалыптасу деңгейін анықтауға мүмкіндік туады.

Қарым-қатынас ерекшеліктерін зерттеу әдістерінің көптеген түрлері жас өспірімдерді зерттеуге ыңғайлы етіп жасалған. Бұл жас кезеңі адам өмірінде ерекше орын алады.

Жасөспірімдік шақтың аса маңызды міндеттері- мамандық таңдау, еңбек пен қоғамдық-саяси қызметке даярлану және болашақ мамандық алатын оқу орнын анықтау. Бұл міндеттерді жүзеге асыру баладан ұзақ уақыт мақсатты даярлықты талап етсе. Үлкендер жағынан баланың мұқтаждығын жақсы түсініп оған кеңес беріп, қол ұшын беруді қажет етеді. Мамандық таңдау баланың жалпы дүниетанымдық ізденістері мен өмірлік жоспарларында орнығып, нақтыланады.

Жасөспірім есейген сайын таңдау қажеттігі күшейе түседі. Ойдағы, қиялдағы немесе абстрактілік көптеген мүмкіндіктердің ішінен неғұрлым шындыққа жақынын, қабылдауға келетін нұсқаларды таңдау керек болады. Сондықтан мамандыққа баулу, баланың мамандық таңдау мотивациясын, қызығушылығын, денсаулығын және анатомо-физиологиялық мүмкіншілігін зерттеп кәсіби бағдар беру- психологтың маңызды бір міндеті болып табылады [3].

Жасөспірімдік кезеңінде адам өзінің қандай екенін, қаншалық құнды, қабілетті екенін барынша толығырақ түсініп білгісі келеді. Өзін-өзі бағалаудың екі тәсілі бар. Оның біріншісі - өз талаптарының деңгейін жеткен нәтижелерімен салыстырып бағалау, ал екіншісі - әлеуметтік жарыс, яғни өзі туралы төңірегіндегілердің пікірлерін салыстыру. Осы тәсілдер арқылы құрылған баланың өз «менінің» бейнелері күрделі әрі бір мәндес болмайтыны белгілі.

Мұнда нақты «мен» (қазір қандаймын), динамикалық «мен» (қандай болғым келеді), мұраттық «мен» (өзімнің адамгершілік ұстанымдарына байланысты сондай болуға тиістімін), қиялдағы «мен» (қолымнан бәрі келетін болса, сондай болар едім!) т.с.с көз алдына елестетін «мен» бейнелері бар. Өзін-өзі талдау нәтижесінде балалар өзін объективті, төмен немесе асыра бағалауы мүмкін. Балалар психолог көмегімен «Мен» көріністерін анықтауға, оны зерттеуге мүмкіндік болуы керек. Сондықтан әр баланы өзін-өзі танып білуге үйрету психологиялық қызметтің тағы бір келесі міндеті.

Осы шақта эгоцентризм, невротизм белгілері болуы әбден мүмкін. Сонымен қатар жасөспірімдік рефлексияның тереңділігі мен қанықтылығына байланысты көптеген әлеуметтік (әлеуметтік тегі мен ортасы, білім деңгейі), жеке типологиялық (интроверсиялық-экстроверсияның дәрежесі) және өмірбаяндық (отбасында тәрбиелену жағдайлары, құрдастарымен қарым-қатынасы, оқыған кітаптары мен көрген кинофильмдерінің сипаты) факторларға байланысты. Психолог осы шақта баланың ерекшеліктерін анықтап, әрқайсысына қажетті көмек көрсетуі керек. Бұл жас өспірімдерге психологиялық қызмет көрсетудің міндеттерінің бірінен саналады [4].

Топтағы қарым-қатынас ерекшеліктерін зерттеуге кеңінен пайдаланылатын әдістемелер Э. Берн жасаған трансактілік талдау және Дж. Морено ұсынған социометриялық талдау болып табылады. Бұл әдістемелерді пайдаланудың өзіне тән көптеген ерекшеліктері бар.

Әр адамның қарым-қатынас мәдениеті оның жеке-даралық қасиеттерімен тікелей байланысты. Сондықтан оқушылардың қарым-қатынас мәдениетін зерттеуге әлеуметтік психологияда қалыптасқан әдіс-тәсілдердің басым көпшілігін қолданумен қатар әр баланың жеке-даралық ерекшеліктерін анықтау керек. Осы қарым-қатынас барысында әр баланың жеке

позициясы және мінез акцентуациясының көрініс беруі т.б. қасиеттері үлкен роль атқарады. Сондықтан бұл тарауды зерттенушілердің жеке-даралық қасиеттерін бағалау үшін төмендегідей әдістемелерді қолдануға болады: Дж.Мореноның «Социометрия» әдістемесі; Оқушылардың жеке-даралық қасиеттерін, коммуникациялық және ұйымдастырушылық қабілеттерін зерттеуге арналған (КОС) әдістеме; Леонгардтың «Мінез акцентуациясын зерттеу тесті»; Агрессияны анықтауға арналған Басса-Дарки әдістемесі.

Қарым-қатынас мәдениетін қалыптастыру барысында түзету жұмыстарын жүргізудің маңызы зор. Топта әр адамның өзін еркін сезінуіне қолайлы жағдайларды қалыптастырудың ең тиімді жолы- ойын тренингін жүргізу. Ойын адамның мінез-құлқын, қабілетін, әлеуметтік өзара әрекет дағдысын дамытуда, бейтаныс топтармен қарым-қатынас жасау жолдарын көрсетуге, мінез-құлық нормаларын меңгеруіне т.б. құндылықтарын мен байқап, бағамдау таныстыру үшін тиімді әдіс-тәсілдер жинағы болып табылады. Сондықтан түзету жұмыстарының басым көпшілігі ойын арқылы жүргізіледі. Ойын барысында қатынасушылар талап ететін тұлғаарлық қатынасты құру арқылы балалардың жалпы қарым-қатынас мәдениетін көтеруге мүмкіндік туады. Топтағы балалардың бір-біріне сенім артып, қарым-қатынастағы кеңістіктің маңыздылығын жете түсінуге көмек көрсетіледі және серіктестік қатынас барысында кеңістікте орналасудың өзінің өте маңызды екенін, оның әсерін түсінеді. Мәселен: «Мәдениаралық өзара әрекет» тренингі, Ситуативті-коммуникативті ойындар т.б. осыған байланысты тренингтерді жүйелеп, қолдану тиімді.

Әлемдік бірлестікте жаңа тенденциялардың дамуына байланысты білім беру жүйесі маңызды ресурс болып келеді. Бұл таңда оқушылардың өз бетінше білімдерін толықтыру, жаңа білімдерді алу тәсілдерін үйрету міндетіне көп мән беріп тұр. Мұндай жағдайда өзекті мәселенің бірі — өзгермелі әлеуметтік және экономикалық жағдайда өмір сүруге дайын ғана емес, қоршаған ортадағы белсенді қатынасын байқатып, оны жақсартуға ықпал ете алатын, бәсекеге қабілетті жеке тұлғаны қалыптастыру болып табылады. Осыған байланысты жеке тұлғаның алдына мындай талаптар қойылып тұр: креативтік, белсенділік, ой-өрісінің кеңдігі, шығармашылық әрекетке қызығушылығының басымдылығы.

Мұның өзі баланың жеке қабілеті мен әлеуметтік белсенділігінің дамуына жол ашу, дарын иелерін жастарынан таңдай білу, оларды ерекше жетілдіруді талап етеді. Педагогикалық-психологиялық әдебиеттерге жасалған теориялық талдаулар дарындылық пен шығармашылықтың табиғаты шексіз екенін, сондай-ақ оған ықпал ететін факторлардың да сан қырлы болатынын көрсетеді. Бірақ, дарындылық пен шығармашылықты дамытудың түрлі жолдарының ішінде баланың өзіндік зерттеу тәжірибесі әлдеқайда тиімді болып табылады.

Баланы ізденушілікке баулу, оған ғылыми зерттеу дағдысы мен білігін игерту бүгінгі білім беру саласының маңызды мәселесі болып саналады. Ғылыми зерттеу дегеніміз ғылыми әдіс-тәсілдерді қолдана отырып, белгілі бір объект жөнінде жаңа білім қалыптастырумен аяқталатын жүйелі және арнайы мақсатқа көзделген объектілермен танысу. Балаларды оқытуда зерттеу әдісін қолдану қажеттілігі олардың табиғи қызығушылығы қоршаған ортасына деген құштарлығының басымдылығымен түсіндіріледі. Оқушының өзіндік зерттеу әрекеті оның өзіндік талабын қанағаттандыруға ықпал етеді.

Мектептегі психологиялық қызмет үшін балалардың қарым-қатынас ерекшеліктерін зерттеу, анықтау және оны түзету мәселелері көкейтесті проблема болып табылады. Өйткені бала өзін-өзі анықтаудың күрделі проблемаларын жалғыз өзі шешпейді, ата-анасының, құрбы-құрдастарының, мұғалімдерінің қолдауымен шешеді. Дегенмен бала жеткіншек кезінен өзінің есеюін сезіне бастағаннан үлкендердің қамқорлығын теріс бағалау феномені орын ала бастайды. Олар ата-аналарынан және басқа үлкендерден қарым-қатынасты тең дәрежеде жүргізуді талап етеді. Бұл тенденция жас өспірімдік кезеңінде де жалғасады.

Баланың өзін-өзі анықтауы, қарым-қатынас ерекшеліктерін меңгеруі, басқа балалар ортасында абыройлы болуы - үлкендермен қарым-қатынас жасау барысында қалыптасады. Басқаларға әсерлі болудың қыр-сырын әлі түсінбеген бала оны дәрекілікпен немесе ерекше қылжындықпен көрсеткісі келеді. Дегенмен бала мінез-құлық мәдениетін меңгерудің қажеттілігін түсінгенімен ол қандай болу керегін және оны қалай дамыту керек екенін әлі

түсіне алмағандығынан балалар көптеген қателіктер жібереді. Сондықтан үйлесімді қарым-қатынас орнатуда бірінші көмекші болатын адам - мектеп психологы [5].

Кішкентай жеткіншекке ұжым өміріне қатысқаны, басқалармен бірге болуы, біртіндеп жасөспірімдік кезеңде құрбы-құрдастарының оны қабылдауы, топқа өзін қажет деп сезінуі, онда бір бедел мен құрметке жетуі аса маңызды. Ұжымда статустың төмен болуы баланы алаңдатады, қобалжу сезімі пайда болып, өз-өзіне сенімсіз, ерік-жігері әлсіз күйде яғни бір сөзбен айтқанда оның топтағы өзін-өзі бағалауы төмендейді.

Мектепте оқу-тәрбие жұмысын ұйымдастыру барысында іскерлік қарым-қатынасты (функционалдық-рольдік) ұйымдастыру арқылы оқушылардың бір-бірімен тіл табысқыш, ұйымшыл, басқалардың пікірімен санасу және сыйлау қабілетін қалыптастырады. Психолог осы міндеттерді шешу үшін оқушылардың қарым-қатынас мәдениетін қалыптастыру жолдарын анықтап, әр оқушының басқаларға және өзіне ыңғайлы, жайлы болуына жағдай жасауы қажет. Оқушылар қарым-қатынас мәдениетін зерттеу нәтижесі оларға психологиялық көмек қажет екенін көрсетті.

Пайдаланылғын әдебиеттер тізімі

1. Әбеуова И.Ә. Әлеуметтік психология (оқу құралы) Алматы 2001. 57 б.
2. Әубәкірова Ж.Қ. Мектеп жасына дейінгі балалармен қарым-қатынас тренингін ұйымдастырудың психологиялық – педагогикалық негіздері. Пс.ғ.канд.дисс. Алматы. 2001ж. 135-бет
3. Ожегов С.И. Словарь русского языка. М.,1960.-с.427.
4. Буюева Л.П. Человек: деятельность и общение.-М.,1978.-с.113.
5. Лисина М.И. Общение, личность и психика ребенка. М.,1997

Резюме

В статье рассмотрена пассивное и равнодушное отношение общества к национальной культуре в течение длительного времени привело к утрате позитивного восприятия своей этнической общности, отразилось на понижении национального самосознания детей и молодежи.

Summary

The article considers the passive and indifferent attitude of society to the national culture for a long time has led to the loss of a positive perception of their ethnic community, reflected in the decline of national consciousness of children and youth.

ӘОЖ 37.013:372.41-057.874

ҰЛТТЫҚ ОЙЫНДАРДЫ ПАЙДАЛАНУ НЕГІЗІНДЕ ОҚУШЫЛАРДЫ ТӘРБИЕЛЕУ ПРОЦЕСІН ЖЕТІЛДІРУ ЖӘНЕ АДАМГЕРШІЛІК ҚАСИЕТТЕРІН ДАМУ

Сұлтанхан Мадина Әбдіғалиқызы – магистрант
Ғылыми жетекшісі: п.ғ.к., доцент., Жумадиллаева А.А
Аймақтық әлеуметтік инновациялық университет

Халқымыздың перзенті М. Жұмабаев тәрбиені төрт түрге: дене тәрбиесі, ақыл тәрбиесі, сұлулық тәрбиесі, құлық тәрбиесі деп бөле келе «Егер де адам баласына осы төрт тәрбие тегіс берілсе, оның тәрбиесі түгел болғаны», - дейді [1].

Соның ішінде адамгершілік тәрбиесіне тоқталатын болсақ адамның моральдік бейнесі оның бүкіл өмірі мен іс - әрекетінде дами береді, бірақ адамгершіліктің негізгі бейнелері балалық, жеткіншектік, жасөспірімдік кезде қалыптасады. Одан әрі қарай жаңа адамгершілік

қалыптың пайда болуынан гөрі, бойындағы бұрынғы бары дамиды немесе тәрбиедегі кемістік жөнделеді.

Ата-аналар: «Ең бастысы ұлың немесе қызың қандай маман болғандығында емес, ең маңыздысы олардың нағыз адам болуында», - деген сөзді жиі айтады. Ата-аналардың бұл сөздерінен өз балаларының адамгершілік бейнесі жөнінде қамқорлық жасайтынынан көрінеді.

Адам баласы қоғамда өзінің адамгершілік қасиеттерімен, қайырымдылығымен, адалдығымен, әділеттілігімен ардақталады. Моральдік қасиеттер адамдардың қимыл - әрекеттерінен, қарым – қатынасынан шығады. Жақсылық пен жамандық, құлық пен адалдық, зұлымдық пен махаббат, борыш пен намыс, ар мен намыс адамның адамның іс - әрекетімен өлшенеді. Бұларды адам бойына жастайынан, мінез – құлық ережесі етіп қалыптастыру тәрбиеге байланысты. Ал осыны ойлаған ата – ана жастарды отбасына кішіпейілдікке, ізеттілікке, инабаттылыққа, инадылыққа тәрбиелеуді бірінші міндет етіп қойды.

Адамгершілік – қоғамдық өмірдің тарихи әлеуметтік заңдылықтарына сәйкес, адамдар арасындағы адамдық қарым – қатынастар жүйесін реттеп отыруға негіз болатын қауымдық, әлеуметтік, халықтың игі іс - әрекеттер, мінез – құлықтағы имандылық, инабаттылық көрсететін терең мәнді ұғым.

Адамгершіліктің асыл белгілері: ар-ұят, ождан сақтауды, сыпайыгершілікті, әдептілікті, достықты уағыздай отырып, тамаша қасиеттерді қарама – қарсы адамдарды аздыратын өтірік, өсек, мақтаншақтық сияқты жаман әдет, жат мінездерден сақтандырады. Адамгершіліктің ең жоғары түрі – бауырмалдық, бүкіл адам баласын бауыр, дос тұту, көпшіл болу [2].

Балаларды мектепте оқытудың алғашқы күнінен – ақ бірінші сыныптықтардың оршаған орта туралы әр түрлі түсінікпен келетіндігі, мораль туралы ұғымдары да, қырлары мен әдеттері де әр басқа екендігі анықталады. Мектепке ілтипаттары да әр түрлі. Кейбір балалар құрбыларымен тату – тәтті ойнайды. Керек болса, ойыншықтарын беруге де даяр. Ал енді біреулері сырттап жүреді, өзімшіл болады.

Балалардың моральдік сапаларының, қоғамдық ұғымдарының, мінез – құлықтағы дағдылары мен әдеттерінің дамуындағы осы айырмашылықтарды адамгершілік тәрбиесі барысында мектеп түзету керек.

Мектеп білімі едәуір өсіп келе жатқан ұрпақтың адамгершілік тәрбиесіне едәуір әсер етеді. Адамгершілік тәрбиесі белгілі жүйеде жүзеге асырылады. Мектепті бітіргеннен кейін адам мінездің жаңа сапаларын игермейді, қайта бұрынғыларын шындай түседі немесе түзейді. Сол себепті балалардың мектептегі адамгершілік тәрбиесі өте шеңберлі болуы тиіс.

Адамгершілікке тәрбиелеудің маңызды педагогикалық міндеттері – оқушылардың белсенді өмірлік позициясын, сөз бен істің бірлігін, адамгершілік нормаларын атқарушыға жол бермеулі қалыптастыру болып табылады. Бұл міндеттерді шешу оқушыларды пайдалы, өнімді еңбекке даярлаумен тығыз байланысты [3].

Саналы еңбек тәртібі, тапсырылған іс үшін, орындалу мерзімдері үшін, аспаптар мен материалдардың сақталуы мен үнемделуі үшін жауапкершілікке тәрбиелеу баланың мектепке барған алғашқы күндерінен – ақ жүргізе беруге тиісті. Алғашқы еңбек дағдылары сабақ үстіндегі міндеттерді орындау кезінде игеріледі. Оқу барысында оқушылардың таным – білім әрекеті мен еңбек әрекеті ұштасып жатады. Оқу бала үшін қауырт еңбек. Дүниетану, кең көлемде жаңа білім алу процесінің өзі, сөз жоқ қиыншылықтарымен, табыстарымен және сәтсіздіктерімен алмасып келіп отырады.

Адамның адамгершілік жағынан қалыптасуы оның тұрған кезінен – ақ басталады. Мектепке дейінгі жаста балаларды бастапқы адамгершілік сезімдер мен ұғымдар, адамшылық мінез – құлықтың ең қарапайым дағдылары қалыптасады. Мектепте бұл жұмыс он бір жыл бойына мұғалімдердің басшылығымен жүйелі түрде, көзделген мақсатқа сай жүргізіледі. Баланың мектеп жасына дейінгі кезде қалыптасқан мінез – құлықтарының және ересек адамдармен, құрбы – құрдастармен қатынастарының формалары, адамгершілік білімдері мен сезімдері негізінде бастауыш сыныптарды адамгершілік көзқарастардың, мінез – құлықтың, сезім мен сананың жаңа формалары одан әрі дамытылады. Бұдан бұрынғы тәрбие мен алдыңғы тәрбиенің арасында диалектикалық өзара байланыс бар.

Бастауыш мектеп жасындағы балалардың сыртқы ықпалды тез қабылдағыш, үйреткеннің, айтқанның бәрінің шындығына, адамгершілік нормалардың сөзсіздігі мен қажеттігіне сенгіш келетінін, бұл жастағылар өзгелерге қойылатын адамгершілік талаптар жөніндегі ымырысыздығымен, мінез-құлықтары еркіндігімен ерекшеленетін психологтар анықтаған. Бұл ерекшеліктер бастауыш сыныптағы мектеп оқушыларының оқып, тәрбиеленетіндігінің кепілі болып табылады. Балаларды жүйелі және дәйекті түрде адамгершілікке тәрбиелеу үшін нақ осы жастарда зор мүмкіндіктер туады. Адамгершілікке тәрбиелеуде балалардың онда адамгершілік тәжірибесі шешуші маңызға ие. Тәрбиенің ісі ең алдымен баланың күнделікті өмірінде өтіп жатады, мұнда ол адамгершілік ережелеріне, нормаларына, принциптеріне дағдыланады және олардың қажеттілігіне көз жетеді. Мектеп оқушыларының қандай да болсын қызметі айналадағылардың қоғамдық мүдделерімен, қоғам өмірімен белгілі бір дәрежеде байланысты болса, ол оның адамгершілік қызметі болып табылады. Сөйтіп, адамгершілік бастама баланың бүкіл сан қырлы практикалық қызметіне, оның сезімдік және интеллектуальдық сфераларына өзек болады. Балалар мейлі мектеп ауласында ойнап жүрсін, мейлі еңбек етіп жатсын, солардың бәрінде де олардың қызметінен адамгершілікке тән немесе оған қайшы қасиеттер көрінеді. Осыдан келіп, адамгершілік тәрбиелеуді тәрбие жұмысының айрықша бір тарауы деп те, тәрбие жұмысының кез-келген басқа тарауының бір жағы деп те қарау керек деген қорытынды туады. Мұғалім балалардың оқуын, еңбегін, ойының ұйымдастырғанда, олардың адамгершілік тұрғыдан жетілуіне ықпал етуге мүмкіндік алады [4].

Тәрбие жұмысының мазмұнының, әдістерінің, формаларының және оның тиісті нақты мақсаттарының қандай екендігіне қарамастан қалыптасқан дағдыларды жоғары жаңа талаптар негізінде қайта құру әрқашан қиындықпен іске асады.

Адамгершілік тәрбие процесінде мектеп оқушыларының мұраттары мен, моральдық тәрбиелілік дәрежесі арасындағы қайшылықты есепке алудың мәні зор.

Бала үлкендердің талап-тілегін жай ғана орындай салмай, ықыласпен өзі қалаған жағдайда адамгершілік тәрбие оқушының адамгершілік тұрғыдан өсуін бағыттай алатыны мәлім. Бұл тіпті кішкентайлардың адамгершілік тәрбиесінде жетекші роль атқаратын еліктеу барысында көрініс табады. Егер бұл жақсы өнегеге еліктесе, оның дамуы жемістірек болады. Мұғалімдердің бәрі бірдей көтерлемелеп, қанағаттандырып отырмайды. Балалардың көптеген тілегіне жауап тіпті оларға тыйым салу. Жазаланудан қорыққан бала өз тілегінен уақытша бас тартуы мүмкін. Бірақ бұл тәсілмен қайшылық жойыпмайды. Жаза сейілгенде, бала өзінің тілегін қанағаттандыруға көшеді. Үлкендердің өз тілек-мүддесіне қатынасын сезген тәрбиеленуші енді қулыққа, екі жүзділікке салады. Ол үлкендерге былай деп жауап берсе, ал іс жүзінде басқаша істейтін болады. Сөйтіп бірте-бірте өзінің төңірегіндегілерді алдаута үйренеді. Мұндай мінез-құлық кейде тәрбиеленушілердің моральдық бейнесінде ауыр кемшіліктерге әкеліп соғуы мүмкін.

Баланың тілегін екі етпей орындау да кері ықпал етеді. Ж.Ж.Руссо баланы бақытсыз етудің сенімді жолы - оны "болмайдыны" естімеуге үйрету деген болатын [5].

Тәрбиеші баланың тілек-мүдделерін басқара білуі, яғни оның стихиялық түрде пайда болатын тілектерін ақылмен қанағаттандырып, саналы түрде жаңа мүдделерін қалыптастыра білуі керек.

Өзінің адамгершілігін жетілдіруге, адамгершілік тұрғыдан өзін-өзі тәрбиелеуге ұмтылудың үлкен мәні бар.

Оқушы өзіне міндеттеме алғызып, оны орындауға итермелептің стимул -адамгершілік мұраты. Яғни, оқушы өзін адамгершілік тұрғыдан тәрбиелеуде өзіне міндеттеме алу әдісі. Мұрат шәкірт өмірінде жарық жұлдыз іспеттес, ол адамды үнемі жанара түсуге шақырады. Адам өзін үнемі өз мұратымен салыстырады, өзінің кемістігін айқынырақ сезініп, оны тезірек түзетуге күш салады. Ал мұғалім балалардың өзін тәрбиелеу әрекеттерін үнемі бақылап отыруы тиіс.

Мектеп оқушысының адамгершілік мұратының қалыптасуында мұғашм маңызды роль атқарады. Өзінің барлық жұмысында ол шәкірттерді адамдар мінезіне талдау жасап, білуге шынайы адамгершілікті өтірік, жасанды адамгершіліктен ажырата білуге үйретеді.

Адамгершілік тәрбиесінің мазмұны адамгершілік сапаларының кең көлемін қамтиды.

Мектеп оқушыларын адамгершілікке тәрбиелеудің маңызды алға шарты сынып пен мектептегі жалпы адамгершілік "климат" мұғалімдер мен балалар арасындағы қарым-қатынастың, балалардың өзара қатынастарының стилі, сонымен бірге мұғалімнің өз үлгісінің оның балаларға көзқарасының шешуші маңызы бар. Балалар тіпті ұсақ – түйектерді де қимыл - әрекеттерін де қимылымен де мұғалімге еліктеуге тырысады.

Сонымен мектеп оқушыларын оқыту процесіндегі адамгершілік тәрбиесі тұтас тәрбие жұмысының құрамдас маңызы болып табылады.

Қазақ халқы ежелден көршілес қырғыз, өзбек халықтарымен тарихи тағдырлас, оларды жағрапиялық жағдай, дін, рухани тұтастық, тығыз байланысты тіл ұқсастығы тұтаса келе өмірде, салт-дәстүрлерде ортақ адамдық қасиеттердің қалыптасуына әкелді. Кеңестер одағы ыдыраған соң әр ел өз егемендігін жариялады. Дербес республика ретінде бой көтеру, шекара заңдарының әркелкілігі, еркін араласудың, барыс-келістің азаюы, жекелеген елдерде ұлттық томаға-тұйықтықтың пайда болуы, тағы да басқа себептер ғасырлар бойы қалыптасып келген өзара ұқсас салт-дәстүрлерге елеулі салқынын тигізіп отыр. Бұл өз алдына үлкен әңгіме.

Осы халықтардың, оның ішінде қазақтардың да этнопедагогикасындағы ұлттық және жалпы адамзаттық мәселелерде жастар арасындағы болашақ отбасы тәрбиесі үлкен рөл атқарады. Бұл олардың адамдарды бөлуге емес, біріктіруге деген іс-әрекеттерімен байи түседі, бұдан адамзаттың даму цивилизациясының жалпы ағымында осы ұлттардың асыл қасиеттері тәрбиенің алғышарттары мен факторларында аса үлкен мәнге ие [6].

Міне, осындай жағдайға байланысты мынадай сауал туындайды. Өз шекараларын бекітіп алған жоғарыдағы ұлттар болашақ отбасы тәрбиесінде қандай диалектикалық бірлікте және бір-бірімен ұлттық және жалпыадамзаттық өзара ықпалда бола алады?

Қазақстан халықтарына, оның ішінде қазақ халқына қатысты жеке адамның ұлттық мінез-құлқына, сипатына келер болсақ, еңбексүйгіштік, еркіндік, қонақжайлылық, т.б. жөнінде айтқанда, бұл қасиеттерді де тек бір ғана ұлтқа телуге болмайды, ол республиканы мекендейтін өзге де ұлттар мен ұлыстарға да тән.

Қоғамдық дамудың кеңестік кезеңінде қазақ халқы этнопедагогикасының маңызын бағалауда ұлттық тәрбиенің жалпыадамзаттық рөлі есепке алынбады. Ал мұнсыз ұлттық қасиет өз мазмұнында тарихи даму барысында пайда болған және оны бойына түскен құндылықтарды жоғалтты. Жалпыадамзаттық мәнінен айырылған соң ұлттық қасиет белгілі-бір этностың тыныс-тіршілігі деңгейімен ғана шектелді, ол этнографиялық экзотикаға, әдет-ғұрыптар, салт-дәстүрлер, ырымдар жиынтығына айналып кетті. Бұл кеңестік қоғамда халықтардың жалпыадамзаттық мәнінен айырылған этникалық айырмашылықтары ретінде ерекшеленетін ұлтшылық көрінісі ретінде бағаланатын болды.

Қазақ халқының ұлттық мәдениеті қайта өрлеу негізінде жас отбасындағы адамгершілік қасиеттерінің қалыптасу мәселелеріне байланысты педагогиканың тәрбиелік ықпал-әсерін пайдалану мен талдау кезінде жалпыадамзаттық позициялар тұрғысынан келгенде бұл процесс тиімдірек бола түседі. Себебі ұлттар мен халықтардың рухани мәдениетінің жалпы демократиялық, біртұтас гуманистік элементтері айқындайды. Қазақстанхалықтарының рухани мәдениетін бағалаудағы мұндай аксиологиялық ұстаным олардың рухани өмірінің мазмұнын объективті бағалауға, әдет-ғұрыптар мен салт-дәстүрінің ара-жігін айқын ажыратуға мүмкіндік береді [7].

Өткен кезде Қазақстан халықтарының бойында көптеген жақсы әдет ғұрыптар қалыптасты: достықпен өзара көмек, қонақжайлылық, ар-ұят және намыс сезімі, ата-ананы, әйелдерді, жалпы үлкенді сыйлау негізге алынып отыр. Сондай-ақ кішіпейілділік, сатқындық пен аярлыққа қарсы күресте қоғамда кең етек жаяды.

Пайдаланылғын әдебиеттер тізімі

1. Жұмабаев М. Педагогика – Алматы: «Рауан», 1993.
2. Нысанбаев Ә, Әбжанов Т- Алматы: «Білім», 1994.
3. Жарықбаев Қ, Қалиев С. Қазақ тәлім - тәрбиесі-Алматы: «Санат», 1995.
4. Алтынсарин Ы. Таңдамалы шығармалар – Алматы: 1995.
5. Қоянбаев Ж.Б. Семья және балалар мен жеткіншектер тәрбиесі – Алматы: «Рауан», 1990.
6. Табылды Ә. Этнопедагогикалық оқылымдар – Алматы: «Білім», 2006.
7. Мұқанов Ә. Семьяда балаларды адамгершілікке тәрбиелеудің кейбір мәселелері – Алматы: 1985.

Резюме

В статье рассмотрено совершенствование процесса воспитания и развитие нравственных качеств учащихся на основе использования национальных игр.

Summary

The article considers the improvement of the process of education and the development of moral qualities of students based on the use of national games.

ӘОЖ 37.013:372.41-057.874

ОТБАСЫ ТӘРБИЕСІН ЖЕТІЛДІРУДЕ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ҚЫЗМЕТ КӨРСЕТУ ЖОЛДАРЫ

Кеулимжаева Айсая Арыслановна – магистрант
Ғылыми жетекшісі: п.ғ.к., доцент., Жумадиллаева А.А
Аймақтық әлеуметтік инновациялық университет

Отбасы адамзат баласының шыр етіп келгенде есігін айқара ашып енетін үйі, өсіп ержететін, тәрбие алатын аса қажетті, әрі қасиетті алтын бесігі, ұясы. Қай заманда болса да, үйелменнің адамзат ұрпағына ететін ықпалы мен әсерін өмірдегі басқа ешнәрсенің күшімен салыстыруға болмайды. Себебі, үйелмен мүшелерінің бір-біріне кісілік қарым-қатынас, эмоциялық сезімдері, ілтипат-ықыластары өмірінің жайымен, жанының табиғи бірлігіне, тұтастығына негізімен жақындық, үйелмен тәрбиесінің күші осында.

Отбасы ғасырлар бойы өмір сүріп келе жатқан адам баласының әлеуметтік ортасы. Халықтың салт-дәстүрін әдет-ғұрыптарының сақтаушысы. Сондықтан отбасы тәрбиесі халықтың ой арманымен мол тәжірибесімен ұлттық дәстүрімен дамып ұрпақтан-ұрпаққа жалғасып жеткен тарихи мұра. Отбасы ең алғашқы жастарды тәрбиелеу мұрасы, оның негізгі мақсаты балалар тәрбиесі. Әрбір отбасыда балалардың адамгершілік қасиеттерін қалыптастыру ең бірінші ата-ана тәрбиесіне байланысты. Біз бұл бөлімде отбасының бала тәрбиесіндегі алатын орнын және отбасы тәрбиесімен ұстаздар арасындағы байласныстарға тоқталамыз.

Үйелмен тәрбиесінің түрлері мен мүмкіндіктері көп, әсіресе, көргенді, ынтымақты, тату-тәтті тұратын отбасында шаңырақ шаттығы-негізінен, қоғамдық сананың адамгершілік, кісілік, қайырымдылық, әдептілік, әділеттілік сияқты толып жатқан моральдық ұйымдарға негізделеді. Бала үшін отбасында ең алдымен, әке-шашесінің, ата-әжесінің басқа да ересектердің инабатты, кісілік үлгілерінің маңызы зор. Бала өз заманына тән кісілікті, әдептілікті, қайырымдылықты, тіпті бұрақылықты да алғаш рет осы өзінің отбасында меңгереді. Үй ішінде күнделікті айтылатын қариялардың ұлағатты өсиеттері мен ақылы, ал жастардың оларға деген сый құрметі, адал көңілі, әдепті қылықтары, ерке-назы, әзіл-оспағы, жалпы алғанда, дұрыс қалыптасқан моральдық-психологиялық қарым-қатынастар отбасы

өмірінің ерекше бір байлығы, әшекейлі көркі. Мұндай ортада өскен балалар бақытты, олардың өмірден алатыны да, өмірге беретіні де көп болады [1].

Мектеп осы уақытқа дейін балалардың бойындағы қабілетін, қайсы нәрсеге бейімділігін, ол қабілеттер мен бейімділіктер қашан, қай мезгілде пайда болатынын толық шеше алмай келеді. Соның салдарынан дүниеде миллиондаған адамдар өздерінің болашақтағы орнын дұрыс таңдай алмай қиналады, сәтсіздікке ұшырайды. Отбасы мен ата-аналардың осы проблемаларды шешуге тигізетін пайдасы мол. Арманшыл талапты жастарға мамандық таңдау үстінде дұрыс бағыт, кеңес беретіндер, негізінен, солар.

Себебі, балалардың сырын да, қабілетін де ата-аналарынан артық білетін адам жоқ. Адамның ең асыл қасиеттерінің бірі - оның жұртқа ұнамды мінез-құлқы. Ол қасиет негізінен отбасыда қалыптасады. Ол ата-аналардың адал ақ көңілі, жұмсақ алақанының көмегімен ұрыс-таласы, үрей-қорқынышы жоқ отбасында тәрбиеленеді. Жұмсақ мінезді, ақ пейіл адамдарға арнап айтылған "бір кісілік орын бар" деген мақал осының куәсі. Отбасы мүшелерінің әрбір іс-әрекеті, тындырған не тындыра алмаған жұмыстары әртүрлі жағдайда көрсеткен мінез-құлқының қырлары, бір-біріне тигізетін көмегі, не зияны түгелдей халық дәстүрінің сынынан, елегінен өтіп "дұрыс", не "бұрыс" деген бағаларын алады. Отбасында жарасымды орнын тапқан салттар мен дәстүрлер аса тиімді тәрбие құралына айналады. Отбасы тәрбиесінің осындай ерекшеліктері мен мүмкіндіктерін қоғамдық тәрбиенің міндеттері мен ұштастыра білсек, оның берері мол [2].

Баланы тәрбиелеуге ата-ана жеткілікті мән бермесе, бұл істің нәтижесіз болары күмәнсіз. Абай былай дейді: "Балаға көбіне үш алуан түрлі мінез жұғады. Біріншісі-ата-анадан, екіншісі-ұстазынан, үшіншісі - құрбы-құрдасынан. Солардың ішінен бала қайсысын жақсы көрсе, сонысынан көбірек жұғады". Сондықтан жұмыс қаншалықты қауырт болса да, қаншалықты шаршап-шалдығып жүрсе де ата-ана бала тәрбиесін ұмытпауы тиіс. Балалардың болашақ қадамы отбасында басталатыны бәрімізге аян. Бала жақсы әдетті болса да, жаман әдетті болса да ең алдымен отбасыда алады. Ата-аналар балаларын мәдениетті, кішіпейіл адал азамат етіп өсіргілері келсе, ең алдымен олардың өздері кіршіксіз таза адам болуы керек. Көпшілік жағдайда баланың бойында теріс қылықтардың пайда болу себебін отбасыдағы үлкендер өздерінің бойынан іздемейтіні өкінішті [3].

А.С.Макаренко ата-аналарға арнаған бір сөзінде былай деген: "Сіздің мінез-құлқыңыз - жеткіншек тәрбиедегі бірден-бір шешуші құрал. Егер сіз дөрекі және мақтаншақ немесе маскүнем болсаңыз-онда сізге тәрбие туралы ойлаудың қажеті жоқ. Сіз қалай киінсеңіз, басқалармен қалай әңгімелесіз, қалай қуанып, қалай қайғырасыз, достарыңызбен және қас адамдарыңызбен қалай қатынас жасайсыз, сіз қалай күлесіз, газетті қалай оқисыз, радионы қалай тыңдайсыз, міне, мұның барлығының да бала үшін маңызы ерекше" [4]. Ол өз еңбектерінде ата-аналар беделі туралы үлкен сөз көтеріп бала тәрбиесінде бұл беделдің алатын орнын көрсеткен.

Ата-аналар шын беделге ие болған отбасыларда олардың жай ғана реніш білдіруі, ескерту жасауы баланы теріс істерден сақтандыру үшін жеткілікті. Беделдің болмауынан балалар ата-анасымен ашылып сөйлеспейді. Олардың ескертпелеріне дөрекілікпен қарсыласумен жауап береді. Кішкентай күнінде сәби ата-анасын жан-тәнімен қадірлейді, оларды бар зейінімен тыңдайды. Ал ақылы кіріп жақсы мен жаманды ажырата бастаған жасөспірім үйдегі үлкендерге енді ересек көзбен қарайды. Бірақ бұл жағдайды ата-аналар, үнемі ескере бермейміз. Олар баланы тәрбиелегнеде қорқытумен, күш көрсетумен балаға айтқанымызды істетуге әуес. Мұндай отбасында нашар мінез-құлықты балалардың өсетініне ата-аналар түсінбейді немесе онша мән бермейді. Отбасындағы байсалды, бірқалыпты қарым-қатынас жас буынның ата-аналарына сенімі мен құрметін күшейтетін тәсіл. Кейбір ата-аналар тәкаппарлық беделіне бой ұрады. Адал да еңбекқор адамдарына өндірісте болсын, үйде болсын, ең алдымен кішіпейілділік жарасымды. Алайда арамызда әлі де болса тек өзінің жұмыстағы жетістіктері туралы ған айтқанды жақсы көретін, басқалардың жақсылықтарын көрмей, оларға менмендікпен қарайтын адамдар бірен-саран болса да кездесіп қалады. Осыны көрген, естіген балалар да жолдастарына көкіректік көрсетіп, әкесінің лауазымын,

аналарының талантын айтып, мақтанады. Кейбір ата-аналар балаларына уәде беру, түрліше сыйлықтар ұсыну арқылы айтқандарын тыңдатады.

Әрине отбасында баланы мадақтау, оларға түрліше сыйлықтар беру сияқты дәстүрлер болуы мүмкін, бірақ жақсы қылықтар көрсеткені үшін сыйлықтар ұсыну мүмкін емес. Мұндай жағдайда бала жақсы істерді қоғам игілігі үшін емес, ата-анасынан сыйлық алу үшін деп ұғып, үлкен сыйлық алу мақсатында олар саудаласуды үйреншікті әдетке айналдырады. Ондай бала отбасы мен мектеп және Отан алдындағы борышын толық сезбейтін болып өсуі мүмкін. Әрбір ата-ана баласының тәрбиесі үшін Отан алдында, мемлекет алдында жауапты екенін ұмытпағаны абзал.

Ата-анасына балалардың мінез-құлқын, бейімділігін сынып ішінде оқушылардың қарым-қатынасын, қоғамдық жүктемені орындауын, мектептегі сабаққа ынта-жігерін айта келіп, осы отбасына тән ерекшеліктерді ескеру. Мінез түрлілігі сияқты әр отбасы айтқан ойларды әртүрлі қабылдап жатады. Бірі ерекше ілтипат көрсетсе кейбіреулері жақтырмайды. Сынып жетекшісі, психолог екінші ата-ана болғандықтан олармен тіл табысып отыруы керек. Мектеп оқу-тәрбие жұмысының мазмұнын жақсартуға қамқорлық жасайды, ата-аналарды, барлық жұртшылықты қатыстырады. Сондықтан адамгершілік қасиеттерді қалыптастыруда мектеп пен отбасының масат міндеттері бір екенін ата-аналар жақсы түсіністе болуы қажет.

Мектеп осы уақытқа дейін балалардың бойындағы қабілетін, қайсы нәрсеге бейімділігін, ол қабілеттер мен бейімділіктер қашан, қай мезгілде пайда болатынын толық шеше алмай келеді. Соның салдарынан дүниеде миллиондаған адамдар өзінің болашақтағы орнын дұрыс таңдай алмай қиналады сәтсіздікке ұшырайды. Ал отбасы мен ата-аналардың осы проблемаларды шешуге тигізетін пайдасы мол. Себебі, балалардың сырын да, қабілетін де ата-аналарынан артық білетін адам жоқ. Адамның ең асыл қасиетінің бірі - оның жұртқа ұнамды мінез-құлқы. Ол қасиет негізінен отбасында қалыптасады. Даму процесінде баланың мінез-құлқы мен іс-әрекетіндегі негізгі өзгерістердің бәрі үйрету барысында меңгерілетін психологиялық қасиеттердің көрініс беруі.

Кіші мектеп жасындағы балалардың анатомиялық, физиологиялық және психологиялық даму ерекшеліктері Ж.Пиже, Л.С.Выготский, Л.И.Божович, В.В.Давыдов, Д.Б. Эльконин, А.Ф.Обухова т.б. көптеген психологтар еңбектерінде жан-жақты талдаған. Өткен ғасырдың 70-шіжылдарынан бастап психологиялық және педагогикалық зерттеулерде акселерция туралы ой-пікірлер кеңінен талдана бастады. Олардың негізгі ғылыми тұжырымдамасы соңғы кезде балалардың дамуындағы дене өсуіндегі және интеллектуалдық дамуындағы нормативтердің өзгеруі. Сонымен қатар оқыту процесінің мазмұнының өзгеруі және оған негіз болатын барлық факторлар талданды. Дегенмен бұл еңбектермен ата-аналар өзбетімен танысып, баланың ақыл-ойының дамуын ғылыми негізде басқаруға барлық уақытта мүмкіншіліктері болмайды. Сондықтан психологиялық ағарту жұмысы барысында үйрету процесінің ақыл-ой тәрбиесіндегі ерекшеліктерін психолог жете біліп ол білімін көпшілікке жеткізуі керек[5].

Қазіргі кездегі оқыту және үйрету ерекшеліктері Гальперин, Тейяр де Шарден, Халл анықтаған үйрету психологиясына негізделген. Бала судың тасуы неліктен болатынын білмейді. Оған отбасында ата-аналары, мектепте мұғалімдер түсіндіреді. Бұдан соң ол осы материалды оқулық бойынша қайталап алып, енді білетін болады. Адамның үйренуі әр түрлі деңгейде өтетін күрделі, көп сатылы процесс. Мысалы, сенсорлық және моторлық үйрену бір деңгейде қамтылады. Сенсорлық үйренуде қабылданған бейнелерді қабылдау, сондай-ақ білу және тану процестері қалыптасады. Моторлық үйренуде қимылдарды таңдау және тиісті программаларда біріктіру, оларды жіктеу, іріктеу және жүйелеу болады. Олардың синтезі — сенсомоторлық үйрену — қабылдау мен елестету бейнелерінің бақылауымен қимыл программаларының қалыптасуын қамтамасыз етеді. Үйренудің бұл түрлерінің нәтижелері сенсорлық, моторлық және сенсомоторлық іскерліктер мен дағдылар формасында білдіріледі. Үйренудің когнитивтік деңгейінде адамда іс-әрекет заттарының мәнді қасиеттері мен байланыстарын табу, талдау, іріктеу, қорыту және тиянақтау процестері, сондай-ақ осы қасиеттер мен байланыстарды пайдалану жөніндегі мақсатқа сай іс-әрекеттер қалыптасады[6].

Үйрену жаттығулары бақылау, ұғыну және өзін-өзі бақылау негізінде жүзеге асады, бұлар ұғынылып барып қойылған мақсаттар мен міндеттер арқылы басқарылады. Бір жағынан, когнитивтік деңгейде тиісті кластардың есептерін шешу үшін қажет іс жүзіндегі білім мен тәжірибелік іс-әрекеттерге үйрену (бұл орайда түсініктер мен тәжірибелік іскерліктер қалыптасады), екінші жағынан, қорытылған теориялық білім мен ақыл-ой іс-әрекеттерін үйрену болады (мұнда ұғымдар мен ойлау қалыптасады).

Үйрену — іс-әрекеттің орнықты нысаналы өзгерісі, бұл өзгеріс мұның алдындағы іс-әрекеттің нәтижесінде пайда болады және организмнің тікелей туа біткен физиологиялық реакцияларынан туындамайды. Мұндай жалпы түрде түсінілетін үйрену жануарларда да бар. Алайда іс-әрекеттің мұндай орнықты өзгеруінің жануарлар мен адамда ортақ жайлары бар болғанымен қоймай, сипаттарының сапалық айырмашылықтары бар. Мәселен, сыртқы дүниенің заттары адам мен итті бірдей қоршап тұруы мүмкін. Бірақ олар бұл заттарды мүлдем әр басқа бейнелейді. Адам бұл процесте қорытады, абстракциялайды, заттардың себептік, мақсаттық, құндылық және басқа қатынастарын бөледі. Итте бұл жоқ, өйткені адамдай емес, ол сыртқы дүниені бейнелеудің ерекше формаларын талап ететін және мұнымен бірге осы формаларды қалыптастыратын қоғамдық еңбек іс-әрекетімен шұғылданбайды. Сондықтан адам мен жануар сол бір заттардың өзін әр түрлі және ондағы әр нәрсені бейнелейді, осыдан барып олардың мінез-құлқы мен іс-әрекетінің үйрену процестерінде болатын өзгерісі де барынша түрліше болады[7].

Бастауыш сынып оқушылары үшін оқу процесі бала өміріндегі негізгі әрекет болады. Сондықтан оқушылардың дамуы мен жетілуі осы процеспен байланысты жүреді. Оқыту барысында балалар біртіндеп мектеп режиміне үйренеді және өздерінің білімін жетілдіріп, мектепке дейінгі жас кезеңіндегі балаларда жоқ қасиеттерді меңгеруге мүмкіндік туады. Бастауыш мектеп оқушыларының жаңа қасиеттері оқу қызметінің қалыптасуына байланысты орын ала бастайды. Егер балалардың барлығы бірдей мұғалімді тыңдаса және оның айтқандарын түгел орындаса барлық балалардың білімді меңгеруі, оқыту мазмұнын меңгеруі бірдей болар еді. Сабақтарда әрбір оқушы талаптарына сәйкес өз зейінін басқаруды үйренеді. Бала сабақ үстінде далады болып жатқан ауа райының ерекшеліктеріне, сыртта болып жатқан басқа оқиғаларға көңіл аударғысы келеді. Сонымен қатар сабақта түсіндіріліп жатқан материалды да толық меңгеруге мүмкіндік болуы қажет.

Пайдаланылғын әдебиеттер тізімі

1. Алтынсарын Ы. Таңдамалы педагогикалық мұралары. Алматы. 1991.
2. Абрамова Г.С. Практическая психология. М., 2001.
3. Алдамұратов Ә. Жалпы психология. Алматы, 1996.
4. Анциферова Л.Н. Психология формирования и развития личности. М., 1981.
6. Әбенбаев С. Сынып жетекшісі. Алматы 2011 ж.
7. Әміралиев Ш. байлық өмірден //Бастауыш мектеп 1992 №11,12

Резюме

В статье рассмотрена воспитание - одно из важнейших понятий педагогики и психологии, и разговор о нем может вестись только по отношению к людям, поскольку все остальное, что существует в мире в живом виде, только лишь растёт, развивается и поддается тренировке. Таким образом, воспитание выделяет человека из остального мира, формирует в нем познавательные силы, ценностные отношения. Воспитание - это не одноразовый акт, оно растянуто во времени и длится на протяжении всей жизни.

Summary

The article deals with education - one of the most important concepts of pedagogy and psychology, and the conversation about it can only be conducted in relation to people, because everything else that exists in the world in a living form, only grows, develops and lends itself to training. Thus, education distinguishes a person from the rest of the world, forms cognitive forces and value relations in him. Parenting is not a one - time act, it is stretched over time and lasts for a lifetime

ИНТЕРНЕТ ЖЕЛІСІНІҢ МЕКТЕП ОҚУШЫЛАРЫНА ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ӘСЕР ЕТУ ҢҚПАЛЫ

**Салтаева Ботағоз Нурбакытовна – магистрант
Ғылыми жетекшісі: п.ғ.к., аға оқытушы., Искакова П.
Аймақтық әлеуметтік инновациялық университет**

Қазақстан Республикасының білім беру жүйесін ақпараттандыру Мемлекеттік бағдарламасы қазіргі ақпараттық-коммуникациялық технологияларға бағдарланған болашақ мамандардың ақпараттық мәдениетінің қалыптасуына объективті жағдай туғызуда. Бүгінгі білім саласында республикадағы білім кеңістігін әлемдік деңгейге жеткізуге ұмтылыс байқалады және мұғалім іс-әрекетін жаңаша тұрғыда ұйымдастыруды талап етеді.

Елімізде болып жатқан әр түрлі бағыттағы өзгерістер егеменді еліміз жаңа ХХІ-ғасырдың табалдырығын аттап, білім беру жүйесін дамытуда біршама табыстарға қол жеткізуде. Жаңа ғасыр бәсеке ғасыры болғандықтан, әсіресе болашағымыз бала тәрбиесімен айналысатын болашақ маманның ақпараттық мәдениетін қалыптастыру қоғамның өзекті мәселелерінің бірі болмақ.

Қазіргі кезеңдегі ғылым мен техниканың даму қарқыны адамзат баласының талғамының өсуі, электронды есептеуіш (компьютер) құралдарының кең көлемде қолданылуы, интернеттің т.б. ақпараттық құралдардың пайда болуы, білім беру саласында жаңа технологиялық әдістерді енгізуге ықпал етуде. Қоғамның даму кезінде білімнің қарқынды прогресімен ескі технологиялық идеялардың тез өзгеруімен, инновациялық жаңашылдыққа көшуге болашақ мұғалімдердің іс-әрекетімен байланыстыру ерекше сипат алады.

Жаңа типті мектептегі мұғалімнің біліктілігін жетілдіру мен қатар, кәсіби іс-әрекеттің ғылыми негіздерін іс-тәжірибелеріне қолдануға, адами-құндылық қасиеттермен қатар іскерлік пен дағдыны қалыптастыруда оқушыны қалай оқыту керек –деген мәселеге жаңа көзқарас, жаңа ой қажет. Қоғам талабына сай даму кезеңінде ең қажеттісі жаңа мазмұн, жаңа ақпаратты меңгеріп ыңғайына қарай қолдану білікті мамандарға қойылатын негізгі бір талаптардың бірі.

Ақпараттар тасқыны толассыз ағылған қоғамымызда әр мұғалім өз ісіне қажетті өзгерістерді, әр түрлі тәжірибелер жөніндегі мағлұматтарды, жаңа әдіс-тәсілдерді дер кезінде қабылдап, дұрыс пайдалана білу керек.

Осы орайда білім беруді ақпараттандырудың жүйеленген бағыты "Мектептерге – Интернет " атты ведомствоаралық бағдарламамен анықталады. Бұл бағдарламаның әрекеті – компьютермен жабдықталған және байланыстары бар мектептерде ғаламдық ақпараттық жүйе қосу болып табылады. Бүгінгі күні аталған бағдарламаға сәйкес республикадағы 800-ден астам мектептер " Интернет " жүйесіне қосылған.

Бірақ Қазақтелекомның мәліметтеріне сүйене отырып, интернет жүйесіне қосылғанымен көптеген мектептерде ғаламдық жүйеде жұмыс жасалмайтыны анықталған.

Көптеген мәліметтерді сапаптай келе, бұл жағдайда болашақ мұғалімнің ақпараттық мәдениетін қалыптастыру процесін зеттеу жеткіліксіз боғандықтан үлкен ғылыми-педагогикалық проблемаға айналып отырғанын байқаймыз.

Қазіргі күні ғаламтор желісі барлық үйде бар. Ғаламторға үлкендер мен қатар жасөспірімдер де кіре алады. Аса танымалдылықты ғаламтор желісі жасөспірімдер арқасында алды. Күнделікті уақыттың көп бөлігін ғаламторда отырып өткізетін жасөспірімдер онда ойын да ойнайды, фильмдер қарайды, музыка тыңдайды және сабаққа қажет ақпараттарды қарастырады. Соңғысы туралы адамдардың ойында кейбір күмән бар десем болады. Алғашқы қарсы аргументім ретінде әлеуметтік желілер жасөспірімдердің оқу үлгеріміне нашар әсер етеді деп қарастырамын. Бұған дәлел, The Register газетінің айтуы бойынша, ғаламторда жиі отыру оқушылардың үлгеріміне нашар әсерін тигізетіндігін

Америка Құрама Штаттарының ғалымдары анықтаған. 2000 жылдан бастап компьютер және ғаламторға мүмкіндік алған америкалық отбасылардың саны күрт өскен.

Ата- аналармен қоса, балаларда жаңа технологияларды қарқынды меңгеруге кірісті. Ал бірнеше жыл өте келе, компьютердің құны біршама арзандап, ғаламтор желісінің сапасы жақсара түсуіне байланысты Америка Құрама Штаттарындағы отбасылар балаларына жеке компьютер алып бере бастады. Бір жағынан қарайтын болсақ, елдің компьютеризациялануы балаларға үлкен пайда әкелуі керек, себебі жеке компьютер арқылы жаңа оқу әдістерін табуға болады. Бірақ та жоғары технологиялардың қарқынды дамуы ойлағаннан гөрі көп кері әсерлерін тигізді. Ғалымдардың анықтауы бойынша, желіде көп отыратын балалардың сабақ үлгерімі жанындағыларға қарағанда төмен болады (қуантар жағы арасындағы айырмашылық қатты үлкен емес, бірақ ортақ тенденция сол қалыпта). Ғаламтор желісіне қатты қызығушылығы жоқ оқушылар үй тапсырмаларын орындап жатқан уақытта, олардың қалған ғаламтор желісіне қызығатын сыныптастары компьютердің монитормы алдында көп уақыт отырады. Осы жақындағы уақытқа дейін кішкентай американдық балалар сабаққа дайындықты желілік көп адам ойнайтын ойындарға, чаттағы әңгімеге, мессенджерлерге ауыстырып келді.

Бұл жағдай Америка Құрама Штаттарындағы жасөспірімдермен қатар, олардың ата-аналарына да кіруге болатын әлеуметтік желілер пайда болғаннан кейін күрт өзгере түсті. Қазіргі күні қысқа уақыт ішінде үлкен адамдар да әлеуметтік желіге тәуелді болып кетеді және бұл әдеттен арылу оңай істердің бірі емес. Ата-аналардың өзі осындай жағдайда болса, әрдайым желідегі жеке парағына кіруді қалап отыратын оқушылардың жағдайы тіпті қиын. Виртуалды әлем оқушының толыққанды өмірінің орнын баса түсетіндіктен, мұндай оқушылардың сабаққа деген қызығушылығы және үлгерімі күрт төмендейді. Американдық ғалымдардың анықтауы бойынша ғаламтор кері әсерінің ықпалына көбінесе қажетті назар аудармайтын, бай емес ата-аналардың балалары түседі. Ата-аналардың балалары үшін жақсы өмірді қамтамасыз ету мақсатында жасалған мұндай іс – әрекет әсерінен американдық бай емес ата-аналардың балалары шынайы өмірден виртуалды өмірге көбірек ауысып бара жатыр. <http://www.jimm-info.ru> сайтында осы аргументті растайтын ақпарат айтылған.

Ғаламтор ойындары көбінесе орта буындағы балалар үшін үлкен қауіп туғызуда. Компьютерде ұзақ уақыт отыру нәтижесінде олардың жүйке жүйесі шаршай бастайды. Олардың бойында әлсіздік пайда болады. Агрессия қалыпта болады. Бұл симптомдар оқушының сабақ процесіне әсер етеді. Себебі көп уақыт ойын ойнаған баланың үй тапсырмасын жасауға әлі келмейді. Сонымен қатар ол сабақ барысында бойындағы бар агрессианы жанындағыларға тигізуі мүмкін. Компьютермен жұмыс істейтін 70 пайыз адамның «Компьютер синдромы» ауруымен ауыратыны анықталған. Бұл монитор бетінде көп уақыт қарап отыру нәтижесінде пайда болады және бұл көз ауруымен жалғасады. Бұл ақпаратты іздестіру барысында gorsun.org сайтындағы мәлімет көмек берді.

Медицина ғылымдарының кандидаты Лоскутованың еңбегіндегі (Интернет-зависимость как форма нехимических аддиктивных расстройств. 13.04.2014, Лоскутова- медицина ғылымдарының кандидаты) ақпарат бойынша, ғаламтор желісіне тәуелділік дамитын ер адамдар жас аралығы он төрттен жиырма бір жас аралығын құрайды. Яғни бұл статистиканың ішінде жасөспірімдер тобына жататын адамдардың бар екендігін білдіреді.

Мен жүргізген екінші сауалнама нәтижесінде ер балалардың 64,5 пайызы ғаламтор желісінде 5 сағаттан артық уақыт өткізеді және 61 пайызының сабақ үлгерімі нашар екенін көрсетті. Бұдан шығатын қорытынды: ер балалар қыз балаларға қарағанда ғаламторға көбірек тәуелді келеді және сабақ үлгерімі нашар. Бірақ та, сонымен қатар, зерттеу жұмысы нәтижесінде ғаламторға қатты тәуелді бір адам табылды және оның жынысы қыз болып шықты. Сондықтан бұл кандидаттың ақпаратында біршама логикалық қате бар деп ойлаймын.

«Психология киберпространства» атты электронды кітаптың авторы, психология ғылымдарының кандидаты Джулердің осы еңбегінде ғаламтор желісіне тәуелділіктің пайда болу себептері айқындалған. Ғаламтор желісіне тәуелділік жасөспірімдерде ата-анасынан алыстаған уақытта пайда болады. Бұл ақпараттық-коммуникациялық қажеттіліктің орнын

толтырады. Оқушылар өздеріне беретін бағаның төмендігінен және оларға деген қажетті назар аудармағандықтан ғаламторда бір бірі туралы комментарийлер алады, біреуге еліктейді және қажет емес ақпаратты толтырады. Осының нәтижесінде ғаламторда отыратын көп уақыттан соң, оқушының өзін өзі сезінуі және сабақ үлгерімі нашарлайды.

Менің осы тақырыпта іздестірген аргументтерім мен оларға қатысты дәлелдемелер негізінде, ғаламтор желісінің жасөспірімнің оқу үлгеріміне нашар әсер етеді деген жақтың аргументтері мен дәлелдемелері мықтырақ болғанын айтып кете аламын. Мен эссені жазбас бұрын жасаған гипотезамның бұрыстығына көз жеткіздім. Ғаламтор желісінің зияндылығын бірнеше статусы жоғары ғылым кандидаттарының еңбегі және дәлелдемелері нақтырақ берілген аргументтер себеп болды. Ғаламторға тәуелді болудың нәтижесінде қыз балалар мен ер балалар да бірдей біршама қиындықтармен кездеседі. Контр аргумент келтіру барысында да, ер балалар үлгерімі нашар деген ақпараттың келтірілуінде логикалық қателіктер бар деп санаймын. Сонымен қатар ғаламторға тәуелділігі нормадан қатты асып түскен оқушының жынысы қыз бала болуы тағы бір айғақ. Ғаламтор желісі жасөспірімдер үшін тигізетін әсерінің нашар жағы жақсы жағынан асып түсетіндіктен, осының алдын алу үшін өзімнің іздестірген ақпаратымды ұсына алар едім. Ең бастысы, СМИ органдарын осы тақырыпта көбірек жұмыс жасауға шақыру қажет. Солардың арқасында қызықты тренингтер, музыкалық топтардың ән – кештерін ұйымдастыру, өмірде көпке жеткен мұғалімдермен әңгіме өткізуге болады. Әрбір мектептерде психолог қолдауымен ғаламторға қатысты сауалнама жүргізіліп, нәтижесінде қиындықтары бар оқушылармен психологиялық тренингтер өткізген жөн. Оқушыларды әр түрлі хоббилерге қызықтыру, үйірмелерді жарнамалау арқылы олардың бос уақытын осындай істермен айналысуға жұмсау арқылы балаларды жаман әдеттен арылдыра аламыз.

Эссені аяқтай келе, біз үшін білім саласы маңызды роль ойнайтынын және осы процесті баяулататын факторлармен күресу қажет екенімізді ескертіп кеткім келеді. Эссе барысында өзімнің ізделінді сұрағыма қатысты екі түрлі көзқарасты қарастырып, соларға қатысты аргументтер мен дәлелдемелер іздестірдім. Осы екі көзқарас нәтижесінде өз гипотезамды құрастырдым. Эссе барысында оқушылардан сауалнама алынды және бұл нәтижесі үшін үлкен роль ойнады. Эссе басында қойылған мақсатқа қол жеткіздім. Эссе нәтижесінде өзімнің гипотезамның бұрыстығына және осы процесті тоқтату үшін қажетті шаралар ойластыру қажет екендігін түсіндім.

Қазіргі таңда интернет әлемдік қауымдастықтың негізгі ақпараттық-коммуникациялық құралына айналып отыр. Бұл тұрғыда қарапайым халықтың күнделікті өмірдегі байланысқа деген қажеттілігі туралы айтпасақ та болады.

Дегенмен де интернеттің жақсылықтарымен бірге келеңсіз жақтары да барын естен шығармағанымыз жөн. Интернетке қосылу үшін әрине бізге компьютер керек. Ал, әр күнін компьютер алдында өткізу денсаулыққа зиян екенін білесіздер ме? Ол адам ағзасына қауіп төндірумен қатар, сананы улаумен шектесетіні белгілі. Компьютер алдында ұзақ отырса адамның көзі, жотасы ауырады және қимыл-қозғалысына, адам психологиясына да әсер етеді. Сезімдік нерв жүйесі ауруларына шалдығады.

Интернетке жүгініп, үйреніп кеткен бала, яғни интернет арқылы хат алысып, сөйлесу-баланың айналасындағы адамдармен бетпе-бет сөйлесуіне де әсер етеді, сөйлеу мәдениетінен айырылады. Компьютерден бөлінетін ультра-күлгін сәулесі көзге кері әсер етеді. Ал одан сорақысы- ұлттық, адами қасиеттерге нұқсан келтіретін материалдардың интернет бетінен орын алуы. Қазірде шығарма, эссе жаза алмайтын оқушылар бар. Бұның бәрі көп уақытын кітап оқумен емес, интернетке кіріп түрлі ойындар ойнап, уақытын тиімсіз өткізудің зардабы.

Ендігі бір мәселе - Интернетке тәуелділік. Сағаттап, тіпті танды-танға ұрып, Интернетті қызықтайтындар да кездеседі. Бұл да бір есірткіқұмарлық, нашаға тәуелділік сияқты нышанды байқатады. Адамның психикасына, денсаулығына кері әсер етеді. Осындай келеңсіз, жаныңды түршіктіретін ақпараттар интернетте орын алып жатса, оның жұртшылыққа пайдасынан гөрі зияны көп емес пе? Демек, Интернетті қажетіне қарай, шамамен пайдалана білу мәдениетін қалыптастыру да көп ойланатын дүние.

Енді компьютерлік ойындарға келсек, олардың қаншалықты зиянды екенін айта кетейік. Интернеттегі онлайн ойындары атыс-шабыс, тағы басқа қантөгу, жауыздық тақырыбында болады. Осы ойындарды бала ойнап, оның психологиясына қандай жаман әсер беретінін өздерімізде білесіздер. Әр жаман затты көрген сайын, естіген сайын оның бір ұшқыны адам бойында ұялап қалмай ма? Әр нәрсе өз нормасынан асқан соң, жаманға айналады.

Пайдаланылғын әдебиеттер тізімі

1. <http://www.jimm-info.ru/tele/136-kak-internet-vliyaet-na-uspevaemost.html> (Как интернет влияет на успеваемость?.2010)
2. <http://gorsun.org.ru/lib/children/researcher09/computer/03/> (Юный исследователь природы 2009, Влияние компьютера на успеваемость учащихся среднего звена)
3. Анастасова Л. П., Гольнева Д. П. Человек и окружающая среда. - М: Просвещение, 1997
4. Лоскутова В. А. Интернет-зависимость как форма нехимических аддиктивных расстройств Текст.: автореф. дис. канд. мед. наук (13.04.2004) /
5. http://gamestar.ru/pr/polozhitelnoe_vlijanie_kompjuternih_igr_na_uspevaemost_i_umstvennoe_razvitiie.html (Положительное влияние компьютерных игр на успеваемость и умственное развитие.2009 г.)
6. Смирнов А. Т., Мишин Б. И. Основы медицинских знаний и здорового образа жизни. - М: Просвещение, 2001 г.

Резюме

В данной статье рассмотрен интернет - явление неоднозначное и таким же неоднозначным является его влияние на подростков. Он плох тем, что не имеет границ! То есть, он не ограждает подростков от ненормативной информации, которую детям совершенно незачем знать. Наряду с полезной информацией и позитивным общением, там есть клубы наркоманов, самоубийц, террористов, море порнографии, что представляет огромную опасность для подростков, у которых моральные ценности еще не сформированы, а тяга к «взрослым» развлечениям велика.

Summary

This article examines the Internet phenomenon is ambiguous and its impact on teenagers is equally ambiguous. It is bad because it has no boundaries! That is, it does not protect teenagers from non-normative information that children do not need to know. Along with useful information and positive communication, there are clubs of drug addicts, suicides, terrorists, and a sea of pornography, which is a huge danger for teenagers, whose moral values have not yet been formed, and the craving for "adult" entertainment is great.

ӘОЖ 37.013:372.41-057.874

ЗАМАНАУИ БІЛІМ БЕРУДЕГІ ИНТЕГРАЦИЯ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Сейсенбекова Айгуль Жумабаевна – магистрант
Ғылыми жетекшісі: п.ғ.к., аға оқытушы, Исакова П
Аймақтық әлеуметтік инновациялық университет

Қазіргі заманауи жағдайындағы білім берудің болашағы қоғамның даму үдерісімен, білімнің ғылыми интеграцияға ұмтылуымен, қоғамда жинақталып және үнемі өсіп отыратын, ақпарат көлемінің әр түрлі тегімен анықталады. Интеграция мен ғаламдастыру қатар жүріп келе жатқан бүгінгі таңда жоғары оқу орындарындағы білім берудің сапасы мен-деңгейін жан-жақты көтеріп, жаңаша ойлайтын, оқыту мен тәрбиенің жаңа технологиясын күнделікті жұмысында қолдана білетін ұстаздардың ғана жұмысы жемісті болмақ.

Тәуелсіздік алған жылдар ішінде егемен еліміздің, қоғамымыздың әлеуметтік-саяси және басқа да салаларында түбегейлі өзгерістер болып жатыр. Соның бірі — білім беру саласы. Қай кезеңде болмасын жас ұрпаққа білім мен тәрбие беру қоғам алдындағы ең маңызды, жауапты, іс болып қала береді. Сондықтан мемлекетіміздің даму, жаңару жолындағы жаңалықтары мен түрлі өзгерістері еліміздің білім беру саласына өз әсерін тигізуде. Бүкіл әлемдік білім беру кеңістігіне ұмтылыстар, қоғам дамуындағы қалыптасып отырған жаңа жағдайлар, тыңнан туындаған мәселелер, өзгеріп жатқан өмірге бейімделу қажеттігін туындатып отыр.

Қазіргі білім беру жүйесінің мақсаты — бәсекеге қабілетті маман даярлау. Осы талапқа орай ізденімпаз оқытушының шығармашылығындағы ерекше тұс — оның сабақты түрлендіріп, студенттің жүрегіне жол таба білуі. Ұстаз атана білу, оны қадір тұту, қастерлеу, арын таза ұстау — әр оқытушының борышы. Ол өз кәсібін, өз пәнін, барлық шәкіртін, оқу орнын шексіз сүйетін адам. Өзгермелі қоғамдағы жаңа формация оқытушысы — педагогикалық құралдардың барлығын меңгерген, тұрақты өзін-өзі жетілдіруге талпынған, рухани дамыған, шығармашыл тұлға. Нарық жағдайындағы оқытушыларға қойылатын талаптар: бәсекеге қабілеттілігі, білім беру сапасының жоғары болуы, кәсіби біліктілігі, әдістемелік жұмыстағы шеберлігі.

Қазіргі білім беру парадигмасы «білікті адамға» бағытталған білімнен «мәдениет адамына» бағытталған білімге көшуді көздейді. Бұл білім беру жаңаша ұйымдастыру — оның философиялық, психологиялық, педагогикалық негіздерін, теориясы мен тәжірибесін тереңірек қайта қарауды қажет етеді. Сондықтан бүгінгі күні еліміздің білім жүйесінде оқыту үдерісін тың идеяларға негізделген жаңа мазмұнын қамтамасыз ету міндеті тұр.

Осы талаптарға сай біз үстіміздегі жылы студенттерге «Мәдениеттану», «Бизнес жоспарлау» және т.б. қосымша электив пәндерін ұсынып, оқытып жатырмыз.

Бұдан басқа, оқыту процесін интеграциялау мақсатында біз тиісті пәндер бойынша өткізілетін әрбір дәріс пен семинар сабақтарын әлеуметтік-гуманитарлық және медицина ғылымдарында қолданылатын ортақ тұжырымдамалармен ұштастырамыз.

Мәселен, «Қазақстан тарихы» пәні бойынша оқытылатын «Тәуелсіз Қазақстанның халықаралық байланыстары» тақырыбын «Саясаттану» пәніндегі «Қазақстанның қазіргі дүниежүзілік жүйесіндегі орны» деген тақырыппен тығыз байланыстырамыз. Сонымен бірге «Саясаттану» және «Экономикалық теория негіздері» пәндері бойынша оқытылатын дәрістер мен практикалық сабақтарды еліміздің негізгі тарихи кезеңдерімен және нақты тарихи оқиғаларымен ұштастырып, ғылыми тұрғыдан тарихи әдістемені кеңінен қолдануға тырысамыз.

«Адамға оқып-үйрену ең алдымен өмір сүру үшін қажет» дегендей оқыту процесін интеграциялау, осыған сәйкес оқу бағдармаларын жасау, ғалымдар мен жаңашыл педагогтардың еңбектерімен танысу жұмыстары оқытушылардың үздіксіз ізденісін айқындайды. Жаңа педагогикалық технологиялардың негізгі мәні пассивті оқыту түрінен активті оқытуға көшу оқу танымын ұйымдастырудағы бастамашылдығына жағдай туғызуды білдіреді. Білім сапасын арттыру және нәтижеге бағытталған үлгіге беталуы барысында оқытушылар мемлекеттік стандарттармен берілген нәтижелерге жетуде кәсіби шеберлік пен меңгерген зерттеу біліктері мен дағдылары негізінде проблеманың шешімін таба алатын, ақпараттық-коммуникативтік мәдениеті жоғары тұлғалық-дамытушылық функцияны атқарады. Қазіргі заман адамның осы құзыреттілікті меңгере отырып тек «кәсіби икемділігін оңтайландыруды қамтамасыз ету ғана емес, іске асырылу мүмкіндігін үнемі оқып-үйрену» және өзін-өзі жасау талабын қалыптастыра алады.

Қазақстан Республикасындағы білім беруді дамытудың 2011–2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасында қазақстандық білім беру жүйесінің тартымдылығын арттыру үшін, ең алдымен, педагог кадрлардың мәртебесін арттыру, олардың бүкіл қызметі бойына мансаптық өсуін, оқытылуы және кәсіби біліктілігін дамытуды қамтамасыз ету, сондай-ақ педагог ғалымдардың еңбегін мемлекеттік қолдау мен ынталандыруды арттыру мәселелеріне үлкен мән берілген. Осыған байланысты қазіргі таңда еліміздің білім

беру жүйесіндегі реформалар мен сындарлы саясаттар, өзгерістер мен жаңалықтар әрбір педагог қауымының ойлауына, өткені мен бүгіні, келешегі мен болашағы жайлы толғануына, жаңа идеялармен жаңа жүйелермен жұмыс жасауына негіз болары анық. Олай болса, білімнің сапалы да саналы түрде берілуі білім беру жүйесіндегі педагогтердің, зиялылар қауымының деңгейіне байланысты. Дәстүрлі білім беру жүйесінде білікті мамандар даярлаушы кәсіби білім беретін оқу орындарының басты мақсаты — мамандықтарды игерту ғана болса, ал заманауи әлемдік білім кеңістігіне ене отырып, бәсекеге қабілетті тұлға дайындау үшін адамның құзырлылық қабілетіне сүйену арқылы нәтижеге бағдарланған білім беру жүйесін ұсыну — қазіргі таңда негізгі өзекті мәселелердің бірі.

Ел болашағы — білімді ұрпақта. Сондықтан білім беру саласында жасалып жатқан жаңа реформаларды жүзеге асыру — ұстаздар қауымына ортақ іс. Ал таяудағы перспективада әлемдік тәжірибеге сүйене отырып, 12 жылдық оқытуды бастау күн тәртібінде тұрған келелі мәселе. Осының бәрі ұстаздар алдына жаңа міндеттер мен мақсаттар қойып отыр. Қандай істінде жаңадан бастау оңайға соқпайды. Сондықтан ұстаздарға жаңаша жұмыс істеуге, шығармашылық еңбегі мен оқыту әдістерін жаңа арнаға бұруына, педагогикалық еңбегін қайта құруына тура келеді. Бұл бағытта жұмыстар атқарылып та жатыр. Көштен қалмаймыз деп жаңаның бәрін қабылдай беру дұрыс па, бұған дейін қол жеткізген табыстарымызбен іс-тәжірибемізді әрі қарай қалай ұш тастырамыз деген ойлар да мазалауы мүмкін. Өткен күндердегі іс-тәжірибеге көз жіберсек, кешегі бүгінгіге, бүгінгі ертеңгіге ұқсамайды. Себебі ғылымның дамуы, білім мазмұнының өзгеруі, өмір талабы, оқушы талғамы үнемі өсуде. Қай қоғамда болмасын шешуші фактор — адам және жеке тұлға болып қала бермек. Ғасырлар бойы қалыптасқан рухани құндылықтарымызды, байлығымызды түгендеу, игеру, жас ұрпақ бойына игі қасиеттерді сіңіру — бүгінгі білім жолында жүрген ұстаздардың басты борышы.

Ел экономикасын өркендету, бәсекеге қабілетті болу тек қана кемел біліммен келетіні анық. Ұлттық білім жүйесінің халықаралық білім кеңістігіне шығуы, әлемдік стандарттарға сай қызмет етуде елімізде жоғары оқу орындары көптеген іргелі өзгерістерді бастан кешуде. Жалпы отандық жоғары оқу орындарын әлемдік-деңгейге шығару — Президенттің Жолдаулары мен мемлекеттік бағдарламаларда анық көрсетілген. Сол себепті бәсекеге қабілетті маман даярлау еліміздің алдыңғы қатарлы жоғары оқу орындарының мақсаты мен міндетіне айналып отыр. Бүгінгі таңда әлемдік университеттердің арасында лайықты орынға ие болу мақсатында еліміздің жоғары оқу орындары көптеген жұмыстар атқарып жатыр.

Қазіргі ғылым мен өндіріс бір мезгілде мамандану мен интеграциялану бағытында дамиды. Кәсібімен байланысты іс-әрекет түрінде әртүрлі ғылым салаларынан алған білімдерін жұмылдыра пайдалана алуға қабілетті кең салалы мамандарға қажетсіну артады. Мұндай мамандарды даярлауда жүйелі ойлауды, объектіні көпжақты байланыстар мен қатынастардың бірлігінде көре білу іскерлігін дамыту бірінші дәрежелі мәнге ие болады. Интеграцияланған таным нәтижелерінің, жалпы ғылыми идеялардың, әдістемелік принциптердің, жүйелік талдау әдісінің мәнділігінің қазіргі қоғамда артқандығы сондай — студенттерге ғылыми интеграция өнімдерін үйрету жоғары оқу орындарының негізгі міндеттерінің біріне айналды. Осы тұрғыдан алғанда білім беру жүйесінде пәнаралық интеграцияны жүзеге асыру көкейтесті проблема болып табылады. Өйткені ол оқу үрдісінің барлық құрылымдық элементтерін — білім берудің мазмұнын, формаларын, технологиясын бір тұтастыққа біріктіре отырып, оның тиімділігінің артуына ықпал етеді. Пәнаралық интеграция білімнің игерілуін, іскерліктер мен дағдылардың белгілі бір жүйеде қалыптасуын қамтамасыз етеді, ойлау іс-әрекетінің белсенді болуына, студенттердің теориялық білімінің оқу-өндірістік іс-әрекеттерімен ұштасуына ықпал етеді. Пәнаралық интеграцияның жүзеге асуы білікті мамандардың кәсіби даярлығын кеңейтуді және олардың өзара байланысты кәсіптердің тобына даярлауға мүмкіндік береді.

Елбасының биылғы жылғы Жолдауында «Қазақстан-2050» Стратегиясын нақты жүзеге асыру міндеттері қойылған. Онда халықты жұмыспен қамтуда мамандарды даярлау мен қайта даярлықтан өткізуде кәсіптік білімді тегін алуға, өмір бойы сапалы білім алуға жағдай

жасау және барлық мүмкіндікті туғызу, шетелдік жұмысшыларды қазақстандық мамандардың күшімен алмастыру Қазақстанның индустриалдық-инновациялық дамуының ең негізгі бағыты болатындығы атап көрсетілген. Ал Президентіміздің бұдан бұрын ұсынған тарихи бағдарламасында былай делінген болатын: «Біздің болашақтың жоғары технологиялық және ғылыми қамтымды өндірістері үшін кадрлар қорын жасақтауымыз қажет. Осы заманғы білім беру жүйесінсіз әрі алысты барлап, кең ауқымда ойлай білетін осы заманғы басқарушыларсыз біз инновациялық экономика құра алмаймыз. Демек, барлық деңгейдегі техникалық және кәсіптік білім беруді дамытуға бағытталған тиісті шаралар қолдануымыз шарт».

Пайдаланылғын әдебиеттер тізімі

1. Назарбаев Н.Ә. Тарих толқынында. Алматы, 1999.
2. «Қазақстан жолы-2050: Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» — ҚР Президенті Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына 2014 жылғы 17 қаңтардағы Жолдауы.
3. Мусин Ч. Қазақстан тарихы. Алматы, 2008.
4. Омарбеков Т. Қазақстан тарихының XX ғасырдағы өзекті мәселелері. Алматы, «Өнер» баспасы, 2003.

Резюме

В статье рассматриваются вопросы интеграционных возможностей педагогики. Дается анализ ее трактовок, рассматривается ее обоснование в методологическом, теоретическом и практическом направлениях. Автор приводит направления и механизмы интеграции в педагогической практике, примеры научно обоснованных интеграционных методик обучения.

Summary

The article deals with the issues of integration capabilities of pedagogy. The analysis of its interpretations is given, its justification in methodological, theoretical and practical directions is considered. The author gives directions and mechanisms of integration in pedagogical practice, examples of scientifically based integration teaching methods.

ӘОЖ 37.013:372.41-057.874

ЖАСӨСПІРІМДЕРМЕН ӘЛЕУМЕТТІК ЖҮРГІЗІЛГЕН ЖҰМЫСТАРҒА ЭКСПЕРИМЕНТАЛДЫ ЗЕРТТЕУ

**Арзымбетова Салтанат Жаксылыковна – магистрант
Ғылыми жетекшісі: п.ғ.д., профессор, Еркебаева Г.
Аймақтық әлеуметтік-инновациялық университет**

Еліміздің нарықтық қатынастар кезеңінде болашақта бүкіл әлемдік өркениет аренасында өз орны бар мемлекет деңгейінде дамуы халқымыздың ұлттық менталитетінің болмысына әсіресе жаңа жас ұрпақтың сындарлы тәлім-тәрбиесіне тікелей байланысты. Дегенмен бүгінгі таңда ұлттық болмысымызға кереғар, келеңсіз құбылыстардың жастар арасында кең етек алуы жас ұрпаққа қажетті заман талабына сай тәлім-тәрбие жүйесін жаңартуға, ұстаздардың сонымен қатар ата-аналардың алдына аса маңызды міндеттер қояды. Бұл міндетке халқымыздың ғасырлар бойғы ұрпақ өсірудегі ұлттық тәрбие дәстүрлер тәжірибесі негізінде адамгершілік қадір қасиеттері тағылымды, рухани дүниесі бай, мінез-құлық мәдениеті еліміздің болашағы үшін қызмет етуге дайын азаматты қалыптастыру арқылы жетуге болады.

Жасөспірімдердің әлеуметтік проблемаларына деген қызығушылықтың өзектілігі әлеуметтік-экономикалық және қоғамдық-саяси өзгеру кезеңін басынан кешіп отырған қоғамдарда күшейіп отыр. Қазақстан үшін жас ұрпақ жасөспірімдердің әлеуметтік проблемаларын зерттеу, әлеуметтік жұмыстың механизмін, технологияларын зерттеу қазіргі

қазақстандық жастар үшін – жас ұрпақтың нарық заңдарына кездесіп, бұрынғы ұрпақтарға карағанда қатал бейімделу жолдарын тандау алдында қалуымен де байланысты. Балалар мен жасөспірімдер қараусыздығы, жасөспірімдер арасындағы қылмыс, нашакорлық және т.б. сол сияқты өтпелі кезеңде байқалған. Мұндай құбылыстардың ауқымы жасөспірімдерді әлеуметтік жұмыстың әлеуетті объектілеріне айналдырып отыр.

Қоғамның өтпелі кезінде, қоғамдық өмірдің көптеген салалары дағдарыс жағдайында болғанда, әлеуметтік процесстердің динамикасы асоциальдық және антиәлеуметтік сипатындағы – зорлау мен дүниеқорлық арқылы жасалатын қылмыстар, маскүнемдік, нашакорлық және токсикомания, жезөкшелік, аморализм сияқты мінез-құлық реакциясының өршуін туғызуы өзінен-өзі түсінікті. Мұндай құбылыстар жасөспірімдер арасында кең таралған.

Осыған байланысты бұл күндері жалпы білім беретін мектептердегі тәрбие ісінің мазмұны Отандық және әлемдік өркениетті елдердегі психология, педагогика және физиология ғылымдарының жетістіктерін пайдалана отырып жетілдірудің қажеттігі туындауда. Бұл бір жағынан, екінші жағынан, бүгінгі өскелең ұрпақтың бойындағы рухани құндылықтардың өнегелік нұсқаларын бір-біріне кіріктіре отырып игеруге бағыттай білу балалар тәрбиесінің мазмұнын, құрылысын және нысандарын одан ары жетілдірудің қажеттілігін туғызып отыр. Үшіншіден әрбір қоғамда болып тұратын формациялық өзгерістер өскелең ұрпақ тәрбиесінің мақсаты мен мазмұнын өзгертуді, тәрбиелік әдістемелік технологияларын жаңартып, толықтырып отыруды талап етеді. Бұл мәселенің шешімін табу, өсіп келе жатқан жеткіншек ұрпақты жан-жақты жетіліп, үйлесімді дамыған адамгершілік қадір-қасиеттері мол жеке тұлға етіп тәрбиелеуде берік тұғырлық негізін қалайды.

Қазіргі кезде елдегі әлеуметтік қайшылықтардың асқынуы кәметке толмаған жасөспірімдердің арасында қылмыстық істерге баруына мүмкіндіктер туғызуда. Дөрекілік күйдегі бейресми жастар құрамдары саны өсуде, олардың өзгермелі теріс пиғылдары сана-сезімдері қаталдыққа, озбырлыққа, өтірікшілікке, жеке басын ойлау бағдарламаларын мінездейді.

Мектептер мен отбасы жағдайларында кейбір жасөспірімдердің талап – тілектерімен келіспеу, ой- пікірлерімен санаспау, жеке – дара ерекшеліктері мен бейім қабілеттерін ескермеулеріне бұлар тарапынан қарсылық туғызса, оларға ұсынылған идеялар мен мұраттардың күйреуі, табиғи түрде шиеленіске апарады.

Рухани жағынан кейбір жасөспірімдердің азуы және соның нәтижесінде өзімшілдік қатынасқа мойын бұрып, оларды енжарлыққа, өзіне және басқаға немқұрайлықпен қарауға, арақ-шарап, темекі, наша тарту және уытты сұйық заттарды иіскеу, қылмыстық істер жасауға дағдылана бастайды.

Екіншіден, жасөспірімге тән қасиет - өзіндік тәуелсіздік, дербестік, басқаға бағынышты болмау. Сол себептен, өзінің күш- қуатын, жеке басының мән – мағынасын түсінуге ұмтылыс жасайды. Оны ұғынуға мүмкіндіктерді мектептегі оқу – тәрбие мен еңбек процесіне қатыстарынан байқалады. Себебі, девиантты мінез – құлықты балалар типтік ерекшеліктеріне байланысты тіршілік қиыншылықтарына кезігіп, оны жеңіп шығуға ішкі жай – күйі жол таба алмай әлеуметтік – педагогикалық тұрғыдан қорғалынбайды. Содан девиантты мінез – құлықты бала ешкімге керегім жоқ деген сезімге беріліп кінәны үлкендерге теліп айналасымен жанжалдасуға, ұрыс – төбелеске бейімделеді. Қажеттіліктің орнын толықтырудың жолы – бос уақытын мақсатсыз пайдалану, мектеп тәртібін ұстамау, заң нормаларын бұзу, қылмыстық істер жасау. Зерттеу жұмысымыздың өзектілік құндылығы, девиантты мінез – құлықты балаларға қол ұшын беріп, ішкі жан дүниесін түсінуге, ынта – ықыласына, жалпы жеке ерекшеліктеріне орай өмірде өз орнын табуға көмектесу.

Белгілі психологтар (Б.Г.Ананьев, А.Г.Асмолов, А.А.Бодолев, В.В.Давыдов, А.Н.Леонтьев, М.М.Мұқанов, Ж.Н.Намазбаева т.б) зерттеулерінде жасөспірімдердің әлеуметтік және жеке даралық білімдері мен өмір тәжірибелерінде адамзат қоғамының жетістіктерін, рухани байлықтарын игеріп, мінез - құлқына, дүниетанымына қалыптастырып,

күнделікті жүріс – тұрыстарын басқарып отыруға өз биліктері мен бостандықтарының алатын орны айқындалған.

Л.К.Керімовтың еңбегінде қиын оқушыны жеке – дара қайта тәрбиелеу тұжырымдамасын және ондағы педагогтың іс - әрекеттің белгілі жүйесін жасап көрсеткен. Ш.Е.Жаманбалаеваның еңбектерінде девиантты мінез – құлықтың әлеуметтік аспектілері зерттеліп көрсетілген.

Ал, Д.Қазымбетова өз еңбектерінде қоғамда неге девиантты мінез – құлық болады деген сұрақты қарастырған. Сонымен қатар девиантты мінез – құлықтың болу себептерін және мүмкін боларлық шешу жолдарын көрсеткен.

Демек, бұл мәселенің шешімін табу, әлеуметтік – педагогикалық мүмкіндіктерін белгілеп беру тақырыбымыздың көкейкестілігін дәлелдейді. Сол себепті зерттеу жұмысымыздың тақырыбын “Девиантты мінез – құлықты жасөспірімдермен әлеуметтік жұмыс” деп белгіледік.

Білім берудің жаңа жүйесіне сай жас ұрпақ тәрбиесін жан-жақты жақсартуға бағышталған қызмет айрықша маңызға ие екені белгілі. Жас ұрпақ тәрбиесінде әттеген-айларға кезігіп, кеш өкініп, опық жеп жүрген жайымыз бар. Олай болса баланың шәлкім – шалыс жүрісін ұсақ-түйек санап, “кейін ер жеткенсін өзі –ақ қояды” деп кейбір ата-аналардың жеке жауапкершілігіне жүрдім бардым қарауын бала тәрбиесіне мән бермеушілік, оның ертеңгі күнін ойламаушылық демеске лаж жоқ.

Соңғы кездері осы жастар тәрбиесіндегі кемшіліктердің кең етек алуын тектен-тек оқиға деп қарауға болмайды. Ол өмір шындығы, бәріміздің ортақ кемшілігіміз. Осы кемшіліктеріміздің нәтижесінде жасөспірімдер арасында девиантты мінез-құлық көптеп кездеседі.

Девиантты мінез-құлық деп әлеуметтік нормадан ауытқуды айтады. Оны қоғамда қабылданған нормаға қарама-қайшы әрекет жүйесі ретінде анықтайды. Психикалық әрекетіне өзгеру күйін тудыратын улы заттарды қолдану девиантты мінез-құлық формасы болып табылады. Осы заттарды қолданған кезде ол психикалық процестерге әсер етеді.

Девиантты мінез-құлық әртүрлі формада көрінгеніне қарамастан, олардың барлығы бір-бірімен тығыз байланысты. Ішімдік ішу, наша қолдану, агрессивті мінез-құлық тағы басқалар бір тұтастықты көрсетеді. Жасөспірімдердің девиантты мінез-құлығының біреуін қолдануы оның басқа заттарды қолдануға деген мүмкіндіктерін жоғарылата түседі. Қандайда бір іс-әрекеттің бағалануы оны қандайда бір нормамен салыстыру іске асады. Проблемалық іс-әрекетті жиі девиантты деп атайды. Девиантты мінез-құлық психологиялық денсаулық, құқықтық, мәдениеттік немесе жалпы қабылданған нормадан ауытқу әрекетінің жүйесі.

Девиантты мінез-құлық екі үлкен категорияға бөлінеді. Біріншіден бұл психологиялық денсаулық нормасынан ауытқу. Екіншіден, бұл қандайда бір әлеуметтік-мәдени нормаларды, әсіресе құқықтық норманы бұзатын антиәлеуметтік іс-әрекеті.

Жасөспірімдік кезең – ең қиын, әртүрлі бұзақылықтардың пайда болатын және сонымен қатар достық нормаларды игеруіне сәтті кезең болып табылады. Жасөспірімдік кезеңдегі девианттық мінез-құлық жалпы заңдылықтарға бағынады – жасөспірімдердің девиантты мінез-құлықты болуына ешқандай себеп жоқ. Бірақ әртүрлі топтағы адамдардың әлеуметтік-экономикалық теңсіздігі, мүмкіншіліктерінің теңсіздігі жасөспірімдер мен жастардың санасына психологиялық әсер етеді.

Әр жас кезеңнің адамның тұлғалық қалыптасуында алатын өзіндік орны бар. Бұл баланың “мені” қайта құрылып, айналасындағыларға сыни көзқарас қалыптасады. Жасөспірімдік кезең ол балалықтың бір жасерекшелік этапы болып табылады. Балалардың құқығы туралы конвенциядағы анықтамалармен келіссек бала ретінде 18-ге толмаған әрбір адамды сипаттаймыз. Жасөспірімдік шақтың қарапайым белгілеріне адамның күрделі биологиялық, психологиялық және социологиялық даму стадиялары тұрады, негізінде бұл стадиялар әрқашанда және әрқашан толығымен бір-біріне сәйкес келе бермейді [1].

Зерттеушілердің көбі психикалық кризиске әкеліп соқтыратын ауыр және сонымен қатар жасөспірімнің санасына күрделі күш түсірмейтін, жыныстық жетілуіне және дамудың биологиялық факторына көп көңіл бөледі, мұндай жасөспірімдік шақтың белгілеріне тән мінездемелерге ашуланшақтық, дөрекілік және қырсықтық, долылық, субъективтік уайым әлеміне кіріп кету тағы басқалар жатады. Жыныстық жетілуге байланысты туындайтын жаңа сезімдер, ойлар зерттеушілердің пікірлері бойынша – оның іс-әрекетін және қылықтарын анықтай отырып жасөспірімдердің санасында басымдылық болады.

Сонымен адамның дамуындағы биологиялық басымдылықты жақтаушылар жыныстық жетілуді ескере отырып жасөспірімдік жасты ұл балалар үшін 13 – 16 жас және қыз балалар үшін олардың жыныстық жетілуіне байланысты 12 –15 жас деп анықтайды. Жасөспірімдік жас – тұлғалық қалыптасудың кризисті этапы болып табылады. Ол өзіндік ерекшеліктер қатарымен мінезделеді. Бұл этап адамның тез өсуімен, жасөспірімнің психофизиологиялық ерекшелігіне әсер ететін жыныстық жетілу процесіндегі ағзаның қалыптасуымен сипатталады. Жаңа психологиялық және тұлғалық сапалардың қалыптасу негізін қарым – қатынастың әртүрлі оқу, өндірістік, шығармашылық, сабақтық тағы басқа кезеңдерінде құрастырады. Бұл жаста ересектіліктің көріністері, өзіндік сананың дамуы және өзіндік бағалау, өзінің тұлғасына, өзінің мүмкіндіктері мен қабілеттеріне деген қызығушылық қалыптасады.

Белгілі психолог Л.С.Выготский жасөспірім жастағы кезеңде (14-18 жас) екі үлкен өзгеріс болады: ағзадағы жыныстық жетілу және өзінің “Мен” мәдениетінің ашылуы, тұлғасының және дүниетанымының қалыптасуы. Жасөспірімнің түсінуімен, бейімделу және белсенділік жүйесі ретінде өмірлік жоспардың туындауы мәдени процесін қорытындылайды [2].

Г. Шпрангер өзінің мәдени – психологиялық концепциясында жасөспірімдік кезеңді мәдени өсу деп анықтайды. Бұл кезеңдегі кризистің болу мазмұны балалық тәуелділіктен босану болып табылады. Г. Шпрангер бойынша жасөспірімдік кезеңдегі басты жаңа білім – “Менінің” ашылуы, рефлексияның пайда болуы, өзінің жеке даралығын сезіну. Р. Кулен жасөспірімдердің дамуындағы биологиялық көзқарасты талқылайды, ол бұл кезеңді биологиялық және психологиялық кезеңнен гөрі әлеуметтік - этникалық кезең деп қарастырады. Оның көзқарасы бойынша жасөспірімдік шақта үш негізгі әлеуметтік – этникалық тенденция қарастырылады: үлкендердің қадағалауынан босану, жеке даралыққа көшу, өзінің өмір жолын таңдау мәселесіне салмақты түрде қарау, мамандық таңдау, әлеуметтік – этникалық нормалар мен құндылықтарды игеру. Р. Куленнің пікірі бойынша, егер бала өзінің алдына осы көрсетілген мәселелерді қоймаса, онда өмір сүрген жасына қарамастан балалық кезеңде қалып қояды.

Бірдей көзқарастың болмауына қарамастан, бүгінгі күнгі ғалымдар жасөспірімдік шақты 10 –11 және 14 –15 жас аралығы деп қарастырады. 15 –17 жасты әдебиеттерде ерте балалық шақ деп атайды. Бірақ та көптеген зерттеушілер ерте балалық шақты баланың даму кезеңіндегі жасөспірімдік кезеңге қосады. Оның өзіне де толық негіз бар, себебі өзіндік психологиялық мазмұнда бұл кезең – 15 пен 18 жас аралығы – жасөспірімдік кезең мен өзіндік жастық шақтың арасындағы “аралық жас” болып табылады. Жасөспірімдік кезең алғашқы әлеуметтенуде маңызды кезең болып табылады.

Пайдаланылғын әдебиеттер тізімі

1. Павловский В.В. Ювентология: проект интегративной науки о молодежи - М., 2011
- Джаманбалаева Ш.Е. Общество и подросток: социологический аспект девиантного поведения -Алматы, 2012
2. Жетписпаев Б.А. Ювенальная юстиция: учебник -Алматы, 2001
3. Кожамкулова Л.Т. Социальная работа города: принципы и направления - Алматы, 2013
4. Менлибаев К.Н., Туганбекова К.М., Черная Г.Г., Каргин С.Т.
5. Социальная работа: учебное пособие -Караганда, 2010

Резюме

В данной статье рассматриваются вопросы социальный, педагогический анализ отклонений в поведении подростков, а также описание общего состояния девиантного поведения в среде подростков в Республике Казахстан, факторов и направлений развития отклонений в поведении подростков.

Summary

This article discusses the issues of social and pedagogical analysis of deviations in adolescent behavior, as well as the description of the General state of deviant behavior among adolescents in the Republic of Kazakhstan, factors and directions of development of deviations in adolescent behavior.

ӘОЖ 37.013:372.41-057.874

ҰЖЫМДА БАЛАЛАРДЫҢ ОҚШАУЛАНУ СЕБЕПТЕРІН АНЫҚТАУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

**Танбаева Әмина Жарылқасынқызы – магистрант
Ғылыми жетекшісі: п.ғ.д., доцент, Исакова П
Аймақтық әлеуметтік инновациялық университет**

Жан-жақты дамыған жеке тұлғаны тәрбиелеу, психология ғылымының аса мәнді теориялық және практикалық міндеттерінің бірі. Кеңес психологиясында балалардың қабылдау мен сезіну мәдениетінің қоғамдық-тарихи тәжірибесіне, «әлеуметтік меңгеру» процесіндегі қарым-қатынасқа ерекше көңіл бөлінеді (Л.С.Выготский [1], А.Н.Леонтьев, Д.Б.Эльконин). Сондықтан, қоғамның қазіргі заманға лайықты даму сатысында, қоғамның практикалық негізгі міндеттерін шешу жолында, қарым – қатынас мәселелерін шешіп алған жөн. Қарым-қатынас қоғамдық өмір құбылыстарының бірі. Бұл құбылыс адам өмірінің, іс - әрекет жағдайларының материалдық әсерінен тарихи тұрғыда пайда болады. Біріккен іс - әрекет еңбек негізінде, адамдардың қарым – қатынас қажеттілігі пайда болады.

А.А.Бодалев, М.И.Лисина [2], А.А.Леонтьевтердің нақты зерттеу жұмыстарының бір қатары қарым-қатынас пен іс-әрекеттің бірлігін зерттеуге арналған. Алайда, осындай байланыстың сипатын әртүрлі зерттеушілер әрқилы түсінеді.

А.А.Леонтьев, қарым-қатынас іс- әрекеті бұл-ең алдымен сөздік іс - әрекет, өйткені онда іс-әрекетке тән элементтердің барлығы бар (әрекеттер, операциялар, мотивтер және т.б.) десе, Б.М.Ломов қарым-қатынас пен іс-әрекеттің бірлігін мойындап, осы процестерді өзара байланыстырмай, адамның әлеуметтік болмысының екі жағы ретінде, оның өмір салты ретінде қарастырады.

Оқушылардың ересектермен қарым-қатынас қажеттілігінің мазмұны, балалардың жетекші іс-әрекетінің сипатымен детерменделеді (М.И.Лисина, А.Н.Леонтьев). Бастауыш мектеп жасындағы оқушылардың ересектермен қарым-қатынасындағы жетекші мотивтері ретінде іскер және жеке мотивтері көрінеді. Қарым-қатынас пен жеке тұлғаның даму мәселелерін зерттеу жұмысы, “қатынас”, “өзара қатынас” ұғымдарын пайдалануды болжайды. В.М. Бехтерев [3]пен А.Ф.Лазурский сияқты ғалымдардың қарым-қатынас мәнін ашудағы орны ерекше. Эксперименталды тұрғыда осы мәселені А.А.Бодалев, оқушылардың адам қасиеттерін тәрбиелеу аспектісінде, Л.И.Божович және Л.С.Славина оқушылардың оқуға қатынасының мінез-құлық мотивациялары мәселерімен тығыз байланыста зерттейді.

В.Н.Мясищев адамның қатынастары нақты қажеттіліктерден туындап, тұрақтылыққа жалпылыққа ие болады деген. Адамның қатынастары танымдық, еріктік, эмоционалды компонентердің қатысуымен сипатталады. В.Н.Мясищевтің пікірі бойынша, адамдардың қатынастары әр бір нақты жеке тұлғаның мәнін ашатын әрекет ретінде адамның мінез-құлқын

өз бетінше ұйымдастыра алады. Жеке тұлға құрылымында қатынастардың осылайша абсолюттенуі С.Л.Рубинштейннің [4]сынына ұшырайды. С.Л.Рубинштейннің ойынша, психологиялықтың негізі қоршаған әлемге қатынасы арқылы анықталып, адамның басқа адамдармен қатынасын ашуға бағытталған адам өмірінің шынайы психологиясының өзегін құрайды. Адамдардың қоршаған ортаға қатынасы бұл – ең алдымен оның өмірінің жағдайларын құрайтын объективті ақиқатқа қатынасы. Бірақ, адамның тіршілік әрекетінің бірінші міндеті басқа адам. Бастауыш мектеп кезеңі бұл – “жеке” тұлғаның мәнді алғышарттарының қалыптасу аралығы болып табылады. В.В. Давыдов бала мектепке келісімен оқу процесінде жеке тұлғаның теориялық санасының негіздері жасалынатындығын (ғылыми, көркемдік, адамгершілік) нұсқайды. Д.Б.Эльконин бойынша, бастауыш сыныптағы оқушы өзінің мектептегі жұмысын қоғамдық мәнді, қатаң түрде міндетті іс - әрекет ретінде қабылдай бастайды да, оның бойында оқудың жаңа қоғамдық сезімдегі мотивтері көріне бастайды. Б.Г. Ананьев, балалардың мектептегі оқу процесі олардың бүкіл өмірін жаңаша ұйымдастырып, баланың жанұядағы орнын өзгертетіндігіне ерекше көңіл қояды, өйткені онда жанұядан тыс міндеттер, яғни міндетті оқу еңбегі пайда болады. Психологтар бастауыш мектеп жасындағы оқушының жеке тұлғасының қалыптасуындағы оқу іс-әрекетінің мәніне ерекше көңіл бөліп, “оқушының ішкі позициясын қабыл алу”, (Л.И.Божович), “оның танымдық және адамгершілік күштерінің дамуының жаңа көздерін ашатын, мінез – құлық мотивтерінің өзгерісі “ (В.В.Давыдов), баланың “мектепте оқу міндетін” сезінуде қамтылған қоғамдық орнының өзгерісі (Н.Ф.Добрынин) сияқты аспектілерді бөліп көрсетеді. Кеңес психологиясында мотивациялық сфера өзінше қарастырылады, ол адамның ақиқатқа, өз-өзіне, басқа адамға белсенді түрде бағытталған қатынасының күрделі жүйесін құрайды, әрі түрткілердің әртүрін қамтиды (Л.И.Божович). Баланың қай мотивті өзіне жетекші мотиві ретінде таңдап алуына қатысты оның адамгершілік позициясы қалыптаса бастайды (Л.И.Божович, А.Н.Леонтьев). Оқушының мотивациялық сферасы оның эмоционалды - еріктік сферасына, оның ақыл-ой әрекетіне әсер ететін түрлі қатынастардың қайта құрылуына әсер ететін өте мәнді фактор ретінде көрінетін “педагогикалық бағамен” анықталады.

Осы жастағы оқушылардың қарым-қатнастарының ерекшеліктерін сипаттай келе, Л.И.Божович, В.В.Давыдов, Д.Б.Эльконин балалардың құрдастармен жақындығына қарамастан ересек адам, әсіресе мұғалім олар үшін бедел иесі болып табылатындығын көрсетеді. Д.Б.Эльконин, “баланың ересектермен қатынастарының барлық жүйесі жеке қарым-қатынасқа дейін оқу іс-әрекеті арқылы жанамаланады “ деген қорытындыға келеді. Баланың оқу іс-әрекетіне енуі ересектің оқушылардың өзіндік сана сезіміне әсер ету мүмкіншілігін ұлғайтады. Осындай көзқарастың негізінде бастауыш мектеп жасындағы оқушылардың ересектермен өзара қатынастары бір-біріне қайшы екі тенденциямен сипатталады. Бір жағынан ересектердің талаптарына мойынсыну, бағыну міндеті айқын көрінсе, екінші жағынан өзінің жеке басының дербестілігін, ынтасын, хұқығын қорғау мақсатында дербестік пен тәуелсіздік сезімі пайда болады. Бастауыш мектеп жасындағы оқушылардың, ересектерге қатысты тәртіп сезімі әлі қалыптаса қоймайды. Дамудың осы сатысындағы балалардың, сана сезімі жаңадан қалыптаса астайды. Жеке басының жеткілікті дәрежеде жетілмеу себебінен, балалардың ересектермен қатынас қажеттілігі пайда болады.

Психологтардың ойынша бастауыш мектеп жасындағы балалардың өзара қатынастарының негізгі бет бейнесі, олардың достық қатынастарының сыртқы өмірлік жағдайлары мен кездейсоқ қызығушылықтарының бірігіп кетуінде. Құрдастарының берген бағасы өзіндік бағалаудың қалыптасуына негіз болмайды. Осы жас шамасындағы балалардың жетекші іс-әрекеті оқу іс-әрекеті болып табылады. Қарым-қатынас көбінде өз-өзін және басқа адамдарды тану қажеттілігін қанағаттандыратын іс-әрекет ретінде қарастырылады (М.И.Лисина). Баланың ересектермен қарым-қатынастарының жүйесі жеке қарым-қатынасының өзі оқу іс-әрекеті арқылы жанамаланады (Д.Б.Эльконин).

Баланың мектептегі өзгерістерден кейін өмірлік тәжірибесі пайда болады, құрбыларының арасында өзіне тән нақты орынды иелену ұмтылысы пайда болады.

(А.Н.Леонтьев, Л.И.Божович, И.В.Дубровина, Б.Г.Ананьев). Бастауыш мектеп жасында балалардың ересектермен, әсіресе мұғаліммен қарым-қатынастары ерекше мәнге ие болады, өйткені осы жас шамасындағы балада мектептегі оқуға өтумен байланысты өзінің іс-әрекетіне, ересектермен және құрбылармен жаңа қатынасқа, жаңа өмір салтына өту дайындығымен қатар, білімдерді меңгеру дайындығын қамтитын, оқушының әлеуметтік позициясы қалыптасады (Л.И.Божович). Балада мектепке келісімен оқығысы келу тілегімен қатар осы міндеттерді жүзеге асыра алмаумен байланысты қиыншылықтар мен қарама – қайшылықтары пайда болады. Ересек адам баланы жаңа іс-әрекеттерді орындауға неғұрлым дұрыс үйрететін болса, оқушының оқуға деген қызығушылығы соғұрлым нығая түседі, оқудың қандайда бір жағымды мотивациясы қалыптасады. Соңғысы аса мәнді, өйткені бастауыш сыныптағы оқушының жеке тұлғасының дамуы көбіне оқу іс-әрекетінің мотивтерінің бағыттылығымен анықталады.

Баланың жеке тұлғасы оның ересектермен қарым-қатынасында қалыптасатындығы белгілі. Ересек адам балаларға адамзат мәдениетінің жетістіктерін табыс етеді, адамның психикалық дамуын қамтамасыз етеді (Л.С.Выготский, А.Н.Леонтьев, С.Л.Рубинштейн, М.И.Лисина). Балада қарым-қатынас қажеттілігінің пайда болуы оның онтогенездегі дамуының анықтаушы мезеті болып табылады. Бастауыш мектеп жасындағы балалардың ересектермен қарым-қатынасы, олардың жеке тұлғасының қалыптасуының жетекші факторларының бірі болып табылады. Л.С.Славина мен Э.Л.Фрухтың пікірінше, балалардың ересектермен қарым-қатынасының жетіспеуі, олардың бір-бірімен қарым-қатынастарының мәнін ұлғайтады. 30-шы жылдардың өзінде кейбір балалардың теріс мінез-құлықтарының астарында “психикалық витаминдердің” - әсіресе ересектер тарапынан қарым-қатынастың, мейірімнің, көңілдің жетіспеуі жатыр деген болатын. Тәрбие мәселесі ғылыми тұрғыда қалай қойылмасын, махаббаттан, мейірімнен, көңілден айырылған баланың жаны да, тәні де қалжырайды. Осындай жағдайдағы баланың жеке тұлғасы толыққанды дами алмайды, өткені әлеуметтік дағды тәжірибесі бірден жүдеп кетеді, бала өзінің жеке басын дұрыс бағалай алмайды. (М.И.Лисина, В.С.Мухина, С.Г.Якобсон).

Жас ерекшелік психологиясының пәні психологиялық құбылыстардың өзі емес, олардың дамуы немесе жас ерекшелігіне сай өзгеруі болып табылады. Психиканың түрлі формаларының адамдардың жас ерекшеліктеріне сай өзгеруі, адамзат өмірінің сатыларына байланысты әртүрлі қарқындылығымен ерекшелінеді, өмірдің жеке кезеңдерінде әртүрлі мәндеріне ие. Дипломдық жұмысындағы адамдардың жас ерекшелігіне сай өзгерістерінің астарында олардың психикалық өмірінің заңдылықтары жатыр.

Баланың әлеуметтік ортада бағдарлануы мен мінез-құлқының адамгершілік үлгілерін меңгеруінің негізінде, оның жеке басының қасиеттері қалыптаса бастайды. Осы тұста қарым-қатынастың алар орны ерекше. Ең алдымен, баланың ересектермен жанамаланған және тікелей қатынасы арқылы оған ата-бабалардың көне мұралары жетіп отырады. Сонымен бірге тек қарым-қатынас арқылы ғана психиканың әлеуметтік нормалары (сөйлеу-тілі, естің, зейіннің, ойлаудың, перцепцияның, ырықты түрлері, жеке тұлғаның қасиеттері және т.б.) қалыптаса алады. Қарым-қатынас тәжірибесін біртіндеп жинақтау арқылы жеке тұлғаның адамгершілік қасиеттерінің сапаларының күрделі жүйесінің қалыптасуына негіз болатын жеке тұлғаның қарым-қатынас қабілеттері қалыптаса бастайды. Жеке тұлғаның басқа адамдарды тануының негізінде пайда болған қарым-қатынас процесінде, оның сана сезімі, өзіндік реттеу мен кері байланыс қасиеттері, жоғары дәрежедегі сапалары қалыптаса бастайды. Осылайша, “топтар арасындағы қарым-қатынас, ұжымдағы топтар арасындағы қарым-қатынас, ұжым арасындағы қарым-қатынас дербес дамудың әлеуметтік детерминациясындағы негізгі каналдардың бірі болып табылады.

Ұжымның екі жақты табиғаты бар. Бір жағынан оның көптеген қырлары, атап айтқанда, іс-әрекет түрлері мен сипаты мүшелерінің санын анықтайтын педагогтың саналы әрі мақсаты ықпалының объектісі болып табылады. Екінші жағынан, балалар тобы өзгеше әлеуметтік психологиялық заңдылықтарға сүйенген, дербес салыстырмалы түрде тәуелсіз құбылыс.

С.Л.Рубинштейн бойынша сыртқы әсерлер жеке тұлғаның ішкі құрлымында өзгеріске ұшырап, оның өзіне айтарлықтай әсер етеді. Осылайша, ұжымның топтық даралығы іс-әрекеттің ұсынылған түрлерінің өзара күрделі әрекеттестігіне тәуелді келеді. Ұжымдағы өзараәрекеттестікте психологиялық ахуалдың рөлі ерекше.

Жағымды психологиялық ахуалмен сипаталатын ұжым ғана жеке тұлғаның қалыптасуына ықпал ете алады. Психологиялық ахуал ұжым мүшелерінің адамгершілігімен анықталатын жеке және іс жағдайындағы өзара қатынастар эмоциналды дәрежеде көрініс беретін, ұжымның психологиялық көңіл-күйі.

Ұжымның психологиялық ахуалы қарым-қатынас үрдісінде қалыптасады, оның негізінде бүтіндей топтың қажеттіліктері жүзеге асады, адамдар арасындағы және топтағы дау-дамайлар пайда болып өз шешімін табады.

Адамдар арасындағы өзара әрекеттестіктің жасырын, мәнді жағдайлары айқын сипатқа ие болады: бәсекелестік немесе құпия бақталастық, ұжымшылдық немесе топтық кепілділік, дөрекі қысым немесе саналы тәртіп. Адамдар өзара әрекеттестігінің барлық жағдайлары өзара әсерлесетін төрт негізгі тәсілі арқылы жүзеге асады, атап айтқанда, үгіттеу, жұқтыру, еліктеу және сендіру әрекеттері арқылы.

Үгіттеу – қандай да пікірдің немесе ой қортындысының логикалық негізін келтіру, жеке тұлғаның эмоциналды әрі рационалды қыры арқылы оның өзіне немесе бүтіндей топқа әсер ету. Түсіністік пен күйзелістің бірлігіне жетуді мақсат етуді көздеген екі немесе бірнеше адамдардың ашық немесе жасырын айтысын яғни талқысын үгіттеу процесі деп атауға болады, демек үгіттеу монолог бола алмайды, бұл міндетті түрде диалог түріндегі пікірталас. Басқа сөзбен айтқанда үгіттеу тәрбиенің ең күрделі түрі. Тыңдаушылардың санасына жол табатын ерекше қисынды әңгіменің ырғағын таба білген жөн. Үгіттеу -- үгіттеушінің хабарындағы мазмұнды ақпараттың болуымен бірге қабылдаушының саналы қатысын болжайды.

Еліктеу -- индивидтің қандайда бір мінез-құлық көріністерін, мәнерлерін, әрекеттерін, қылықтарын қайталау.

Иланушылық (сендіру) адам психикасына тән қасиеттердің бірі. Әдетте, сенгіштік қасиет балаларда басымырақ келеді. Сендіру қарым-қатынастағы адамдардың өзара әсер ету процестерінің бірі ретінде ырықты немесе ырықсыз, тікелей немесе жанама болуы мүмкін, педагогикалық тұрғыда сендіру амалы дұрыс пайдаланылатын болса, ал өте күшті тәрбие құралына айналар еді.

Пайдаланылғын әдебиеттер тізімі

1. Овчарова Р.В. Практическая психология образования. М., 2003г. 270с.
2. Столяренко Л.Д. Основы психологий. Ростов-на-Дону Феникс 2004г. 446с.
1. Рыбалко Е.Ф. Головей Л.А. Практикум по возрастной психологий. СПб.: Речь, 2005г. 688с.
2. Крысько В.Г. Социальная психология. М., Владос пресс 2004г. 446с.
3. Психологияны мектепте және ЖОО-да оқыту. журнал №4. 2006. Ж.

Резюме

В данной статье рассматриваются вопросы психологического состояние коллектива где формируется в процессе общения, на основе которого реализуются потребности группы в целом, возникают конфликты между людьми и в группе.

Summary

This article deals with the psychological state of the collective, which is formed in the process of communication, on the basis of which the needs of the group as a whole are realized, conflicts arise between people and in the group.

ОҚУШЫЛАРДЫҢ БІЛІМ САПАСЫН АРТТЫРУ ҮДЕРІСІНІҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ МЕН ПЕДОГОГИКАЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ

Әшірбек Жандос Талғатұлы – магистрант
Ғылыми жетекшісі: PhD, аға оқытушы, Құралбаева А.А
Аймақтық әлеуметтік инновациялық университет

Сапалы оқыту және өздігінен оқып білім алып алуға баулу негізінде ғана оқушылардан парасатты азамат тәрбиелеп шығаруға болады. Білімнің сапалы болуы тікелей мұғалімге, оның білім дәрежесі мен іздену шеберлігіне байланысты. Сапаны көтерудегі ең өзекті мәселелердің бірі – мұғалімдерді даярлау және кәсіби шыңдау мәселесі болып отыр. Жаңа заман мұғалімі «дайын» білім көзі ғана болмай, оқушылардың танымдық іс - әрекетінің ұйымдастырушысы және үйлестіруші бола білуі, білімнің құндылық ретіндегі сипатына терең мән беруі, нәтижеге бағытталған білім беруде жаңа жолдар мен әдістер табуға дағдыланған маман болуы қажет.

Ізденімпаздық – шығармашылыққа апаратын бірден-бір жол. Шығармашылық тұлға қалыптастыру үшін оқушының өзін-өзі тануына өзіндік «менін» қалыптастыруға, сол «меннен» шығармашылық тұлғаға жетуіне ықпал жасау әр мұғалімнің міндеті.

Информатика сабағында оқушылардың білім деңгейлерін шығармашылық деңгейге дейін жеткізу мақсатындағы іс-әрекеттердің бірі – шығармашылық тапсырмалар болып табылады.

Шығармашылық тапсырмалардың өзін студенттердің қабілетіне, пәнге деген сүйіспеншілігіне байланысты оқуға қойылатын талаптарын басшылыққа ала отырып, жүргізген жөн. Ол үшін оны түрлендіре әрі орындауға жеңіл етіп берген тиімді болмақ. Бір сабақтың өзінде бірнеше тапсырма ұсынып, таңдап орындауды баланың өз қалауына қалдыру керек. Өте жемісті тәсілдердің бірі – тапсырмаларды жүйеге бөліп, оқушының біліміне, қабілетіне байланысты ұсынуға болады.

Оқушыларға қойылатын талап:

- Алдына мақсат қоя білу және жетуге ұмтылу;
- Қорытынды жасап отыру.
- Қосымша материалдар табу, іздену.
- Өзін - өзі талдауды, өзін - өзі бағалай білуді меңгеру[1].

Оқушының болашақта мамандық таңдау, яғни кәсіби тағдыры тек қана жақсы мұғалімге байланысты. Бұл мақсатта жаңашыл педагогтердің инновациялық тәжірибесін шығармашылық ынтамен меңгеру және пайдалану қажет. Жаңашыл педагогтер оқушының жеке тұлғалық абройын барынша құрметтеуге, оның шығармашылық қабілеттері мен бейімділіктерін, өздігімен ойлау қабілетін дамытуға, жағымды эмоциональдық педагогикалық үрдісті қалыптастыру.

Ұлы ойшыл Плутарх кезінде былай депті: «...Көптеген табиғи талант дарынсыз ұстаздардың кесірінен жойылып кетеді. Олар дарынның табиғи құбылысына терең бойлай алмай, тұпарды есекке айналдырып құртып тынады». Міне, ұстаз осындай келеңсіздікке жол бермеуі керек.

Жаңашыл педагогтардың тәжірибесі мына ережелерге негізделеді:

- Оқытуды мұғалім мен оқушының өзара шығармашылық қарым-қатынасы ретінде қабылдау.
- Күрделі мақсат идеясы (оқушының алдына барынша күрделі мақсат қойылып, оны орындай алатындығына сенімін нығайту);
- Өзіндік талдау (оқушылардың жұмыс нәтижелерін жеке және ұжымдық талдау);
- Ерікті таңдау (мұғалімнің оқу материалының жақсы меңгерілуі мақсатында сабақ уақытын өз бетінше пайдалануы);

- Оқушылардың өзін-өзі шығармашылық басқаруы;
- Тәрбиеге жеке тұлға тұрғысынан қарау;
- Ата-аналармен ынтымақтастық құру[2].

Сонымен, осы қасиеттер толық болған жағдайда ғана тұлғаны дамытуда ізгілік және шығармашылық көзқарасқа негізделген әдістер мен жүйесін құрайды.

Ұлы ойшыл Плутарх кезінде былай депті: «Көптеген табиғи талант дарынсыз ұстаздардың кесірінен жойылып кетеді. Олар дарынның табиғи құбылысына терең бойлай алмай, тұпарды есекке айналдырып құртып тынады». Міне, ұстаз осындай келеңсіздікке жол бермеуі керек.

Оқушылардың шығармашылық қабілетін арттырып, ынталандыру үшін сабақтарды мынадай жолдармен өткізуге болады:

1. Сабақта кең көлемде көрнекі құралдарды пайдалану;
2. Сабақты түрлендіріп өткізу;
3. Сабақта оқушылар өздері жасаған суреттер, схемаларды пайдалану;
4. Техникалық құралдарды тиімді қолдану;
5. Сабаққа қатысты бейнетаспаларды, фильмдерді көрсету.

Дарынды балалардың психологиялық ерекшеліктері немесе «дарындылық белгілері» психологтар арасындағы пікір таластардың негізі болып табылады[4].

Талантты балалардың өмірінде және іс - әрекетінде байқалатын ерекшелік белгілері айқындалған. Мұндай белгілерді балалардың іс - әрекет ерекшеліктерін бақылаған кезде баяндауға болады. Шығармашылық дарындылықтың белгілері әртүрлі болатындығы қиындық туғызады және де олар әлеуметтік ортамен тығыз байланысты.

Бастауыш мектепте шығармашылық қабілеттілікті оқу әрекетінде көрінеді.

Сондықтан әр бала бойындағы шығармашылық қабілеттері оқу әрекетінде көрінеді. Сондықтан әр бала бойындағы шығармашылық қабілеттерін бағыттап, тәрбиелеу қазіргі таңдағы ата - ана мен мұғалімнің тарапынан қолдау тауып отыруы қажет. Ұлы ойшыл Плутарх кезінде былай депті: “Көптеген табиғи талант дарынсыз ұстаздардың кесірінен жойылып кетеді. Олар дарынның табиғи құбылысына терең бойлай алмай, тұпарды есекке айналдырып құртып тынады”. Міне, ұстаз осындай келеңсіздікке жол бермеуі керек.

Оқушылардың шығармашылық қабілетін арттырып, ынталандыру үшін сабақтарды мынадай жолдармен өткізуге болады:

1. Сабақта кең көлемде көрнекі құралдарды пайдалану;
2. Сабақты түрлендіріп өткізу;
3. Сабақта оқушылар өздері жасаған суреттер, схемаларды пайдалану;
4. Техникалық құралдарды тиімді қолдану;
5. Сабаққа қатысты бейнетаспаларды, фильмдерді көрсету.

Дарынды балалардың психологиялық ерекшеліктері немесе «дарындылық белгілері» психологтар арасындағы пікір таластардың негізі болып табылады.

Талантты балалардың өмірінде және іс - әрекетінде байқалатын ерекшелік белгілері айқындалған. Мұндай белгілерді балалардың іс - әрекет ерекшеліктерін бақылаған кезде баяндауға болады. Шығармашылық дарындылықтың белгілері әртүрлі болатындығы қиындық туғызады және де олар әлеуметтік ортамен тығыз байланысты.

Бастауыш мектепте шығармашылық қабілеттілікті оқу әрекетінде көрінеді.

Сондықтан әр бала бойындағы шығармашылық қабілеттері оқу әрекетінде көрінеді. Сондықтан әр бала бойындағы шығармашылық қабілеттерін бағыттап, тәрбиелеу қазіргі таңдағы ата - ана мен мұғалімнің тарапынан қолдау тауып отыруы қажет.

Қазіргі таңда психология және педагогика ғылымының өзекті де, өткір мәселелерінің бірі оқушылардың білім сапасын арттыру, оқыту мәселесін жақсарту болып отыр. Соған байланысты оқушылардың білім бағасына және сол білімді бақылау жүйесі жайлы құжат "Жалпы білім және кәсіптік бағдар беретін мектеп реформасының негізгі бағыттарында" бұл мәселеге жоғары мән беріледі. Құжатта былай делінген: "Оқушылар білімін бағалауда

қандайда болмасын жалаң бүркемелеушілікке жол берілмеуін міндетті түрде қадағалау қажет"[5].

Білім сапасының теориялық негізделген принциптерін жасау мәселесі және соған сай психологиялық тұрғыда оқушылардың білімін тексеру тәсілдері қазіргі таңда ерекше қиын әрі күрделі болып отыр. Осы мәселені шешу жолдарын іздеу - біздің зерттеуіміздің негізгі мақсатын құрайды.

Тәжірибелік әдістер мен оқушылардың білім сапасын бағалау критерийлерінің соған сәйкес оқыту, меңгеру теориясымен байланысты талап ету мәселесі - педагогикалық психологияның негізін құраушы принцип болып табылады (Д.Б.Эльконин, Н.Ф. Талызина).

Оқытушының ойлау іс-әрекетін зерттеуге байланысты ойлау әрекеті үш аспектіде қарастырылады; біріншіден, ойлау іс-әрекетінің яғни, оқытушы меңгерген білімдер (ұғымдар), екіншіден, оқытушының ойлау процесі, үшіншіден, оқыту процесіне әсер ететін қалыптасқан ойлау іс-әрекетінің қасиеттері.

Сондықтан да оқытушы оқыту процесінің тек объектісінің ғана емес, оның субъектісі, яғни өз ойлау іс-әрекетін басқарушы және реттеуші. Ендеше оқыту процесінің тиімділігі тек оқушының ғана емес, сол процесті ұйымдастырушы оқытушының да ойлау іс-әрекетіне байланысты болады - деп оқыту процесі арқылы оқытушы қызметіне үлкен талап-міндеттер жүктейді. Сондықтан бұл пікірден ойға түйер жайт көп деп ойлаймын. Оқытушының шеберлікпен оқушы жанын ұғуы, соған сай оқытуды қажетті деңгейде өткізуі оқып-білім алудың өз дәрежесінде өтілуіне жағдай болады.

Сократтан бастап, Демокрит, М. Квинтилиан, Ф.Рабле, Т.Кампанелла, Д. Дидро, М. Монтень, Я.А. Коменский, Ж.Ж. Руссо, К.А. Гельвеций, И.Г. Песталотий, И.Ф. Гербарт, В.А. Дистерверг, Д.Льюи еңбектеріне тоқталып, сол ерте кезеңнен осы уақытқа дейінгі ғалымдардың оқытудың тиімділігі жайлы пікірлеріне тоқталады. Осы бүкіл көзқарастарды бес негізгі түрге бөлуге болады. Бірінші түрге проблеманы әдістер және оқыту шаралар жөнінен шешуге тырысқан көзқарастарды (Сократ-Демокрит-Аристотель-Гельвеций), екіншіге - проблеманы білім беруші тарапынан тырысқан бағыт (Квинтилиан). Үшінші түрдің өкілдері проблемаға білім беру мазмұны жағынан қарады (Рабле-Кампанелла-Песталотий) төртінші - оқып-білім алушыға қатысты шешуге тырысқан бағыт (Монтень-Дидро).

Теориялық үлгідегі білімді мақсатты бағыттап отырып, қалыптастыру процесінде пәндік-практикалық жағдайлар оқытуда екі рет оқыту міндеттері оралымының басында және аяғында кездеседі. Олардың айырмашылығын мынадан байқауға болады. Бастапқы нақты-практикалық жағдай ситуация қалыптасатын білімнің логикалық-пәндік талдау негізінде анықталады және де оның шешілуі үшін арнаулы белгілі бір әрекет қажет болады. Оқу міндеттерінің бастапқы ситуацияларының бұлайша ерекшеленуі соңғы жұмыс кезеңдерінде өте қатал негіздемелер бойынша жүзеге асады. Оқу міндеттерін анықтайтын нақты-практикалық міндеттер принциптерің құрау немесе оларды "утилитарлы" дейді. Мұндай жалпы тәсіл ашылу қажеті жоқ қолданылуы керек диагностикалық міндеттердегі білімнің жалпылануына осындай ситуациялар сипаты жаңғыруы тиіс.

Қорыта келгенде, теориялық білімдердің бағалану критерийлері ретіндегі пәнділік, жүйелілік және жалпылық теориялық білім ерекшелігін талдау арқылы анықталды және кез-келген пән, ғылым саласында қолданбалы. Ерекшеленген баға көрсеткіштерінің нақты әдіснамалық тәсілдері біздер арқылы математика, ана тілі сабақтарының материал-дарында жүзеге асты.

Пайдаланылғын әдебиеттер тізімі

1. Овчарова Р.В. Практическая психология образования. М., 2003г. 270с.
2. Столяренко Л.Д. Основы психологии. Ростов-на-Дону Феникс 2004г. 446с.
1. Рыбалко Е.Ф. Головей Л.А. Практикум по возрастной психологии. СПб.: Речь, 2005г 688с.
2. Крысько В.Г. Социальная психология. М., Владос пресс 2004г. 446с.
3. Психологияны мектепте және ЖОО-да оқыту. журнал №4. 2006. Ж.

Резюме

В данной статье рассматриваются вопросы психологического основы и педагогические аспекты процесса повышения качества образования учащихся.

Summary

This article discusses the psychological basis and pedagogical aspects of the process of improving the quality of education of students.

АБАЙ ҚҰНАНБАЕВТЫҢ ШЫҒАРМАЛАРЫНДАҒЫ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ТӘРБИЕНІҢ ӘДІСТЕМЕЛІК НЕГІЗДЕРІ

Айтжанова Қ.,
«Педагогика» кафедрасының аға оқытушысы, п.ғ.к.,
Шымкент университеті

*Тәрбиелі – тәртіптің құлы,
Тәртіпті – елдің ұлы.*

Б.Момышұлы¹

Абайды оқып, зерттегенде екі түрлі шындық ашылады. Бірі – Абайдың мұхиттай тұңғықтығы. Екіншісі – ол тұңғықтығы бір адамның, әсте, бірнеше адамның аша алмайтыны. «Жүрек – теңіз, қызықтың бәрі – асыл тас» деп ақынның өзі айтқандай, Абай мұхитының ашылар қазынасы, шешілер жұмбағы әлі де көп,² – дейді Тәкен Әлімқұлов.

Зерттеудің мақсаты:

- Абай шығармаларының оқырман ұрпақтарының эстетикалық көзқарасы, талғамын қалыптастыру, өнегесін зерттеп, әдістемелік негіздеме жасау;
- Адамилық борыш адамгершілік қасиеттерді жас жеткіншектің жан дүниесіне (психологиясына) әсерін зерделеп, тұжырым жасау;
- Абайдың әйелдер туралы толғамдарының ерекшелігі – әйелдің ішкі сұлулығы мен мінез көркінің, әдебінің өзі – тәрбиенің шамшырағы екенін дәлелдеп, қорытынды жасау.

Абай шығармаларының эстетикалық көркемдік мәнін зерттеу, әдістемелік негізі: Этика – ғұрып. Бұл термин *ethike* – этика, грекше *ethos* – ғұрып деген сөзінен шыққан. Тұңғыш рет осы мағынада ғылымға ежелгі заманның ұлы философы Аристотель тарапынан енгізілген,³ - дейді Ұлықман Асыллов.

Эстетика – көркем сұлулық. Ол мөлдір сезім, арманшыл қиял, сұлулыққа құштарлық, көркем талғампаздық қасиеттерге тән. Мұндай сезімдер көркемдік санада мәнін табады. Наурызбаев Жұмағали: «Көркемдік сананың ерекшелігі – мәдени этикалық білім беру мақсаттарына, қалыптасатын тұлғаға өз халқының мәдениетіне тікелей қатыстылығын сезіндіреді» - ,⁴ дейді.

Ұзақбаева Сақыпжамал: «Қазақ халқының ұлы ақыны А.Құнанбаев эстетикалық тәрбиедегі рөліне арнайы еңбектер жазбаған. Шығармаларын байыптап, терең ой жіберіп мұқият талдасақ, эстетикалық көзқарасын айқын аңғарып, құнды пікірлерін айқындар едік»⁵ - дейді.

Осы айтылған құнды пікірлердің негізіне сүйеніп, эстетикалық тәрбиенің құнды ілімдерін; халықтың дүниетанымын; эстетикалық көзқарастарын, ой толғаған тақырыбы мен идеясын зерттеп, тұжырымдау мақсатталады. Абайдың ғылымға, ілімге шақырған өлеңдерінің бірі «*Ғылым таппай мақтанба*» өлеңі. Тақырыбы – білім, ілім, ғылымды насихаттау идеясы – Білімдіге дүние жарық, Білімсіздің күні ғаріп -⁶ дейді. Өлеңде тәрбиенің құнды ілімдерін айқындайтын тармақтар:

1. Ғылым таппай мақтанба,
2. Ғылым болмай немене,
Балалықты қылсаңыз?
Болмасаң да ұқсап бақ,
Бір ғылымды көрсеңіз.
3. Дүние де өзі, мал да өзі
Ғылымға көңіл бөлсеңіз.

Дүйсенбаев Ысқақ: «Асыл ойлар мен ізгі тілектерге толы өлеңі «Ғылым таппай мақтанба». Абай жастарға өсиетін тікелей жолдап, ғылымның мәнін, оның адам тіршілігіндегі зор маңызын өте терең сипаттайды», ⁷ - дейді.

Халықтық дүниетанымын жақсы мен жаманды, адамгершілік пен надандықты қатар суреттейтін тармақтар: *Жақсылық пен адамгершілік негізі:*

1. Талап, еңбек, терең ой,
Қанағат, рақым, ойлап қой
Бес асыл іс көнсеңіз.
2. Жақсылық көрсең ғибратлі (үлгілі)
Оны ойға жисаңыз.
3. Білгендердің сөзіне,
Махаббатпен ерсеңіз,
Ақылменен жеңсеңіз.
4. Сөз мәнісін білсеңіз,
Ақыл – мизан (таразыла), өлшеу қыл.
5. Егер түзу көрінсе,
Ойлап-ойлап, құлаққа іл.
6. Өзің үшін үйренсең,
Жамандықтан жиренсең,
Ашыларсың жылма-жыл.

Жамандық пен надандықтың негізі:

1. Өсек, өтірік, мақтаншақ,
Еріншек, бекер мал шашпақ -
Бес дұшпаның білсеңіз,
2. Ақымақ көп, ақылды аз.
Деме көптің сөзі бұл.
3. Біреу үшін үйренсең,
Біреу білмес сен білсең,
Білгеніңнің бәрі тұл.

Жамандық пен надандықтың адамзат баласына тигізетін кесепаттары: өсек, өтірік, мақтаншақ екенін нақтылап айтады. Жаман ашса көрмес, айтса білмес. Көзі көрместің көңілі сенбес. Жетесізге айтқан сөз, желмен бірге кетеді, - деп надандардың дүниетанымын сипаттайды. Эстетикалық көзқарасын білдіретін тармақтар:

- Шешен де өткен не бұлбұл
Көсем де өткен не дүлдүл.
Сөзін оқы және ойла,
Тез үйреніп, тез жойма,
Жас уақытта көңіл гүл, ⁸ -

дейді Абай. Бұлбұл кім? Ол – шешен кісі. Дүлдүл кім? Ол – көсем. Шешен де, көсем де рухы биік, ойға жүйрік, ақыл мен парасаттың эстетикалық көркем сұлулығын санаға құятын жан. Баланың жас уақыты – тал шыбықтай иілген әсем, шыныдай мөлдір бұлақтың суындай шымырлайтын кезеңі. Ойлы оймен оқығаныңды көкірегіңе тоқы. Ш.Елеуенов: «Ақылды, ақ жүрек адам көркімен көз тойғызады. Жаны жақсыларға үйірлік, бұл идеяға, зор мұраттарға ұмтылдырады. Көркем эстетиканың құндылығы да осында, ⁹ - дейді.

«Ғылым таппай мақтанба» өлеңінің әдістемелік негізі:

- Абай өлеңдерінің педагогикалық тәліміне, өлеңдегі тармақтарда айтпақ болған ой толғамын тақырып пен идеясын ашып алып, құнды ілімдерін саралап, жақсылық пен адамгершілік негіздерін талдап, эстетикалық көзқарастарына ой толғап, тұжырымдалады.

- өлеңді танып білудегі адамның саналы әрекетінің қалыптасуына, ішкі жан-дүние бейнелерін түзудегі әсерін зерттеу. Сәбет Бап-баба: сана өзімен қатар еңбек барысында пайда болған тілмен бірге жасайды. Тілсіз сана жоқ. Сана адамның барша психикалық қызметіне ортақ қасиетті бейнелеудің ерекше формасы,¹⁰ - дейді.

Сана: түйсік, ес, ойлау, қиял, қабылдау т.б. саналы мақсатпен ұштастырады. Өлеңдегі сөз, сөйлем, тармақ, шумақта айтылған ойды қабылдап, түйсікке жеткізіп, ойлы ойды нақтылап, ішкі сезімін тұжырымдап, философиялық, педагогикалық идея туындатады. «Ғылым таппай мақтанба» өлеңінде:

1.Құмарланып шаттанба,
Ойнап босқа күлуге.

Өлеңді түйсікке жеткізу үшін өлең тармағындағы әрбір сөздің мәнін ұғыну қажет. Құмарланып шаттанба. Неге? Ойнап босқа күлуге. Педагогикалық тәлімі - ойнаған бота от басар. Философиялық түйіні – құмарлық – тоздырады, ойын аздырады.

2.Аят, хадис емес қой,
Күпір болдың демес қой,
Қанша қарсы келсеңіз.

Аят, хадис, күпір сөздерінің мәнін ашу үшін сөздік жұмысын жүргізген жөн. Сөздік жұмысы: «Аят – құранның қағидасы [11,86]. Хадис – шарапаты [11,734]. Күпір – діннен шығу»[11,346], -¹¹ дейді.

Абай «Аят» пен «Хадисті» қатар салыстырып, шарапатты өсиетке бойұсын деген тәлім ұсынады. Құрғақ аят жанға дауа бермейді, хадис – шарапатты өсиеттен адам жаны марқаяды. М.Токжігітов «Алып ойдың бұлқынысы» атты мақаласында: «Абайдың ислам діні жөніндегі көзқарастарын анықтауда М.Әуезов: «Абайдың діні ділі, ақылдың, адамгершіліктің діні» деген ойға тірейді,¹² – дейді.

Абайды зерттеушілер: «Абайдың рухани әлемі – ерекше бір тылсым дүние. Оның негізгі зерттеу объектісі – адам. Сол адамның эстетикалық, этикалық бет пердесі, арман-мақсаты... ұлы ойшылды терең тебіреністерге түсірген»,¹³ - дейді. *Адамилық борыш, адамгершілік қасиеттерді жас жеткіншектің жан дүниесіне (психологиясына) әсерін зерделеу, тұжырымдау.* Адамилық борыш – азаматтық борыш, ар-намыс, әдептілік, шыншылдық, ақыл, қайрат, жүрек, жақсы мінез, іс-әрекет, парасаттылық т.б.

Адамилық борыш «Әсемпаз болма әрнеге» өлеңінде айқын сипат алған:

Әсемпаз болма әрнеге,
Өнерпаз болсаң арқалан.
Сен де – бір кірпіш дүниеге,
Кетігін тап та, бар, қалан!

Әр тармақтың айтпақ идеясын талдағанда: Әсемпаз болма әрнеге тармағында көңіл аударып, жан дүниеңе әсер ететін сөз. *Әсемпаз, әуесқой, көрсе қызар* деген мағына береді. *Идеясы – әрнәрсеге ұмтылып жүріп бос қалма.* Өнерпаз болсаң арқалан. *Өнерпаз – өнерлі, талапты. Идеясы – «Өнерлі өрге жүзер».* Сен де – бір кірпіш дүниеге, Кетігін тап та, бар, қалан. *Идеясы – әрбір адам мына дүниеде өз орнын тапсын.*

Тәжібаев Т.: «Абай өзінің айтқан ой-пікірлерінде және тәжірибелік қызметінде нағыз педагог ретінде көрінеді. Ол өнер мен білімді, өмірден өз орнын табуды жасампаздықпен игеруді талап етеді. Ақыл-ойды дамытудың қажеттілігін дұрыс көрсетеді. Білімді үнемі жетілдіріп отыру қажет»,¹⁴ – дейді.

Адамгершілік қасиет – екінші шумақта:

Қайрат пен ақыл жол табар
Қашқанға да қуғанға.
Әділет, шапқат кімде бар,
Сол жарасар туғанға.

Қайрат – күш, қуат, жігер [11,361].

Ақыл – адамның ойлау қабілеті, сана-сезімі [11,35].

Әділет – шындық, дұрыстық, әділдік [11,88].

Шапқат – қайырым, мейірім, жәрдем, рахым [11,693].

Қайрат, ақыл, әділет, шапқат сөздерінің мәнін ұғынған сәтте кісінің ішкі жан-дүниесін тебірентеді. Әр сөздің мән-мағынасына қиял жүгіртеді. Ой-санасында түсінік, ұғым пайда болады. Бұл – шығармашылық қиял әдістеріне жатады.

Сәбет Бап-баба: «Шығармашылық іс-әрекетте қиялдың маңызы орасан зор. Шығармашылық жеке адамның барша қасиеттерімен етене қабысады. Жасампаздықтың психологиялық сипаты оны барша өмір саласында: жаңалық табуда, ғылым мен әдебиетте, көркем өнерде көрінеді» дейді [10, 200].

Абайдың «Әсемпаз болма әрнеге» өлеңінің үшінші шумағында:

Бастапқы екеу соңғысыз,

Біте қалса қазаққа.

Алдың – жалын, артың – мұз,

Барар едің қай жаққа?

Ақынның айтпақ болғанын түсіну үшін өлең шумағын талдау анализ әдісі қажет. Бастапқы екеу: *ақыл, қайрат*. Соңғысы: *әділет, шапқат*. Неге алды – жалын, арты – мұз? Осы күрделі мәселені шешіп біріктіргенде – синтез әдісі жүзеге асады. Ол үшін ақыл, қайрат, әділет, шапқат сөздерінің түсіндірмелі сөздігіндегі ұғымына жүгіне отырып, ой қызметін іске қосып, танымдық әрекет жасалады.

Сәбет Бап-Баба: *Ұғым* – зат немесе құбылыстың мәнді қасиеттерін бейнелейтін ой, - дейді [10, 180]. Өлең шумағындағы ой дүниесін ашуды, философиялық топшылауды, педагогикалық тәлімді оқушының өзі аңғаруына жол береді. Абай он жетінші қара сөзінде қайрат, ақыл, жүректің қызметтерін айтқызып, пікір таластырады. Жүрекке билет, үшеуін басыңды қос – сонда қасиетті адам боласың, - дейді [8,167].

Ақыл да, қайрат та керек. Қызметі ерекше. Ақыл, қайрат мейірім-шапағатсыз, әділетсіз өресі өрге баспайды. Алдың – жалын. Маңдайыңды отқа күйдіресің. Артың мұз. Мұзды ерітетін мейірім – шапағат керек. Ақыл, қайрат, әділет, шапқат бір кісінің бойынан табылса, сол – нағыз адам деген педагогикалық тәлім ұсынған. Философиялық мәні – «Атаның баласы болма, Адамның баласы бол». Ұзақбаева С.: «адамды адамгершілік жағынан жетілдіру эстетикалық пен этикалықтың бірлігі, ол белгілі бір дәрежеде эстетикалық құндылыққа ие. Жан-жақты дамыған тұлғаға айналу жолын ол өнер, сөз, поэзия арқылы эстетикалық тәрбие беруден, адамға нақтылы өмірде ғажайып күш –сөз күдіретімен әсер етуден болады деп білген» дейді [4,323]. «Әсемпаз болма әрнеге» өлеңінің төртінші шумағында:

Пайданы көрсен бар ұрып,

Мақтанды іздеп, қайғы алма.

Мініңді ұрлап жасырып,

Майданға түспей бәйге алма.

Абай бұл шумағында үйлесімдік қатынас ұсынады. Адамдар арасындағы келеңсіздік – пайда ойлап, ардан аттап кетуі. Мақтанып елдің қызғанышын тудыруы. Өзіңнің бойыңдағы мінді түзету орнына өріс беруі қателік екенін ескертеді. «Әсемпаз болма әрнеге» өлеңінің бесінші шумағында:

Өзінде бармен көзге ұрып,

Артылам деме өзгеден.

Күндестігін қоздырып,

Азапқа қалма езбеден.

Ақылың асқан дана болсаң да, Өнерде жүйрік өрен болсаң да, мақтанба. Сені ел мақтасын. Мақтаншақ бар ақылын мақтанға тауысады. Мақтаншақтық өтірік айтқызады, Өтірік көңіл қайтқызады. Жақсымын деп мақтанба, халық айтпай, батырмын деп баптанба, барып қайтпай (Мақал). «Әсемпаз болма әрнеге» өлеңінің алтыншы шумағында философиялық ой түйіндейді. Ол:

Ақырын жүріп, анық бас,
Еңбегің кетпес далаға.
Ұстаздық қылған жалықпас,
Үйретуден балаға.

Абайдың «Әсемпаз болма әрнеге» өлеңінің әрбір шумағына айтпақ ойдың идеясы ашылды, талданды, тұжырымдалды. Адам жанының мәселелері мен қасиеттерін ерекше атап, оның шешу жолын көрсетті. Затты әрекеттік, көрнекі – бейнелі, сөзді-логикалы ойлау түрлерімен шешімі табылады. Айтпақ ой, тәлім-тәрбие, жаманнан жирен, жақсыдан үйрен. Сабыр, еңбек, оқыту, үйрету, үйрену, ұстамдылық, адалдық, шапағат, әділдік адам жанының – ырысы деген тұжырым жасалады.

Абайдың әйелдер туралы толғамдарының ерекшелігі – тәрбиелік мәні

Білектей арқасында өрген бұрым,
Шолпысы сылдыр қағып жүрсе ақырын.
Кәмшат бөрік, ақ тамақ, қара қасың,
Сұлу қыздың көріп пе ең, мұндай түрін?

(Абай)

Абайдың «Білектей арқасында өрген бұрым» атты өлеңі қыздың сыртқы бейнесін айшықтау арқылы портрет жасаған. Портрет жасап тұрған сөздер, сөйлемдер: «Білектей өрген бұрым, Кәмшат бөрік, ақ тамақ, қара қасты». Қ.Жұмалиев: «Портрет адамның кескін келбетін, пішінін, тұлғасын, бейнесін суреттеу»,¹⁵ - дейді [15, 57]. Абайдың әйел сымбатын суреттеудегі ерекшелігі кейіпкерлердің бейнесін айшықтай түсуінде. Білектей - теңеу; ақ (тамақ), қара (қас) қыздың сыртқы тұрпатын суреттеген. Бұл бейнелі суреттер толғаныс сезімін оятып, сүйсіндіреді, сараптау қабілеті дамиды. Еңбек нәтижесі адамды саналы іс-әрекетке қалыптастырады. Саналы іс-әрекет танымдық іс-әрекетке ұласады. Сәбет Бап-Баба: іс-әрекет психиканың қатысуымен адам бір нәрсені қабылдауы, есінде қалдыруы, ойлауы, оған зейін аударуы қажет; әрекет желісінде оның қандай да көңіл күй шарпулары (эмоция) туындап, ерік сапалары іске қосылады, - дейді [10,80]. «Білектей арқасында өрген бұрым» өлеңінің тәрбиелік мәні – қазақ қызының сұлу сымбаты мен асқақ сезімін, өршіл рухын паш етуі. Абайдың «Қақтаған ақ күмістей кең маңдайлы» өлеңінде:

Қақтаған ақ күмістей кең маңдайлы,
Аласы аз қара көзді нұр жайнайды.
Жіңішке қара қасы сызып қойған,
Бір жаңа ұқсатамын туған айды.

Қыздың кескін келбетін: ақ күмістей кең маңдайлы, қара көзі нұр жайнайды, қара қасы сызып қойған, қасы туған айдай, - деп кескін-келбетін суреттеп, портрет жасайды.

Абай портрет жасаудың қас шебері. Ол: қырлы мұрын, ақша жүз, алқызыл бет, күлкісі бұлбұл құс, ақ торғын мойын, үлбіреген тамақ, тақтайдай жауырын, иығы тік, нәзік бел талшыбықтай бұраңдайды, ақ саусақ, қолаң қара шашы жібек тал» - дейді [7,22].

Осы портреттен қыздың сұлу кескін келбетінің ерекшелігі айқын суреттелген. Ж.Нұсқабайұлы: «сұлулық адам жанын марқайтатын, көзін қуантатын, тамсанып, тәнті ететін, таңырқа-татын, сүйіндіретін көрініс. Қимыл-әрекет, пішін немесе ой-қиялдың жемісі. Бұл – сыртқы, түр-тұрпат сұлулығы, яғни субъективтік сұлулық», - дейді [1,173]. Абайдың сұлулықты суреттегенде сыртқы сұлулық пен қатар ішкі сұлулықты да суреттей білген. «Білектей арқасында өрген бұрым» өлеңінің төртінші шумағында:

Егерде қолың тисе білегіне,
Лүпілдеп қан соғады жүрегіңе.
Бетінді таяп барсаң тамағына,
Шымырлап бу енеді сүйегіңе, -

дейді [7,125]. Объективті сұлулықты білдіріп тұрған өлең тармақтары: «Лүпілдеп қан соғады жүрегіңе, Шымырлап бу енеді сүйегіңе. Осы тармақтарды оқығанда сезім пайда болады. Адам тармақтағы сезім шуағын санаға ендіреді. Сәбет Бап-Баба: «Сезім бүкіл денені билеп, адам кейпін ерекше әсерге бөлейді», - дейді [10,247]. Абайдың «Білектей арқасында

өрген бұрым», «Қақтаған ақ күмістей кең маңдайлы» өлеңдері жаны сұлу, нәзік, имандылық қасиеттерді бойына сіңірген қазақ қызының иманды, ибалы, бітім болмысынан, керемет теңеулермен көркемдеген. Қазақ қызы осындай болсын деген педагогикалық тәлім ұсынады. С.Ұзақбаева «Абайдың өз стилі сөз қолданудағы өзгеге ұқсамайтын қолтаңбасы айқын аңғарылады. Өлеңдеріндегі теңеулер «қақтаған ақ күмістей кең маңдайлы» теңеу тек сұлулығын ғана емес, парасаттылығын да сездіреді. Жіңішке қастың «туған айға» ұқсауы, нәзік белдің «талшыбықтай» бұрандауы, осылардың бәрін көргенде тілдің еріксіз байлануы, ақынның ішкі көңіл күйін, эстетикалық сезім әсерін, толғаныс тебіренісі аңғарылады» - дейді [4,329].

Абайдың ұлағатты сөздеріндегі тәлім-тәрбиенің әдістемелік негізі

Абай: 1. Баланың жақсысы – қызық, жаманы күйік [1,37]. *Педагогикалық тәрбиелік мәні* – «Тәрбиелі адам – тағалы атпен тең. «Әдепсіз өскен адамнан, тәртіппен өскен тал артық» [5,64-65]; 2. «Еңбек қылмай тапқан мал дәулет болмас, Қардың суы секілді тез суалар» [1, 65]. *Тәрбиелік мәні* – «Ер дәулеті еңбек», «Еңбек қылмай ер оңбас», «Бақыт кілті еңбекте»; 3. Кімнің ұяты жоқ болса, соның иманы жоқ [1,95]. *Тәрбиелік мәні* – өлімнен ұят күшті [5,132]. Иманы жоқ – имансыз жан. Ол ұятсыз, ождансыз адам. Ожданды адам – әдеп, инабатты адам; 4. Нысап, ұят – бұл ғаделетпен шығады [1,98]. Нысап – адамдардың қанағатшыл, ұстамды, моральдық қасиет. Ұят – адамгершіліктің жеміс, ар-намыстың қосшысы [1,194]. *Ғадалет* – әділет, турашылдық, адалдық [11,177]. *Тәрбиелік мәні* – ақылдың болса, арыңды сақта. Ар-ұят керек әр уақытта; 5. Ақылды адам азғантайды қанағат қылып, бақытты өмір сүреді, ал ақымаққа бәрін берсең де, аз» [1,102]. *Тәрбиелік мәні* – «Адам ақылмен бай, Жер дақылмен бай» [5,104]. 6. Жасанды кішіпейілділік – жақсы қасиет емес [1,135]. *Тәрбиелік мәні* – «Жасанды кішілік – арды аздырады, алдап соғып өзін тоздырар. Шын кішіпейілділік кісінің көркі», «Кішіпейілдік кішілік емес, кісілік қасиет» [5,80]; 7. Адам өміріндегі ең тамаша нәрсе – оның басқа адамдармен достық қарым-қатынасы» [1,152]. *Тәрбиелік мәні* – «Досың дос болғанға шаттан, Дұшпанмен дос болудан сақтан» [5,18]; 8. Махаббатсыз дүние бос, Хайуанға оны қосыңдар [1,171]. *Тәрбиелік мәні* – «Махаббат – өмірдің мәні, жұпар шашқан гүлі», «Сүйіп көрмеген – өмір сүріп көрмеген», «Сүйе алмасаң, отына күйе алмасаң – хайуанмен теңсің» [1,163].

Абай өзінің ұлағатты сөздерінде барлық тақырыпты қамтып, тәлім-тәрбиелік мәнін ашып, адам психологиясына әсер етеді. Ұлағатты сөздерін зерттеу мақсаты – ой-толғаныстарының педагогикалық тәлімі мен философиялық тұжырымдарына психологиялық талдау жасау, диалектикалық дамуын ашу. Психологиялық талдау Абайдың ұлағатты сөздерінің тәрбиелік мәнін ашып, мақал-мәтелдермен тұжырымдалды. Диалектикалық дамуы: бала тәрбиесі; достық; еңбек; ар-ұят, нысап, ақыл, махаббат – адамның қасиеттерін, ой-толғанысының ішкі мотивтерін ашып, адамзат баласының характерін зерделеді. Ұлағатты сөздердің шындығы характердің логикасын түсіндіріп айқындады. Абай шығармалары – ар-ұят, адамгершілік мектебі деп тұжырым жасалады.

Зерттеудің құндылығы:

- этика мен эстетикалық көркемдік санаға әсері, Абай өлеңдері негізінде талданды;
- Абай өлеңдерінің тақырыбы мен идеясын тәрбиелік мәнімен байланыстыра зерттеп, ғалымдардың дәйектемелерімен тұжырымдалды;
- өлеңнің педагогикалық тағылымын психологиялық ой-өрістерімен ішкі сезімнің байланыстарын айқындады;
- Абай өз өлеңдерінде қолданған араб, парсы сөздеріне сөздік жұмысын жасап, өлеңнің ішкі мәні мен ақынның эстетикалық толғауымен салыстыра зерттелді;
- анализ әдісімен өлеңді талдап, сананың ой қызметінің іс-әрекетімен философиялық тұжырымдар жасауға болатынын синтез әдісімен (біріктіру) қорытынды жасалды;
- Абайдың әйел тақырыбына жазған өлеңдерінде портретті жасау әдісі талданды;
- әдеп пен имандылық, ибалық бейнелі суреттің адам жанына әсері қандай екендігі негізделді;

- Абайдың ұлағатты сөздерінің тәрбиелік мәні, адам психикасына әсері, психологиялық талдау жасап, философиялық ой түйінделді.

С.Негимов «Абай шығармашылығы – адамзат мәдениетінің рухани алтын қазынасына қосылған алтын мұра. Философиялық тереңдігімен, эстетикалық қуатымен, ғибраттылық, тағылымдық мәнімен ерекшеленетін ойлы сөздері халық жүрегіне жол тапқан» - дейді [12,48].

Пайдаланылған әдебиеттер:

№	
1	Асыллов Ұ., Нұскабайұлы Ж. Әдеп. Алматы: Рауан, 1998. -131 б.
2	Әлімқұлов Т. Жұмбақ жан. Алматы, 1978. -129 б.
3	Наурызбаев Ж. Ұлттық мектепті ұлы мұраты. Алматы: Ана тілі, 1995.
4	Ұзақбаева С. Қазақ халық педагогикасы. Алматы: Глобус, 2013. -314 б
5	Қазақ мақал-мәтелдері. Алматы: Қазақстан, 1990. 36т.
6	Дүйсенбаев Ы. Ғасырлар сыры. Алматы: Жазушы, 1970
7	Құнанбаев А. I том. Алматы: Жазушы, 1968.
8	Құнанбаев А. II том. Алматы: Жазушы, 1968.
9	Елеуқенов Ш. Замандас парасаты. Алматы: Жазушы, 1977
10	Сәбет Бап-Баба «Жантану негіздері», Алматы: «Заң әдебиеті», 2003. 45 б.
11	Абай тілі сөздігі. Алматы: Ғылым, 1968.
12	Ербай Т. «Мекемтас Мырзахметұлы Абайтанушы ғалым //М.Тоқжігітов «Алып ойдың бұлқынысы» Астана: Руханият орталығы, 2001. 24 б.
13	Абайдың дүниетанымы мен философиясы. Алматы, 1995
14	Тәжібаев Т. Философские, психологические и педагогические взгляды А.Кунанбаева. Алматы, 1957. 80 б.
15	Жұмалиев Қ. Әдебиет теориясы. Алматы: Мектеп, 1969.-57 б. 57 б.

ӘОЖ 37.013:372.41

ЖАСӨСПІРІМДЕР МЕН ӘЛЕУМЕТТІК ЖҰМЫС ЖҮРГІЗУДІҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

**Жылкибаева Айзада Бердияровна– магистрант
Ғылыми жетекшісі: п.ғ.к ., профессор, Ысқақ Б.
Аймақтық әлеуметтік инновациялық университет**

Жасөспірімдермен әлеуметтік жұмыс жүргізудің екі моделі туралы айтуға болады – интегративті және дефицитті. Интегративті модель – бұл жастардың әлеуметтенуіне жағдай жасауы тиіс әлеуметтік жұмыс. Осы аспектіде әлеуметтік жұмыс іс жүзінде әлеуметтік педагогика секілді кәсіби қызмет түрімен салыстырылады.

Осы модельді іске асыру елеулі қаржы, сондай-ақ адам және материалдық ресурстар бөлуді көздейтін мемлекеттік-қоғамдық шығындық механизм арқылы ғана мүмкін болады. Алайда толықтай бұл шараны іске асыруға қомақты қаражат талап етілетіндіктен, көптеген мемлекетте әлеуметтік жұмыс жүргізудің дефициттік моделін таңдайды, ол негізінен халықтың аз қорғалған бөлігінің мұқтажын қанағаттандыруға бағытталған.

Жасөспірімдермен әлеуметтік жұмыс жүргізу ретінде жекелеген жасқа, сол сияқты жастар тобына олардың әлеуметтік қызмет ету қабілетін жақсарту немесе қалпына келтіру мақсатында көмек көрсетуге бағытталған кәсіпқой қызмет түсініледі. Әлеуметтік жұмыстың басты міндеті жастардың бойында өздерінің проблемаларын дербес шешу, нарықтық экономиканың әлеуметтік-экономикалық жағдайларына бейімделу, өз бетінше өмір сүру дағдыларын үйрену және өзін-өзі басқару қабілеттерін қалыптастыру болып табылады. Бұл қызмет түрінің субъектісі – жастарға арналған әлеуметтік қызметтер, жастарға әлеуметтік

көмек көрсету және қорғау, олардың бастамаларына қолдау көрсету жөніндегі мамандандырылған мекемелер [1].

Жалпы жастармен әлеуметтік жұмыс жүргізу тәжірибесінде мынадай қызмет түрлерін көрсететін орталықтар кездеседі:

Жасөспірімдермен әлеуметтік-психологиялық көмек көрсету орталығы. Ол қиын жағдайға ұшыраған жастарға медициналық-психологиялық-педагогикалық көмек көрсетеді.

- Орталықта екі бөлім ашуға болады: әлеуметтік-құқықтық көмек бөлімі, оған қонақ үй, жатын жай, социотерапия мектебі, кәсіптік бағдар кабинеті, өндірістік кешен, мәдени-спорттық кешен, еңбек биржасы, шешу бюросы, заң консультациясы кіреді; медициналық-психологиялық-педагогикалық көмек бөлімі, оған диагностика-психологиялық пункт, ата-аналарға арналған консультативтік пункт, оқушыларға арналған консультативтік пункт, анонимдік қабылдау кабинеті, дағдарысты стационар, дәрісхана және бос уақытты пайдалану пункті кіреді.

- Жасөспірімдерге арналған ақпарат орталығы. Бұл жастар ісі жөніндегі органдарға, жастармен жұмыс істейтін ұйымдар мен мекемелерге, жастардың әртүрлі топтарына ақпараттық және әдістемелік қызмет көрсетеді. Жастардың заң, коммуникативтік, жеке, кәсіптік, білім, тұрғын үй және басқа проблемаларын шешу үшін әдістемелік қамтамасыз етуді ұйымдастырудан басқа орталық жастар арасындағы процестер туралы және жастардың ақпараттық қажеттіліктері туралы талдаулармен шұғылданады.

- Кәмелетке толмағандарды және түрмеден босанып шыққандарды қайта әлеуметтендіру орталығы. Орталық дезадаптірленген жағдайдағы жастарға консультативтік, әлеуметтік-құқықтық, кәсіптік және психологиялық көмек көрсетеді. Орталық міндеті – жастардың криминогенді санатына көмек көрсету, олардың жұмыспен қамтылуына қол ұшын беру.

- Жасөспірімдер мен жастарға арналған консультациялық орталық. Ол телефон арқылы білікті, төтенше, анонимді, тегін психологиялық көмек көрсетуге арналған.

Орталықтың негізгі міндеттері:

- жасөспірімдер мен жастарға олардың әлеуметтік мәртебелері мен тұрғылықты жеріне қарамастан қазіргі заманғы білікті әлеуметтік-психологиялық көмек көрсету;

- конфликті және психологиялық қиын жағдайда жүрген абоненттерге көмек беру, дағдарысты жағдайдан шығуына тұлғалық, рухани, шығармашылық жақтан дем беру;

- жасөспірімнің психологиялық мәселелері бойынша балаларға, жасөспірімдерге, жастарға, ата-аналарға және тәрбиешілерге телефон арқылы психологиялық кеңес беру;

- абоненттерге басқа да әлеуметтік қызметтермен және мамандармен байланыс орнату үшін ақпарат беру;

- жастар ортасындағы көңіл-күй ауанын, «жанды» жерлерді, өзекті үрдістерді айқындау.

Жасөспірімдерге арналған жатақжай. Ол объективті немесе субъекті себептерге байланысты отбасынан, балалар үйінен, қоғамнан шеттеп қалған кәмелетке толмаған жасөспірімдерді уақытша паналатуға арналған.

«Жастар» проблемаларын олардың отбасы, білім беру және денсаулық сақтау, қоғамдық тәртіпті сақтау, мәдениетті дамыту, спорт және туризм жүйесінің қатысуынсыз, қолдауынсыз шешу мүмкін емес. Әлеуметтік қызметтердің қалыптасуы осы қызмет түрлерімен қоян-қолтық байланысты болуы керек.

Жасөспірімдермен әлеуметтік жұмыс жүргізудің тиімділігі жастарға әлеуметтік қызмет басшылары мен жергілікті әкімшілік өкілдерінің өзара түсіністікпен қатынасып, біріге қолдау көрсеткен кезде мүмкін болады.

Жастар қызметтері көптеген мекемелермен өзара байланысқа түседі. Бұл көбінесе белгілі бір жобаларды қаржыландыруға байланысты. Әлеуметтік қызметтер мен жастар бағдарламалары өзін-өзі қаржыландыру мақсатында аукциондар өткізу, лотереялар ойнату, телемарафондар ұйымдастыру және с.с. шараларға жиі жүгінеді.

Жастармен әлеуметтік жұмыс жүргізудің осындай жүйелері басқа елдерде де бар. Өкінішке қарай, мемлекеттік және жергілікті бюджеттен бөлінетін қаржы жастармен жұмыс істейтін мекемелердің аппаратын ұстап отырудан аспай қалады.

Бұл ретте жастармен әлеуметтік жұмыс жүргізуде қолданылып жүрген шетелдік тәжірибенің тиімді тұстарын алғанның айыбы жоқ. Соның бірі «жастармен ықшам әлеуметтік жұмыс жүргізу» әдісі.

Ықшам әлеуметтік жұмыс жүргізудің мәні – жастар орталықтарына да, консультациялық орталықтарға да жүгінуге құлықсыз девиантты мінез-құлықтағы жастар тобына бақылау орнату. Әдетте, бұларға рокерлер, футбол жанкүйерлері (фандар), радикалды топтар өкілдері, наркомандар жатады. Ықшам әлеуметтік жұмыс жүргізудің принципі – құқы бұзуға бейім жастар әлеміне кіру мақсатында олармен өзара қарым-қатынас орнату.

Ықшам әлеуметтік жұмыс жүргізу АҚШ-та пайда болған. Әлеуметтік қызмет мамандары осы санаттағы жастарға көмек көрсету мақсатында жастар көп жиналатын көшелерге, арнайы жерлерге барып, оларға әлеуметтік көмек көрсетуге тырысқан. Осылайша, әлеуметтік жұмыс әртүрлі орталықтардан, ведомстволар мен консультативтік пункттерден тікелей көшеге ауысқан.

Қазіргі кезде ықшам әлеуметтік жұмыс жүргізудің әртүрлі формасы бар.

Жасөспірімдермен әлеуметтік жұмыс жүргізуде ерлердің әлеуметтену ерекшеліктерін ескеру керек. Бұл ретте әлеуметтік қызметкерлердің жастар ортасындағы агрессивтілікті «сублимациялау» тәжірибесі назар аударарлық, яғни олар жастардың агрессивтілігін мақсатты және бақыланатын бағытқа жұмылдырып, мысалы, әртүрлі спорттық секциялар ашып, соларға қатыстыра отырып, назарда ұстайды.

Әлеуметтік жұмыс жүргізудің тағы бір маңызды бағыты – дағдарысты жағдайға ұшыраған қыздар мен жас келіншектерге қолдау көрсетудің жаңа әдістерін сынақтан өткізу. Бұл жаңа әдістер отбасындағы сексуалды табу тақырыбын ашуға мүмкіндік берді. ФРГ-да сексуалды күш көрсетудің құрбаны болған әйелдер мен қыздарға арналған 200 жатынжай бар. Бұл орынға тек әйелдер ғана емес, зорлыққа ұшыраған балалар да келеді. Алайда ерлердің мұнда кіруіне үзілді-кесілді тыйым салынған.

Әлеуметтік жұмысты іске асырудың бір басымдылығы болып жастарға арналған әлеуметтік қызметтер желісін құру және оларды жастардың қазіргі әлеуметтік-экономикалық проблемаларын жоққа шығарушы негізгі тетік ретінде пайдалануға болады.

Осы уақытқа дейін жастардың әлеуметтік саласын әлеуметтік қолдау, медициналық, психологиялық-педагогикалық, құқықтық қызметтер көрсету, сондай-ақ азаматтардың әлеуметтік-психологиялық бейімделуіне көмек көрсету саласындағы түрлі қызметті жүзеге асыратын ұйымдастырушылық-құқықтық нысандағы әлеуметтік қызметтер ұсынған болатын. Осы уақытқа дейін олардың қызметі «Жастарға арналған әлеуметтік қызметтер құру туралы» Қазақстан Республикасы Министрлер Кабинетінің 1993 жылғы 3 мамырдағы № 340 қаулысымен реттелген.

Алайда, қоғамдық өмірдегі күрделі өзгерістер және қалыптасқан әлеуметтік-экономикалық жағдай 90-жылдардың басында құрылған әлеуметтік қызметтерді талап етудің едәуір төмендеуіне әкеліп соқтырды. Жастарға арналған әлеуметтік қызметтер олардың қызметінің тиімсіздік факторының негізі болып табылатын басқа да экономикалық, әлеуметтік, құқықтық жағдайларда құрылды және ұйымдастырылды.

Осыған байланысты жастарға арналған әлеуметтік қызметтердің қалыптасуына жаңа әдістерді қолдану қажеттілігі туындады. Әлеуметтік қызметтер жастардың тіршілік әрекетінде бәсең рөл атқармауы керек, керісінше жастармен өзара іс-әрекеттерді жандандыруға, оның дамуына барлық жағынан ықпал етуге тиіс. Әлеуметтік қызметтерді жастардың қазіргі проблемалары бойынша ізденуге, зерттеуге және оларды шешуге бағыттау қажет. Осы Бағдарлама шеңберінде жастарға арналған әлеуметтік қызмет желісін құру қарастырылады, оның негізгі мақсаты жастардың аз қамтылған бөлігіне арналған әлеуметтік жобаларды жүзеге асыру, сондай-ақ экономикалық және әлеуметтік қамтамасыз ету саласында жағдай жасау.

Жасөспірімдермен әлеуметтік жұмысының технологиясы әр алуан, олардың түрлері көптеген негіздерге байланысты жүзеге асады, солардың ішінде тәжірибеде ең көп тарағаны – объектілердің (жастар ортасында, жастар тобында және т.б. болатын құбылыстар, процестер)

жіктелуі, мұнда олардың әрқайсысының объектісінің ерекшеліктерін ескере отырып, белгілі-бір әсер ету тәсілдерін қолдану арқылы олардың тиімді қызмет етіп, дамуы мен жетілуіне мүмкіндік туады.

Жасөспірімдермен әлеуметтік жұмысының технологиясының жіктелуі олардың жаңа дәрежесіне де байланысты. Осы түріне қарай жаңа (жаңарған) және дәстүрлі (бұрынғы тәжірибелер технологиясы) деп бөлінеді. Жаңарған технологияға «жастардың әлеуметтік жұмысының мобильдік» (басқаша атауы «көшедегі әлеуметтік жұмыс») технологиясын жатқызуға болады, бұл соңғы уақыттардағы батыс елдерінде кеңінен тараған технология, ал ТМД елдерінде, соның ішінде Қазақстанға аз танылып отыр. Оның мәні –ешбір жастар орталығынан, кеңес беру пунктерінен, немесе басқа да жастар қызметінен көмек сұрамайтын, бірақ девиантты мінез-құлық танытатын, агрессивті жастардың бір бөлігіне бақылау жасау. Осындай жастарға «рокерлер», спорттық және музыка «фанаттары» және т.б. жастар тобын жатқызуға болады. Бұл технологияның негізгі қағидасы –әлеуметтік қызметкерді осындағы «тусовка» енгізу, оның қатысушыларымен өзара қатынасқа түсіп, олардың қызығушылықтарын зерттеп, түсіну, осы негізде ондай топтардың көбеюіне жол бермеу, таралуына әсер ету, олардың агрессивті көңіл-күйлерін дұрыс ағымға бағыттау.

Әлеуметтік жұмыстың технологиясы стратегиялық сипаттағы технологиялар болып жіктеледі. Біріншісі жастардың көп ауқымын қамтып, олардың өмір деңгейін жақсартуға, білім алып, жұмысқа орналасуға және т.б. мүмкіндік жасауға бағытталған технология. Екіншісі –жастардың кейбір категорияларымен, соның ішінде әлеуметтік көмек пен қорғауды қажет ететін топтарымен жұмыс жасау технологиясы. Қазіргі Қазақстанның жағдайына байланысты тактикалық сипаттағы технологиялар анықтаушы ғана болып отыр, себебі, жастардың «рискилік» жігін, топтардың пайда болуын алдын-ала саралайтын стратегиялық технологияның жұмыс істеуін қамтамасыз етуге мемлекеттің қаражаты жетіспейді, сондықтан жастармен жүргізілетін әлеуметтік жұмыстың жүйесінде адрестік әлеуметтік көмек тұжырымдамасына ғана сүйенеді.

Соған қарамастан, жастармен жүргізілетін әлеуметтік жұмысын табысты жүзеге асыруда тактикалық технологияны алдын-ала саралайтын стратегиялық сипаттағы технологиямен үйлестіре қолданған дұрыс. Мысалы, балалар мен жасөспірімдердің қамқорсыздық проблемасын шешу үшін үйсіздерге нақты көмек көрсетудің жеке, тактикалық технологиясын іске асыру жеткіліксіз. Оған бір мезгілде, мемлекет пен жергілікті билік органдарының мүмкіндіктеріне қарай, балалар мен жасөспірімдердің қамқорсыздығына алып келетін себептерді тауып, оны болдырмау шараларын қолдануға бағытталған стратегиялық технологияны да жүзеге асырған дұрыс. Жастармен жүргізілетін әлеуметтік жұмысты жалпылау осы салада қолданылатын көптеген технологиялар негізделетін басты қағидаларды бөліп қарауға мүмкіндік береді:

- ұйымдастырушылық тәсіл жұмыс нысанының, жобаларының әр алуандығына бағытталғанымен сипатталады, оны орталық және жергілікті әкімшілік байқаудан өткізу арқылы қарап, қабылдайды да, оған қажетті қаржы бөледі, оның жұмсалыуына бақылау жасайды және таңдалған технологияның қолдану нәтижесін бақылайды;

- кезеңмен қолдану тәсілі жұмыстың шартты түрде екі негізгі кезеңге бөлінуін қарастырады. Бірінші кезең таңдалып алынған технологияның объектісі –жастардың белгілі-бір тобы немесе жеке өспірім, бозбала, бойжеткен, олардың отбасының басындағы жағдайларды терең зерттеумен байланысты. Осы кезеңде барынша маңызды, алдымен шешуді талап ететін проблемалар анықталады. Бұл кезеңнің аяқталуы әлеуметтік қызметтің, әлеуметтік қызметкердің клиентпен (жеке адам, топ) бірге проблеманы шешудің жоспарын құрудан тұрады. Екінші кезең –жасалған жоспарға сәйкес жұмыс жасау, ол психо-әлеуметтік және басқа да қажетті көмекті қарастырады және басына түскен жағдайдан шығуда қолайлы жағдай жасау, клиенттің жағдайын реттеу сияқты істерді атқаруға бағытталған.

Пайдаланылғын әдебиеттер тізімі

1. Анцыферова Л.И. Личность в динамике: некоторые итоги исследования // Психол.журн. – 1992. – Т.13. – №5. – С.12-25.
2. Ерментаева А.Р. Студенттерді психологиялық дайындау негіздері (Монография). – Өскемен: С.Аманжолов ат. ШҚМУ баспасы, 2007. – 404 б.
4. Рыбалко Е.Ф. Головей Л.А. Практикум по возрастной психологии. СПб.: Речь, 2005г 688с.
5. Крысько В.Г. Социальная психология. М., Владос пресс 2004 г. 446 с.
6. Психологияны мектепте және ЖОО-да оқыту. журнал №4. 2006. Ж.

Резюме

В статье анализируются и классифицируются психологические проблемы молодежи; основные направления социально-психологических работ среди молодежи; алгоритм решения психологических проблем.

Summary

The article analyzes and classifies the psychological problems of youth, the main directions of social and psychological work among young people; algorithm for solving psychological problems

ӘОЖ 37.013:372.41

МЕКТЕПКЕ ДЕЙІНГІ МЕКЕМЕЛЕРДЕГІ БАЛАЛАРДЫ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ЖӘНЕ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ДАЯРЛАУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

**Калибекова Лаззат Оразбаевна– магистрант
Ғылыми жетекшісі: п.ғ.д., профессор, Еркибаева Г.
Аймақтық әлеуметтік инновациялық университет**

Балаларды мектептегі оқуға бейімдеп, жетілдіруде психологиялық-педагогикалық диагностикаға қатысты негізгі жағдайларды белгілі бір қисынға келтіруге болады:

- Мектепке жетілдіру мен оқуға бейімдеу барысы деңгейінің өлшемдері, оқу бағдарламасындағы оқыту мен тәрбиелеу мақсаттарымен байланысты болып табылады;
- Балаларды мектептегі оқуға және жағдайларға бейімдеуде, педагогтар мен психологтардың психодиагностикалық іс-әрекеттері, бала тұлғасын дамытудың құрамды бөлігі болуы тиіс;
- Мектепке жетілдірудегі педагогтар мен психологтардың психодиагностикалық әрекеттерінің ең бірінші міндеті, балалардың мектептегі оқуға бейімделуі, сынып ұжымы немесе балалар жайлы психологиялық ақпаратты алу болып табылады.
- Балаларды мектептегі оқуға және жағдайларға бейімдеуде, педагогтар мен психологтардың психодиагностикалық іс-әрекеттері, бала тұлғасын дамытудың құрамды бөлігі болуы тиіс;
- Мектепке жетілдірудегі педагогтар мен психологтардың психодиагностикалық әрекеттерінің ең бірінші міндеті, балалардың мектептегі оқуға бейімделуі, сынып ұжымы немесе балалар жайлы психологиялық ақпаратты алу болып табылады.

Оқуға бейімделу әрекетін талдау психологиялық диагностиканың қолданылу бөлігін анықтайды. Балаларға психодиагностикалық зерттеулер жүргізгенде, мынандай моральді-этикалық сипаттамасы бар талаптар қойылады, олардың ең негізгілері:

1. Психодиагностикалық зерттеулердің нәтижелері балаларға зиянын келтірмеуі керек.
2. Балаларға диагностикалық зерттеулер, тек балалардың өздерінің және олардың ата-анасының рұқсатымен жүргізілуі тиіс. Балалар мектепке баратын кезге дейінгі уақытта ата-аналар балаларынсыз рұқсат беруіне болады.

3. Ата-ана құқығынан айырылған ата-аналар өз балаларының психологиялық зерттеулерінің нәтижелерінің қорытындысын психолог маманнан білуге болады, сонымен бірге психолог, ата-аналарға өз балаларының психологиясына тиісті білгісі келген сұрақтарына дұрыс және нақты жауапты беруі тиіс.

4. Психодиагностикалық зерттеудің нәтижесінде анықталған басқа факторлардан баланың тағдырын, яғни мектептегі оқуға бейімделуі мен тәрбие мүмкіндігін, ата-аналар мен психолог-педагогтардың пікірінсіз шешілмеуі тиіс.

5. Мектепке дейінгі мекемелер мен мектепте қызмет атқаратын психологтар психодиагностикалық жұмыстарды тәрбиешілер мен мұғалімдермен бірге тығыз байланыста болып атқаруы қажет[1].

Психодиагностикалық әдістердің көпшілігі мектепке баратын балалардың түсінігіне байланысты психологиясы мен физикалық жағынан сау балалардың, зерттелініп отырған қасиеттер дамуының орта деңгейін сипаттайды және осындай зерттеулердің нәтижелерінен ауытқуы бар балалардың да қасиеттерінің даму деңгейі де анықталады. Егер оның жеке көрсеткіштері нормадан жоғары болса, онда осы бала өзінің дамуы жағынан құрдастарынан жоғары болады, ал керісінше, егер оның жеке мәліметтері нормадан төмен болса онда құрдастарынан қалып қояды. Психодиагностикада балалардың мектептегі оқуға қабілеттілігіне байланысты жүргізілетін эксперименттердің қиыншылығының ең бір негізгі себебі, баланың белгілі қабілеттерін психологтар тапсырма беру кезінде, осы тапсырманы орындауы оның қабілеттілігіне ғана байланысты болмайды, сонымен бірге, мотивацияға, мектептегі оқуға бейімделіп, қалыптасуына және дағдыларына байланысты.

Мектепке баратын балаларды зерттеу үстінде ғылыми-зерттеу жұмыстарына барлық әдістерді қолдануға болады. Бірақ, кейбіреулері өте күрделі және арнайы бір құралдарды қажет ететіндері де кездеседі. Сондықтан практикада салыстырмалы жеңіл тесттерді сұрақнамаларды, бақылауды, құжаттарды талдауды және психодиагностикалық эксперименттерді қолданады.

Интеллектуалды тестте қоршаған ортаның әсерін ескеру қажет. Көптеген жеке тесттерде, баланың жеке қасиеттерін анықтау үшін қарастырылып зерттелген. Жаңа шарттарға бейімделу тесттің ең қажетті талабы. Белгілі бір жасқа арналған тесттер басқа жастағы балаларға қолдануға болмайды. Балаларды мектептегі жағдайға жетілдіріп, оқуға бейімделу мәселелеріне байланысты психологтар мен педагогтардың көп жағдайларда ынтымақтастығы көрінеді, әсіресе мектеп практикасында психологиялық міндеттерді шешу маңызды жағдайда болады.

Мектепке қабылданар баланың психологиялық даярлық деңгейін тексеру; диагноз қою; дамыту жолдарын белгілеу – қысқа мерзімдік диагностикалық шара болып табылады.

Осы даярлық диагностика мазмұнын үнемі жаңа ізденістермен жетілдіріп отыру – теорияның жемісі. Сондықтан да мектепке психологиялық даярлықты анықтау мазмұнын теориялық ғылым, тәжірибелік іс-әрекет ретінде қарастырады.

- мектеп жасына дейінгі балалардың психофизиологиялық ерекшеліктерін зерттеу.
- мектеп жасына дейінгі балаларда танымдық процестерінің деңгейлерінің диагностикасы.
- баланы мектепке дайындаудың тиімді әдіс-тәсілдерін қолданудың психологиялық мүмкіндіктерін айқындау.

Зерттеу әдістері-танымдық процестерді зерттеуге арналған стандартты әдістер комплексі:

- түрлі әңгіме әдістерін қолдану.
- шағын тестік тапсырмалар[2].

Мектепке дейінгі балалық шақта (үштен жеті жасқа дейін) организмнің қарқынды жетілуі жалғаса түседі. Жалпы өсумен қатар ткандар мен мүшелердің анатомиялық қалыптасуы және функциялық дамуы жүріп жатады. Скелеттің сүйектеніп, бұлшық еттердің сомдануының, тыныс алу, қан айналу мүшелерінің дамуының үлкен маңызы бар.

Ми салмағы 1110 грамнан 1350 грамға дейін өседі. Үлкен ми сыңарлары қабықтарының реттегіш ролі мен оның ми қабығы астындағы орталықтарды бақылуы арта түседі. Шартты рефлексдердің пайда болу жылдамдығы артып, әсіресе екінші сигнал жүйесі қарқынды дамиды. Дене дамуы баланың дербестігінің арта түсуі үшін, тәрбие мен оқыту процесінде қоғамдық тәжірибенің жаңа формалары игеруі үшін қолайлы жағдайлар жасайды.

П.П.Блонский өзінің педалогиялық-бағдарлану концепциясында баланың үлгермеушілігі, мектептегі сәтсіздіктерін оның жүріс-тұрыстарынан емес, әуелі семья жағдайына, әлуметтік экономикалық мәселелерінен қарау керек деп тұжырымдаған. Егер сөйлеу, ойлау, қабылдау процестерінің дамуы қалыпты жағдайда жүрмесе баланың ой-өрісінің дамуы да кейін қалады. Бала бұл жаста өзін еркін ұстап, өз бетімен әрекет жасап үйрене алмайды, олардың дамуында жол көрсететін, өмірге бейімделуіне жағдай жасайтын адам болу керек. Қандай адамзат баласы болмасын баланың әлеуметтік жағдайына бейімдейтін, үйрететін ата-анасы болып табылады.

Мектепте оқытуға баланың психологиялық дайрлығы - мектепке дейінгі балалық шақ кезеңіндегі психикалық дамудың қорытындыларының бірі. Қазіргі уақытта баланы мектепке дайындау, белгілі бір дағдыларды игеруге бейімдеу заманымыздың көкейкесті мәселелерінің бірі болып отыр.

Ендігі жерде мектеп жасына дейінгі баланың бүкіл өмірін ұйымдастыру, оның денсаулығын нығайту, ақыл-ой, адамгершілік тәрбиесін жетілдіріп, түптеп келгенде мектепке даярлау, тікелей ата-ананың үлесіне тиеді. Мектепке дейінгі ұйымдарда білім сапасын арттыру аса маңызды мәселе, ол үшін жалпы және негізгі жағдайларды жақсарту басты міндет болып табылады. А. Едігенова бойынша баланың бүкіл өмір бойында оның даму үрдісі жүреді. Даму үрдісінде баланың таным белсенділігі арта түседі. 6 жастағы балалар заттарды түсіне, түріне, көлеміне қарап ажырата бастап, олардың құрылысын, пайдалану тәсілдерін білгісі келеді. Күнделікті өмір барысында бала шындық дүниенің құбылыстары мен заттарын анықтай білуге, адам баласының жинақтаған бай тәжірибесін үйренуге талаптанады. Балалардың бір нәрсені құмартып білуге талаптануын таным ынтасы дейді. Балалар өте байқағыш, еліктегіш, әр нәрсеге үңіле қарайды, көп нәрселер оларды ойлантады.

Балалар әдетте өзіне түсініксіз оқиғалардың, құбылыстардың сырын білуге құмартады. Күн сайын олардың алдында жаңа сұрақтар туады. Сол сұрақтың жауабын олар ересектерден күтеді, өйткені, олардың түсінігінше, ересектердің білмейтіні болмайды. Мұндай ерекше сұрақтар балалардың ақыл-ой еңбегімен шұғылданудағы ниетін, ықыласын сипаттайды. Сондықтан ересек адамдар бала сұрағын жауапсыз қалдырмауға тырысқан жөн. Себебі сұрағына жауап ала алмаған бала келешекте сұрақ қоядан жасқаншақтайды және бұл баланы дүниені тануына кері әсер етуі әбден мүмкін. В.С. Мухина бойынша мектеп жасына дейінгі және бастауыш мектеп жасындағы балаларда мінез-құлық мотивациясы: мінез-құлықтың саналы регуляциясы күшейеді, мотивтер мен қажеттіліктер көлемі ұлғаяды, рухани және материалды қажеттіліктер сферасы кеңейеді, қарым-қатынасқа деген қажеттілік, жетістікке жету, басқарушылыққа қажеттілік сияқты әлеуметтік қажеттіліктер нығая түседі. Көп білу, басқалардан жоғары болу, өзі жасай алу сияқты қарапайым қажеттіліктер пайда болады.

Д.Б. Эльконин пікірінше, мектепке дейінгі кезеңде балалар іс-әрекетінің күрделенуіне жалпы ақыл-ой дамуының ілгеруіне байланысты зейін күшті шоғырланып, тұрақтылыққа ие болады. Мысалы, мектепке дейінгі кезеңдегі кішкентайлар бір ойынды 30-50 минут ойнайтын болса, 5-6 жасқа жеткенде ойынның ұзақтығы 1,5 сағатқа дейін созылады. Мұны ойында адамдардың күрделірек іс-әрекеттері мен қарым-қатынастарының бейнеленуімен және ойынға үнемі енгізілетін жаңа ахуалдардың қолдау табуымен түсіндіруге болады. Балалар суреттерді көргенде, әңгіме, ертегі тыңдағанда зейін тұрақтылығы арта түседі. Мысалы, мектепке дейінгі шақтың соңында суретті көру ұзақтығы екі есе артады, мектепке дейінгі кішкентайға қарағанда алты жасар бала суретті жақсырақ түсінеді, оның өзіне қызықты жақтары мен егжей-тегжейлерін бөліп алады[3].

Бірақ мектепке дейінгі кезеңде зейіннің негізгі өзгеруі баланың алғаш рет өз зейінін меңгере білуінде, оны саналы түрде белгілі заттарға құбылыстарға бағыттай білуінде және

кейбір тәсілдерді пайдалана отырып, соларға зейін қоя білуінде. Мектепке дейінгі шақ ішінде өз зейінін ұйымдастыру үшін сөзді пайдалану күрт өседі. Мұны, атап айтқанда, мектепке дейінгі ересектер үлкеннің нұсқауы бойынша тапсырманы орындағанда мектепке дейінгі кішкентайларға қарағанда нұсқауды 10-12 рет жиі қайталады. Сонымен, баланың мінез-құлқын реттеуде сөздің маңызының жалпы өсуіне байланысты мектепке дейінгі шақта ықтиярлық зейін қалыптасады. В.С. Мухина мектепке дейінгі шақта балалар ықтиярлы зейінді меңгере бастаса да, бүкіл мектепке дейінгі балалық шақта ықтиярсыз зейін басым болып қала береді. Балаларға өздері үшін бір текті әрі тартымы шамалы іс-әрекетке зейін қою қиынға түседі, сонымен бірге ойын процесінде немесе әсерлі сезімге бөлерліктей тапсырмаларды шешерде олар едәуір ұзақ уақыт бойы ықыласты болып жүреді. Мектеп жасына дейінгі бала зейінінің ерекшелігі мектепке дейін оқыту ықтиярлы зейінге үнемі күш салуды талап ететін тапсырмалар бойынша құрылуы мүмкін емес себептердің бірі болып саналады. Сабақтарда пайдаланылатын ойын элементтері, іс-әрекеттің нәтижелі түрлері, іс-әрекет формаларын жиі өзгерту балалардың зейінін айтарлықтай жоғары деңгейде ұстауға мүмкіндік береді. Сенсорлық даму, бала заттардың түсін, пішінін, мөлшерін және олардың кеңістіктегі орналасуын айырып қана қоймай, оларды мөлшеріне қарай сәйкестендіріп (үлкен, кіші, аз, көп) анықтай алады. Зейін тікелей қызығушылықпен байланысты (ырықсыз зейін), өйткені қызықты іске бала көңілі тез ауады. Егер 6 жасар бала ойынмен айналысқан болса, ол алаңдамай 2, тіпті 3 сағат ойнай береді. Алайда, бұлай зейінді шоғырландыру – баланың айналысқан нәрсесіне қызығушылығынан туындайды. Балаға зейінін тәрбиелеуде көмектесу қажет. Үлкендер сөз нұсқаулары арқылы баланың зейінін ұйымдастыра алады. Оларға біркелкі жалықтыратын және тартымдылығы аз іс-әрекетпен айналысу өте қиын. Зейіннің бұл ерекшелігі сабақтарда ойын элементтерін енгізуге және іс-әрекет түрлерін жеткілікті ауыстырып отыруға негізгі себеп болып табылады[4].

Мектеп жасына дейінгі баланың есі негізінен ықтиярсыз сипатта болады. Бұл бала көбіне өзінің алдына бір нәрсені есінде қалдыру үшін саналы мақсаттарды қоймайтындығын көрсетеді. Есте сақтау мен еске түсіру баланың еркі мен санасына байланысты өтеді. Бұл екеуі де іс-әрекет арқылы жүзеге асады әрі іс-әрекеттің сипатына байланысты болады. Бала іс-әрекетте неге зейін қойса, оған не әсер етсе, не қызық болса, соны ғана есінде сақтайды. Заттарды, картиналарды, сөздерді ықтиярсыз есте сақтаудың сапасы, баланың осыларға қаншалықты әсерлі іс-әрекет істеуіне іс-әрекет процесінде оларды егжей-тегжейлі қабылдау, ойластыру, топтастыру қандай дәрежеде өтетіндігіне байланысты. Мысалы, суреттерді жай ғана қарап шыққанда оларды баланың есінде сақтау анағұрлым нашар болады, ал осы суреттерді, өз орындарына, мысалы, бақшаға, ас үйге, балалар бөлмесіне, қораға дәл келетін жеке заттарды қою ұсынылғанда бала оларды есінде жақсы сақтайды. Ықтиярсыз есте сақтау баланың орындайтын қабылдау және іс-әрекеттерінің жанама қосымша нәтижесі болып табылады.

Мектепке дейінгі жастағылардың ықтиярсыз есте сақтауы мен ықтиярсыз еске түсіруі – ес жұмысының бірден-бір түрі. Бала бірдеңені есте сақтау немесе еске түсіру жөнінде алдына әлі мақсат қояды, ал бұл үшін арнаулы тәсілдерді қолдануды білмейді. Мектепте оқытуға баланың психологиялық дайырлығы - мектепке дейінгі балалық шақ кезеңіндегі психикалық дамудың қорытындыларының бірі. Қазіргі уақытта баланы мектепке дайындау, белгілі бір дағдыларды игеруге бейімдеу заманымыздың көкейкесті мәселелерінің бірі болып отыр.

Ендігі жерде мектеп жасына дейінгі баланың бүкіл өмірін ұйымдастыру, оның денсаулығын нығайту, ақыл-ой, адамгершілік тәрбиесін жетілдіріп, түптеп келгенде мектепке даярлау, тікелей ата-ананың үлесіне тиеді. Мектепке дейінгі ұйымдарда білім сапасын арттыру аса маңызды мәселе, ол үшін жалпы және негізгі жағдайларды жақсарту басты міндет болып табылады. А. Едігенова бойынша баланың бүкіл өмір бойында оның даму үрдісі жүреді[5]. Даму үрдісінде баланың таным белсенділігі арта түседі. 6 жастағы балалар заттарды түсіне, түріне, көлеміне қарап ажырата бастап, олардың құрылысын, пайдалану тәсілдерін білгісі келеді. Күнделікті өмір барысында бала шындық дүниенің құбылыстары мен заттарын анықтай білуге, адам баласының жинақтаған бай тәжірибесін үйренуге талаптанады.

Балалардың бір нәрсені құмартып білуге талаптануын таным ынтасы дейді. Балалар өте байқағыш, еліктегіш, әр нәрсеге үңіле қарайды, көп нәрселер оларды ойлантады.

Балалар әдетте өзіне түсініксіз оқиғалардың, құбылыстардың сырын білуге құмартады. Күн сайын олардың алдында жаңа сұрақтар туады. Сол сұрақтың жауабын олар ересектерден күтеді, өйткені, олардың түсінігінше, ересектердің білмейтіні болмайды. Мұндай ерекше сұрақтар балалардың ақыл-ой еңбегімен шұғылданудағы ниетін, ықыласын сипаттайды. Сондықтан ересек адамдар бала сұрағын жауапсыз қалдырмауға тырысқан жөн. Себебі сұрағына жауап ала алмаған бала келешекте сұрақ қоядан жасқаншақтайды және бұл баланы дүниені тануына кері әсер етуі әбден мүмкін. В.С. Мухина бойынша мектеп жасына дейінгі және бастауыш мектеп жасындағы балаларда мінез-құлық мотивациясы: мінез-құлықтың саналы регуляциясы күшейеді, мотивтер мен қажеттіліктер көлемі ұлғаяды, рухани және материалды қажеттіліктер сферасы кеңейеді, қарым-қатынасқа деген қажеттілік, жетістікке жету, басқарушылыққа қажеттілік сияқты әлеуметтік қажеттіліктер нығая түседі. Көп білу, басқалардан жоғары болу, өзі жасай алу сияқты қарапайым қажеттіліктер пайда болады.

Пайдаланылғын әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасының мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандарты. Астана – 2009.
2. Ерментаева А.Р. Студенттерді психологиялық дайындау негіздері (Монография). – Өскемен: С.Аманжолов ат. ШҚМУ баспасы, 2007. – 404 б.
3. Рыбалко Е.Ф. Головей Л.А. Практикум по возрастной психологии. СПб.: Речь, 2005г 688с.
4. Крысько В.Г. Социальная психология. М., Владос пресс 2004 г. 446 с.
5. Психологияны мектепте және ЖОО-да оқыту. журнал №4. 2006. Ж.

Резюме

В статье анализируются и классифицируются психологические проблемы молодежи; основные направления социально-психологических работ среди молодежи; алгоритм решения психологических проблем.

Summary

The article analyzes and classifies the psychological problems of youth, the main directions of social and psychological work among young people; algorithm for solving psychological problems.

ӘОЖ 37.013:372.41-057.874

ОҚЫТУ ПРОЦЕСІНДЕ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАР АРҚЫЛЫ ОҚУШЫЛАРДЫҢ ТАНЫМДЫҚ БЕЛСЕНДІЛІГІН АРТТЫРУДА АҚПАРАТТЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ҚОЛДАНУДЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ШАРТТАРЫ

Жасибаева Айнур Успановна – магистрант
Ғылыми жетекшісі: Р.һ.Д., аға оқытушы, Тасова А.Б
Аймақтық әлеуметтік инновациялық университеті

Қазіргі заман ағымы болашақ ұрпақтың ой - өрісінің шындалуын, жеке тұлға ретінде қалыптасуын талап етуде. Осы орайда ұлы педагог Ушинскийдің «Бала балқытылған алтын», - деген қанатты сөзді еске түсіреді.

Егеменді еліміздің алғы шарттары өркениетті елдер қатарына көтерілуі керек болса, өркениетке жету үшін жан – жақты дамыған, рухани бай тұлғаны өсіру керек. Жас ұрпақтың бойындағы қабілетін көру, оны жетілдіру ізденгіштік қасиетін дамыту мұғалімнің сабақ берудегі ізденушілік, шеберлік қабілеттеріне байланысты. Ж.Аймауытов « Сабақ беру

үйреншікті жай ғана шеберлік емес, ол жаңадан жаңаны табатын өнер»- деген, яғни оқу үрдісін жаңаша ұйымдастыру, оқушылардың әрекеті арқылы ойлау дағдыларын жетілдіруге, шығармашылық қабілеттерін дамытуға негізделуі қажет. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңының 8-бабында «Білім беру жүйесінің басты міндеттерінің бірі – оқытудың жаңа технологияларын енгізу, білім беруді акпараттандыру, халықаралық ғаламдық коммуникациялық желілерге шығу» деп атап көрсеткен. Елбасы Н.Ә. Назарбаев халыққа жолдаған жолдауында « Біздің міндет жаңа технологияларды, идеялар мен көзқарастарды пайдалана отырып, білім мен бәсекеге қабілетті ұрпақ тәрбиелеу» деп ұстаздар қауымының алдына жаңа міндеттер қойды.

Жаңа технологияның басты мақсаттарының бірі баланы оқыта отырып, оның еркіндігін, белсенділігін қалыптастыру, өз бетінше шешім қабылдауға дағдыландыру. Инновациялық технологияны пайдалану — өмір талабы.

Қазіргі пән оқытушыларының негізгі міндеті — білім беруді нәтижеге бағыттау, яғни инновациялық жаңа технологияны меңгеру екені баршамызға мәлім.

Жаңа нәтижеге бағытталған білім — инновациялық білім. Құзіреттілік білім беру жағдайында қоғамның мәдени, әлеуметтік, экономикалық сұранысты қанағаттандыратын, әлемдік бәсекеге төтеп бере алатын, теориялық білімін кез келген жағдайда өз іс-тәжірибесінде пайдалана алатын білім.

Инновациялық білім беру – іскерліктің жаңа түрі. Инновациялық қызмет оқу ісін дамытуға, пәндердің мәнін тереңдетуге, оқытушының кәсіптік шеберлігін арттыруға басқа жаңа технологияларды енгізуге, пайдалануға және шығармашылық жұмыстар жүргізуге бағытталған. Мұндай технологияларды қолдану — біріншіден, оқытушы ұтады, яғни ол сабақты тиімді ұйымдастыруға көмектеседі, оқушының пәнге деген қызығушылығы артады, екіншіден, оқушы ұтады, себебі оның тақырып бойынша танымы кеңейеді. Осылайша білім берудің қалыптасқан әдістемесіне оқытудың жаңа технологиясы тұрғысынан өзгерістер енгізілсе, білім сапасы да арта түспек .

Инновация дегеніміз — жаңа мазмұнды ұйымдастыру, жаңалық енгізу, жаңа үлгілердің бағытындағы нақты әрекет, нақтыланған мөлшердің шегінен шығатын кәсіптік іс-әрекеттің жаңа сапалы деңгейге көтерілуі, жаңа нәтижені қамтамасыз ететін жаңа теориялық, технологиялық және педагогикалық іс-әрекеттің біртұтас бағдарламасы. Кәсіптік білім беру жүйесінің негізгі міндеті – белгілі бір көлемдегі білім берумен шектелмей, алынған кәсіптік білімді адам өз қажетіне, өмірдің нақты жағдайларында қолдана біліп, қоғамға пайдасын келтіру. Ендеше, осы міндетті орындауда инновациялық технологияны қолдану — өмір талабы.

“Инновация” ұғымын қарастырсақ, ғалымдардың көбі оған әртүрлі анықтамалар берген. Мысалы, Э.Раджерс инновацияны былайша түсіндіреді: “Инновация- нақтылы бір адамға жаңа болып табылатын идея”. Майлс “Инновация – арнайы жаңа өзгеріс. Біз одан жүйелі міндеттеріміздің жүзеге асуын, шешімдерін күтеміз», – дейді. «Инновация» ұғымының (латынша *inovatis*) аудармасы жаңалық, жаңаша, жаңалықты енгізу деген мағынаны білдіреді.

Қазақстанда ең алғаш «Инновация» ұғымына қазақ тілінде анықтама берген ғалым Немеребай Нұрахметов. Ол “Инновация, инновациялық үрдіс деп отырғанымыз – білім беру мекемелерінің жаңалықтарды жасау, меңгеру, қолдану және таратуға байланысты бір бөлек қызметі” деген анықтаманы ұсынады. Н.Нұрахметов “Инновация” білімнің мазмұнында, әдістемеде, технологияда, оқу-тәрбие жұмысын ұйымдастыруда, мектеп жүйесін басқаруда көрініс табады деп қарастырып, өзінің жіктемесінде инновацияны, қайта жаңарту кеңістігін бірнеше түрге бөледі: жеке түрі (жеке – дара, бір-бірімен байланыспаған); модульдік түрі (жеке – дара кешені, бір-бірімен байланысқан); жүйелі түрі (мектепті толық қамтитын).

Жалпы инновацияны модификациялық, комбинаторлық, радикалдық деп үш түрге бөлуге болады.

Модификациялық инновация – бұл бұрын қолда барды дамытумен, түрін өзгертумен айналысу. Бұған В.Ф. Шаталовтың математикаға жазған тірек конспектісі және оны көптеген мұғалімдердің пайдалануы мысал бола алады.

Комбинаторлық модификация – бұрын пайдаланылмаған, белгілі әдістеме элементтерін жаңаша құрастыру. Бұған пәндерді оқытудың қазіргі кездегі әдістемесі дәлел.

Радикалдық инновация – білімге мемлекеттік стандарттарды енгізу жатады. Мемлекеттік стандарт білім беруде, негізінен, мөлшерлерді, параметрлерді, деңгейлік және сапалы оқытудың көрсеткіштерін қалыптастырады.

Білім беру жүйесіндегі инновациялық технологиялар:

- дамыта отырып оқыту әдістемесі (Л. Занков) ;
- оза отырып оқыту (С.Лысенкова);
- іс-әрекетті бағалау (Ш. Амонашвили);
- тірек - схема және тірек конспектілері арқылы оқыту (В. Шаталов);
- саралап оқыту;
- деңгейлік тапсырмалар арқылы дамыта оқыту;
- модульдік оқыту (М. Жанпейісованың);
- Сын тұрғысынан ойлау технологиясы

Жаңа технологиялардың педагогикалық негізгі қағидалары:

- балаға ізгілік тұрғысынан қарау;
- оқыту мен тәрбиенің бірлігі;
- баланың танымдық күшін қалыптастыру және дамыту;
- баланың өз бетімен әрекеттену әдістерін меңгерту;
- баланың танымдылық және шығармашылық икемділігін дамыту;
- әр оқушының дамуы үшін жүйелі жұмыс істеу;
- оқу үрдісін оқушының сезінуі .

Білім беру жүйесіндегі басым бағыттардың бірі — оқыту үрдісін технологияландыра отырып, білімнің кепілдік нәтижелеріне қол жеткізу. Ол үшін оқыту үрдісін өзгерте отырып, мұғалім шығармашылықпен жұмыстануы керек. Өйткені бұрын оқушы білімді қабылдаушы, жинақтаушы, өзіне сіңіруші рөлдерін ғана атқарса, ал қазіргі жаңа талап бойынша өздігімен білім алушы, үйрене білуші ретінде танылады. Сондықтан жеке тұлғаны осы рөлдерді атқаруға лайықтау үшін оның жаңа бейнесін заман талабына сай дайындауымыз қажет.

Жаңа технологияның басты мақсаттарының бірі баланы оқыта отырып, оның еркіндігін, белсенділігін қалыптастыру, өз бетінше шешім қабылдауға дағдыландыру. Инновациялық технологияны пайдалану — өмір талабы.

Қазақстанда ең алғаш «Инновация» ұғымына қазақ тілінде анықтама берген ғалым Немеребай Нұрахметов. Ол “Инновация, инновациялық үрдіс деп отырғанымыз – білім беру мекемелерінің жаңалықтарды жасау, меңгеру, қолдану және таратуға байланысты бір бөлек қызметі” деген анықтаманы ұсынады. Н.Нұрахметов “Инновация” білімнің мазмұнында, әдістемеде, технологияда, оқу-тәрбие жұмысын ұйымдастыруда, мектеп жүйесін басқаруда көрініс табады деп қарастырып, өзінің жіктемесінде инновацияны, қайта жаңарту кеңістігін бірнеше түрге бөледі: жеке түрі (жеке – дара, бір-бірімен байланыспаған); модульдік түрі (жеке – дара кешені, бір-бірімен байланысқан); жүйелі түрі (мектепті толық қамтитын).

Қазіргі пән оқытушыларының негізгі міндеті — білім беруді нәтижеге бағыттау, яғни инновациялық жаңа технологияны меңгеру екені баршамызға мәлім. Оқу үдерісіне қоғамның жаңа қажеттіліктеріне сәйкес инновациялық тәсілдерді енгізу, оқытушының қажымас ізденімпаздығы мен шығармашылық жемісін талап етеді. Осыған орай кез-келген оқушының қабілетіне қарай білім беруді, оны дербестікке, ізденімпаздыққа, шығармашылыққа тәрбиелеуді жүзеге асыратын заманауи инновациялық технологияны меңгеруге ұмтылу керек. Себебі мемлекеттік білім стандартына сәйкес оқу үдерісін ұйымдастыру жаңа педагогикалық технологияларды, білім алушылардың білімін қадағалаудың инновациялық бақылау-өлшеу құралдарын енгізуді жүктейді. Оқытудың жаңа педагогикалық технологиясы – оқытуды ізгілендіру, өзін-өзі дамытып, тәрбиелей білетін, заман ағымына ілесе алатын білікті, жан-жақты жеке тұлға қалыптастыруды мақсат етеді. Оқушылардың кәсіби білім сапасын арттырумен бірге өз қабілетіне қарап, өзін-өзі дамыта отырып, өзіне сын көзбен қарауға мүмкіндік береді. Танымдық белсенділігін арттырып,

шығармашылық қабілетін дамытады. Оқытудың жаңа технологияларын енгізу, білім беруді акпараттандыру, дамыту міндеттерін көздейді. Оқытушының жеке тұлғаны зерттеуіне, оны толық танып, білуге және оқытудың мақсатына жетуге тиімді, әрі нақты жол ашады.

Жаңа нәтижеге бағытталған білім — инновациялық білім. Құзіреттілік білім беру жағдайында қоғамның мәдени, әлеуметтік, экономикалық сұранысты қанағаттандыратын, әлемдік бәсекеге төтеп бере алатын, теориялық білімін кез келген жағдайда өз іс-тәжірибесінде пайдалана алатын білім.

Инновациялық білім беру – іскерліктің жаңа түрі. Инновациялық қызмет оқу ісін дамытуға, пәндердің мәнін тереңдетуге, оқытушының кәсіптік шеберлігін арттыруға басқа жаңа технологияларды енгізуге, пайдалануға және шығармашылық жұмыстар жүргізуге бағытталған. Мұндай технологияларды қолдану — біріншіден, оқытушы ұтады, яғни ол сабақты тиімді ұйымдастыруға көмектеседі, оқушының пәнге деген қызығушылығы артады, екіншіден, оқушы ұтады, себебі оның тақырып бойынша танымы кеңейеді. Осылайша білім берудің қалыптасқан әдістемесіне оқытудың жаңа технологиясы тұрғысынан өзгерістер енгізілсе, білім сапасы да арта түспек.

Ол әр педагогтан өз қызметінде жеке тұлғаға, оның қызығушылығы мен проблемасына бет бұруда маңызды өзгерісті талап етеді. Біз де әрдайым білім берудің жаңа технологиясын меңгеріп, жұмыстың тиімді жолдарын табу үшін жұмыстану үстіндеміз. Мақсат та айқын. Ол — балалардың мектепке қызығушылығын және оқуға ынтасын көтеруге мүмкіндік беретін қазіргі педагогикалық технологияларды қолдану, баланың жеке тұлғасын және шығармашылық ынтымақтастық жағдай қалыптастыру.

Инновация дегеніміз — жаңа мазмұнды ұйымдастыру, жаңалық енгізу, жаңа үлгілердің бағытындағы нақты әрекет, нақтыланған мөлшердің шегінен шығатын кәсіптік іс-әрекеттің жаңа сапалы деңгейге көтерілуі, жаңа нәтижені қамтамасыз ететін жаңа теориялық, технологиялық және педагогикалық іс-әрекеттің біртұтас бағдарламасы. Кәсіптік білім беру жүйесінің негізгі міндеті – белгілі бір көлемдегі білім берумен шектелмей, алынған кәсіптік білімді адам өз қажетіне, өмірдің нақты жағдайларында қолдана біліп, қоғамға пайдасын келтіру.

Пайдаланылғын әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасының мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандарты. Астана – 2009.
2. Ерментаева А.Р. Студенттерді психологиялық дайындау негіздері (Монография). – Өскемен: С.Аманжолов ат. ШҚМУ баспасы, 2007. – 404 б.
3. Рыбалко Е.Ф. Головей Л.А. Практикум по возрастной психологии. СПб.: Речь, 2005г 688с.
4. М.Валиева «Жаңа педагогикалық технологиялар» Әдістемелік нұсқау, 2002 жыл
5. Ізденіс және даму перспективалары. Әдістемелік оқу құралы. Алматы, 2016 жыл.

Резюме

В статье анализируются и классифицируются инновационное образование как новый вид деятельности. Инновационная деятельность направлена на развитие учебной деятельности, углубление сущности предметов, повышение профессионального мастерства преподавателя, внедрение новых технологий, использование и проведение творческой работы.

Summary

The article analyzes and classifies innovative education as a new type of activity. Innovative activities are aimed at developing educational activities, deepening the essence of subjects, improving the professional skills of teachers, introducing new technologies, using and conducting creative work.

ЖОҒАРЫ МЕКТЕПТЕ КӘСІБИ БІЛІМ БЕРУ МАЗМҰНЫН ІЗГІЛЕНДІРУ БОЙЫНША ТӘЖІРИБЕЛІК ЖҰМЫСТЫ ҰЙЫМДАСТЫРУ

Кайракбаева Маржан Мазидиновна – магистрант
Ғылыми жетекшісі: Р.һ.Д., аға оқытушы, Тасова А.Б
Аймақтық әлеуметтік инновациялық университет

Жоғары білім беру психологиясы проблемаларының жетекші зерттеушілерінің бірі А.А. Вербицкий білім беруде келесі беталыстарды ажыратады, олар қазіргі уақытта әртүрлі дәрежеде да өз көрінісін табуда және бұл көріністер ХХ ғасырдың аяғына дейін орын алмақшы.

Бірінші беталыс – білім берудің әрбір деңгейін үздіксіз халықтық білім беру жүйесінің құрамдас бөлігі ретінде ұғыну. Бұл беталыс тек қана мектеп пен жоғары оқу орнының арасындағы сабақтастық проблемасын шешуді ұйғарады, сонымен қатар ол студенттердің кәсіптік дайындығын көтеру міндетін шешуді ескере отырып, жоғары оқу орны мен студенттердің болашақ өндірістік қызметінің арасындағы сабақтастық проблемасын шешуді ұйғарады. Бұл, өз кезегінде студенттердің оқу іс-әрекеттерінде өндірістік жағдайларды модельдеу міндетін қойды, ол барып оқытудың жаңа түрі – белгілік-контекстік оқытуды (А.А. Вербицкий бойынша) қалыптастырудың негізіне салынды.

Екінші беталыс – оқытуды индустриализациялау, яғни оны компьютерлендіру және онымен бірге жүретін оқытуды технологияландыру, ол қазіргі замандағы қоғамның интеллектуалдық әрекетін іс жүзінде күшейтуге мүмкіндік береді.

Үшінші беталыс – басымды ақпараттық формалардан проблемалық элементтерді, ғылыми ізденісті, оқушылардың өз бетімен жұмыс істеу қорын кеңінен пайдалануды енгізу арқылы оқытудың белсенді әдістері мен түрлеріне көшу. Басқа сөзбен айтқанда, бұл А.А. Вербицкийдің салыстырама тәрізінде айтқаны бойынша, «құдайы өндіру мектебінен» «түсіну мектебіне», «ойлау мектебіне» көшу беталысы.

Төртінші беталыс А.А. Вербицкий бойынша, «оқу-тәрбие беру процесін ұйымдастырудың қатаң тәртіппен бақыланушы алгоритм-делген әдістерінен және осы процесті дамытушы, белсендендіруші, жылдамдатушы, ойындық әдістеріне ауысудың психологиялық-дидактикалық шарттарын шарттарын қарастырумен...» байланыс-тырылады.

Бесінші және алтыншы беталыс оқушы мен оқытушының өзара әрекеттесуін ұйымдастыруға қатысты және оқытуды ұжымдық, оқушылардың бірлескен әрекеті ретінде ұйымдастыру қажеттілігін атап өтеді, бұл жерде ерекше назар «оқытушының оқыту әрекетінен студенттің танымдық әрекетіне» ауысады.

ХХ жүзжылдықтың аяғында білім берудің жалпы жағдайындағы өзгерістердің беталыстары оны әлемде реформалаудың жалпы принциптерімен дәлме-дәл келді. Бұл принциптердің орта білім беруге сәйкес тұжырымдалғанына қарамастан, білім беру жүйесінің барлық деңгейлеріне, барлық білім беруге таратылады. Бұл келесі негізгі принциптер:

- қоғамның барлық тәрбиелеуші күштері, өсіп келе жатқан ұрпақты тәрбиелеу мақсатында мектеп пен басқа арнайы институттардың бірлігі;
- адамгершіліктендіру - қоғамның ең жоғары әлеуметтік құндылығы ретіндегі әрбір бала тұлғасына көңіл аударуды күшейту, жоғары интеллектуалдық, адамгершіліктік және физикалық қасиеттері бар азаматты қалыптастыруға бағдар беру;
- жіктеу және жекелеу, әрбір оқушының қабілеттілігін толық анықтау және дамытуға дейін жағдайлар жасау;
- демократтандыру, оқушылар мен педагогтардың белсенділігі, бастамашылығы мен шығармашылығын дамыту үшін алғышарттар құру, оқушылар мен мұғалімдердің қызығушылықтарынан туған өзара әрекеттесуі, жұртшылықтың білім беруді басқаруға кеңінен қатысуы.

Осы принциптерді жүзеге асыру білім беру жүйесінің өзінің бет бейнесінің, оның мазмұны мен ұйымдастырушылық формасының өзгеруін ұйғарады, ол ұлттық мектепті дамытуда аса толық көрініс тапты. «Жалпы және орта білім беру тұжырымдамасына» негізделген осы жобаға сәйкес, білім беруді реформалаудың негізінде келесі базалық принциптер жатыр: білім беруді демократтандыру, оның көп вариативтілігі, аймақтандырылуы, мектептің ұлттық өзін-өзі анықтауы, білім берудің айқындылығы, білім беруді адамгершіліктендіру, оның жіктелінуі және мобильділігі, оның әрекеттік сипаты, білім берудің үздіксіздігі.

Білім беруді реформалаудың осы принциптері ЮНЕСКО материалдары бойынша шолу жасасақ, әлемдік қауымдастықтағы білім беру жүйелерін реформалаудың негізгі бағыттарына жатады. Бұл бағыттарға: білім беруді жалпы планеталық жаһандандыру және адамгершіліктендіру; оқыту мазмұнын мәдени танушылық әлеуметтендіру және экологтандыру; білім беру технологиясында пәнаралық интеграциялау; білім берудің үздіксіздігіне бағдарлану; оның дамытушы және азаматтық міндеттері.

Білім берудің қарастырылған принциптері мен бағыттары демократияландыру, жаһандандыру, аймақтандыру, полярландыру, маргиналдандыру және көріністік процестерінде қазіргі замандағы әлемнің ғаламдық беталыстарын айқындайды. Білім беру кеңістігінде өзгеріп отыратын беталыстар әлемдегі өзгерістердің жалпы бағыттарын айқындайтыны мәлім және, керісінше, бұл бағыттар білім беруде қалыптасып жатқан беталыстардың бейнесінің мәні. Әрине, білім беруде болып жатқан өзгерістер ғылыми қабылдау, жалпылауда және жалпы тұрғыдан – оқыту теориялары мен оның негізгі бағыттарында көрінісін тапты және әлі де тауып жатыр. Бұл өзгерістер қоғам тарапынан да адамның психикалық дамуының негізгі психологиялық принциптерін түсінуін көрсетеді, олар «білім беруді құру» барысында ескерілуі қажет. Осындай принциптердің жүйесіне В.П. Зинченко дамудың шығармашылық сипатын, дамудың әлеуметтік мәдени контекстінің жетекші рөлін; дамудың сенситивтік кезеңдерін; бірлесіп әрекеттесу және қарым-қатынас жасау; жетекші қызмет пен оны ауыстыру заңдылықтары; жақын арада даму зоналарын анықтау; бала дамуының үдетуі; балалық дамудың барлық сатыларының құндылығының мәңгілігі; аффект пен интеллекттің бірлігі (белсенді қызметкер принципі); белгілік-символикалық құрылымдардың әсер ету рөлі; интериоризация мен экстериоризация және дамудың бірқалыпсыздығы.

Білім беру процесі XVIII ғ. екінші жартысынан бастап тек теоретикалық педагогикалық ұғынудың объектісі ғана емес емес, сонымен қатар психологиялық ұғынудың объектісі бола бастады. Әрине, бұл процесс педагогикалық психология дамуының екінші сатысына дейін психологиялық теориялардың осы кезеңіндегі басымдылық етіп тұрған контекстінде түсіндіріледі, оның ережелері үйрету процесімен астарласып жатыр. Үйрету процесі осы теориялардың категориялары мен ұғымдарында қарастырылған. Еске салайық, өткен жүз жылдықтың соңына дейін басты рөлді байланыстар (ассоциативтілік) теориясы алып отырған, XX ғасырдың басында бір мезгілде екі теория - бихевиоризм және гештальтпсихология – оқытудың басты жағдайларын қалыптастырды. Тек педагогикалық психология дамуының III-ші сатысында ғана, XX ғ. екінші жартысында өз бетінше теориялар, нақтырақ айтатын болсақ, оқытудың бағыттары пайда болды. Алдымен, оқытудың жалпы теориясына қомақты әсерін тигізген, оқыту (үйрету) мен дамытудың байланыстық, бихевиористік және гештальтпсихологиялық теорияларының жалпыпсихологиялық ережелерін қарастырайық.

Байланыстар туралы ойды психика құбылысының мүмкін пайда болу механизмі ретінде қарастыруды алғаш рет Дж. Локк (1632-1704) ұсынған, алайда байланыс ұғымының өзі, оның түрлері мен ерекшеліктері жөніндегі ұғымды Аристотель енгізген болатын.

Алғашқы әсерлену мен оны тудыратын түсініктер мен идеяларды түсіндіретін болашақ мектептің негізгі қағидаларының анық баяндалуы Д.Гартлидің үлесі (1747). Д. Гартли сыртқы әсерлер үлкен және кіші толқулар пайда болатын жүйке тінінің жауап қайтаруын тудырады деген материалистік түсінікке сүйенген. Оның айтуынша, «бір кезде пайда болған кіші толқулар сақталып, жиналып «орган» құрайды, ол келесі реакциялардан жаңа сырттық

әсерлерден реакцияларды сақтайды. Соның арқасында организм... сәйкес тарихы бар оқытушы жүйе болады. Үйретуге жарамдылықтың негізі - есте сақтау. Есте сақтау Гартли үшін жүйке ұйымдасуының ортақ іргелі қасиеті». Д. Гартли бойынша оқытуда есте сақтау үлкен рөл атқарады.

Түсініктер мен идеялар байланысының пайда болу себебін ары қарай Дж. Ст. Миллем қарастырған, ол «біздің идеяларымыз (түсініктеріміз) әсерлердің пайда болу және орын алу тәртібі бойынша өмір сүреді, олар оның дәл көшірмесі. Басты заң – идеялар байланысы, ал байланыстардың екі себебі бар сияқты: байланысатын әсерлердің жандылығы және жиі қайталануы». Байланыстар пайда болуының негізгі заңдылықтарының талдауы (ұқсастық байланысы, шектестік бойынша байланыс (уақыт немесе орыны бойынша сәйкес келуі) себеп-салдар байланысы т.б.) және олардың пайда болуының екінші реттегі заңдылықтары, оған «алғашқы әсердің ұзаққа созылуы, оның жандылығы, жиілігі, уақыты бойынша аулақтатылуы» жатады, осының барлығы зерттеушілерді бұл заңдардың «жақсы есте сақтау шарттарының тізбесі» деген қорытындыға әкелді (М.Г. Роговин). Осыған сәйкес, есте сақтау байланыстар заңдарының әрекетімен анықталды.

Сонымен қатар, байланыстық психология ойлау процесін де есте сақтаудың өзіндік репродуктивті функциясы ретінде қарастыратынын еске салған жөн.

Зерттеушілердің айтуы бойынша ойлау проблемасы, «идеялар көбейту жөніндегі мәселе ойлаудың байланыстық теориясының негізгі мәселесінің бірі болып табылады, себебі ой қозғалысы қандай идеялардың және олардың есте сақтау қорынан қандай тәртіп бойынша көбеюіне байланысты». Есте сақтау процестерін қарастыру кезінде репродуктивті ойлаудың негізгі заңы болып олардың қайталану жиілігіне байланысты байланыс күшінің орнығу заңы қалды (алайда оның қолдану ортасы біраз өзгерді). Байланыстық психологияның білім беру үшін қайталау жиілігінің маңыздылығы және байланыстың орнығуы сол кездерде материалды көп рет, механикалық қайталау арқылы жаттау керек деген педагогикалық талаптың өзіндік теоретикалық негіздемесі болды.

Г. Эббингауздың эксперименттік мәліметтерінде бір уақытта адамның есте сақтап, жаттап ала алатындығы жазылған. Бұл болашақта зерттеушілерге «еске сақтау» және «үйрету» (қандай да бір дағды мен дағдылар жүйесін игеру және сақтау ретінде) деген екі ұғымды бір-бірімен тығыз байланыстыруына себеп болады. Соңынан бихевиористердің еңбектерінде бұл ұғымдардың бір-бірімен толық қосылуы орын алады. Эксперименталды салыстырмалы психологияның көрнекті өкілі Э. Торндайк XIX ғ. соңында, үйретудің сол кездегі негіз бола алатын теорияларының бірі - істеп көру және қателесу теориясын ұсынған. Оның мәні - жануарлар (Э.Торндайк экспериментті мысыққа жасаған) бірнеше рет әрекет жасау және қателесу арқылы тітіргендіргіш - стимулға сәйкес өзінің бойындағы бар реакциялардың бірін кездейсоқ тауып алады. Мұндай сәйкестік қанағаттануды туғызады, ол берілген реакцияны нығайта түседі де стимулмен байланыстырады. Егер осындай стимул қайталанса, онда реакция да қайталанатын. Осы Э. Торндайктың бірінші және негізгі - эффект заңы. Екінші заң – жаттығу заңы болып реакцияның стимулға қоятын негізгі шарты қайталау саны, стимул әсерінің ұзаққа созылуы мен күштілігі – бұл екінші заң – жаттығу заңы. Үйретудің үшінші заңы – дайын болу заңына сәйкес, жануардың реакциясы оның берілген әрекетке дайындығына байланысты. Э. Торндайк: «тек қарыны аш мысық тамақ іздейді» деген.

Өз теориясын дамыта келе Э. Торндайк үйретудің тағы да бірнеше факторларын басып озды, солардың ішінде, ерекше рөлді «сәйкесік элементі» ойнайды. Үйрету теориясының ары қарай дамуында бұл фактор дағдыны тасымалдау принципімен астарласады. Э. Торндайк осындай тасымал әр түрлі жағдайларда сәйкестік элементтердің орын алған жағдайында ғана жүзеге асырылады деген. Э. Торндайктың ары қарай жүргізген зерттеулері, әсіресе, адамды үйретуді сипаттауға қатысты екінші заңның біраз өзгеруіне әкелді. Э. Торндайк үйретудің тағы бір заңдылығы ретінде нәтижелерді білу ұғымын енгізді, себебі оның айтуы бойынша, «нәтижені білмей өткізілген практика, қандай ұзақ мерзімге созылмасын – қажетсіз практика». Сонымен қатар, нәтижені білуді Э. Торндайк эффект заңының әсер етуімен қатар

жүретін, стимул мен реакцияның арасында пайда болған байланысты нығайтатын сәт деп қарастырады.

Э. Торндайктың мәні бойынша байланысты және әдісі мен тәсілдері бойынша бихевиористі еңбектері білім беру процесін теоретикалық тұрғыдан түсінуге маңызды әсерін тигізді.

Істеп көру және қателесу теориясына баланы оқыту және психикалық дамыту саласында жұмыс істеген, гештальтпсихология өкілдерінің бірі К. Коффка сын талдау берген. Байланысты психологиямен салыстырғанда гештальтпсихология үшін алғашқысы – элементтер емес, бүтіндік, құрылым, гештальт. Осы теорияны зерттеушілердің атап өтуі бойынша, гештальтпсихологияның негізіне постулат алынған, ол бойынша «құрылымның пайда болуы – ұйымдастыру, және де спонтанды, тез арада пайда болған, нақтырақ айтатын болсақ, материалдың өзін-өзі ұйымдастыруы. Ол объектінің өзінің субъекттен тәуелсіз әрекеттесетін өзінің жақындық, ұқсастық, «тұйықтық», «жақсы жалғастыру» «жақсы форма» принциптеріне сәйкес қабылдау немесе еске түсіру процестері кезінде пайда болады. Оған сәйкес оқытуда бірінші кезектегі және бастапқы міндет - түсінуге, бүтінді, кескін үйлесімді қамтуға, бүтіннің барлық бөліктерін, олардың ара қатынасын ортақ қабылдау болып табылады.

Гештальтпсихологтар мұндай түсінік шешімнің кенеттен пайда болу нәтижесінде немесе «инсайт» кезінде туындайды деген.

Э. Торндайктың істеп көру және қателесу туралы теориясының дұрыстығы жөнінде пікір таластыра келе, К. Коффка бірнеше қатар, мәнсіз қайталау тек зиян ғана әкелуі мүмкін, сол себепті алдымен әрекеттің жолын, құрылымын немесе гештальтын түсіну қажет, содан соң барып бұл әрекетті қайталау керек қажет деген.

Адамды мақсатты оқытуда үйретудің осындай жолынан осыдан да үлкен негізге сүйеніп бас тарту қажет. Оқыту процесін талдай келе К. Коффка үлкен рөлді еліктеуге береді. Ол оның қолдануының екі мүмкіндігін қарастырады: түсінбей жай ғана еліктеу, одан кейін – ойлап қорыту немесе «еліктеу үлгісін түсіну еліктеу әрекетінің алдында жүріп отырады». Қолда бар материалдарға сүйене келе, еліктеу жолы арқылы оқыту ең алдымен екінші форма арқылы жүзеге асырылады деген қорытынды жасауға болады». К.Коффканың ойынша, «...еліктеу арқылы оқыту, сөйлеу және жазу сияқты дағдылар тек қана еліктеу арқылы меңгерілетінін айтпағанда, кенеттен оқытумен салыстырғанда жеңілірек болады». Коффка еліктеу үлгісіне үлкен назар аударады және оқыту ситуациясы «еліктеу үлгісі болған жағдайда жақсарады, себебі шешімнің басты көзі бар».

Сонымен қатар, Коффка үйрету тек қана есте сақтау қызметіне ғана байланысты емес, ол осы процесте жаңаның пайда болуының қалай қалыптасатынын түсіндіруді қажет ететініне сілтейді.

Әрекетті түсіну және оның орындалуының арасындағы тәуелділікті дұрыс атай келе К. Коффка, әсіресе, туған тілінде сөйлеуді меңгергенде еліктеуге үлкен салмақ түсіреді. Ол, әдетте балаларға тән, сөйлеу шығармашылығына, баланың тіл заңдылықтарын өз бетімен табуына көңіл бөлмеген.

Гештальтпсихологиямен бір уақытта пайда болған бихевиоризм белгілі бір мөлшерде американдық функционализмнің өкілі У. Джемс - Дж. Дьюидің философиялық бағытын ұстанған. Ол психиканы қарастыруда прагматикалық тұрғыдан келген. У. Джемс бойынша, дағды, білім, қабылдау арқылы берілетін сана үнемі қоршаған ортамен сәйкес келеді, ол бейімделудің қызмет етуші жағдайы ретінде анықталады. Осыған сәйкес, осы тәсілдің аумағында ағзаның қоршаған ортаға бейімделуіне көмегін тигізетін реакциялары ғана пайдалы.

Пайдаланылғын әдебиеттер тізімі

1. Сухомлинский В.А. Человек как предмет воспитания: Опыт педагогической антропологии. - М., 1967.
2. Абульханова-Славская К.А. Стратегия жизни. - Москва: Мысль, 1991.-299 с.

3. Асмолов А. Г. Психология личности / А.Г. Асмолов. - Москва, 1990.-367с.
4. Бахтин М.М. Философия поступка. - Москва, 1989. -254 с.
5. Библер В. С. От наукоучения к логике культуры: Два философских введения в двадцать первый век. М.: Политиздат, 1990. - 413 с

Резюме

В статье анализируются необходимые познавательные средства и методы решения рассматриваемой проблемы, использовались следующие теоретико-методические пособия.

Summary

The article analyzes the necessary cognitive tools and methods for solving the problem under consideration, using the following theoretical and methodological manuals.

ӘОЖ 37.013:372.41-057.874

ПЕДАГОГ-ПСИХОЛОГТАРДЫҢ КӘСІБИ ҚЫЗМЕТКЕ ҚҰЗІРЕТІНІҢ ҚАЛЫПТАСҚАНДЫҒЫН ДИАГНОСТИКАЛАУ ЖӘНЕ ТРЕНИНГТЕРДІҢ ТИІМДІЛІГІН ЗЕРТТЕУ НӘТИЖЕЛЕРІ

**Омаров Ержан Сейтжанович– магистрант
Аймақтық әлеуметтік инновациялық университет
Ғылыми жетекшісі: п.ғ.к., аға оқытушы, Нурбекова А.М
М.Әуезов атындағы ОҚМУ**

Психологиялық тренинг арқылы меңгерілетін ептілік кәсіби білім мен шеберлікті меңгеруге және оны тәжірибеде тиімді қолдана алу мақсатында жүзеге асуы керек. Бұл тұлғаны кәсіпке психологиялық дайындаудың тәжірибелік бағытын жетілдіруді білдіреді.

Топтық әлеуметтік-психологиялық тренингтер кәсіби психологиялық даярлық пен құндылықтарды ескеру арқылы тәжірибелік бағытта психологиялық дайындаудың тиімді жүзеге асыруға мүмкіндік беретін оқыту әдістерінің ең тиімдісі деп ұйғарамыз. Басқаша айтқанда әлеуметтік-психологиялық тренингті нақты бір әлеуметтік орта ерекшелігіне, сондай-ақ кәсіби маман саласына қатысты қолдану керек. Айталық адамдармен жұмыс істейтін мамандарға немесе техникалық құралдармен еңбек өндіретін мамандарға арнайы тренинг сипатын дұрыс іріктей алу қажет.

Алайда тренингті ұйымдастырып жүргізуде, оның мазмұнын, құрылымын, компоненттерін, принциптері мен шарттарын нақтылауда, топтық социодинамикалық талдауда қарым-қатынас саласына өзгеше сипат беретін кәсіби ерекшеліктерді аңғарып ескеретін ғылыми зерттеулер өте аз деуге болады. Бұл назардан тыс қалдыратын мәселе емес. Себебі топтық тренингте абстрактілі, уақытқа, кеңістікке қатысы жоқ адамның емес, нақты бір кәсіптік әлеуметтік ортада, қоғам дамуының белгілі бір сатысында өмір сүріп, дамып отырған нақты бір рухани мұраны, кәсіптік қасиеттерді, еңбек дағдыларын, мәдениетті тасымалдаушы адамның жеке тұлға, қарам-қатынас саласындағы мәселелер қарастырылып, шешілуі қажет.

Белсенді әлеуметтік-психологиялық тренингтер арқылы оқыту әдісінің дәстүрлі әдістерден артықшылығы бір қатар зерттеулерде көрсетіледі.

Ғылыми әлеуметтік-психологиялық тренинг жеке тұлғаның дамуына және өзара әрекеттік, өзара қатынас саласында компоненттілікті жетілдіруге бағытталған жаттығулар жүйесі деп анықталынады.

Жеке тұлғаны кәсіби оқыту, еңбекке тәрбиелеу және кәсіби шеберлік пен ептілікті дамытудың көп жақты мәселелерін шешуде қолданылатын тренингтің бірнеше түрлері бар.

Оларды жүйелеудің бірнеше бағыттары көрсетіледі. Олар бір – бірімен үйлесу негізімен критийлерінің сәйкес келмеуіне байланысты ерекшеленеді.

Біз белсенді әлеуметтік-психологиялық оқыту әдістері ретінде тренингтерді былайша жүйелеуге тырыстық.

1) кәсіби оқытуды ұйымдастыруға арналған тренингтер,

2) кәсіби шеберлікті жетілдіруде қолданылатын әдістер мен формалардың басымдылығын көрсететін тренингтер,

3) нақты кәсіби маман саласына байланысты топқа қойылатын міндеттерге байланысты тренингтер болады деп санаймыз.

Осыған орай тренинг топ кездесу тобы, гештальт топ, топтық психотерапия, әлеуметтік – психологиялық тренинг, оқу-жаттығу топтары, белсенді әлеуметтік оқыту, видеотренинг, тренинг семинар, белсенді әлеуметтік-психологиялық оқыту, кәсіби педагогикалық тренинг, т.б. тренинг түрлеріне бөлінген. Бұлардың барлығы жеке тұлғаның өз-өзіне реттеу тәсілдерін, жаңа кәсіби білім мен дағдыны меңгеру, интуицияны, креативтілікті, ойлауды, қарым-қатынасты дамыту негізін меңгеруге интенсивті жағдай жасайтындығы ғылымда жан-жақты дәлелденген.

Сондықтан маманның кәсібін жетілдіруге арналған психологиялық-топтық тренинг түрлерінің кейбір дербес пайдаланымыз. Құрылымына, белсенділігіне, ерекшеліктеріне байланысты тренинг түрлерін үйлестіріп қолдану тәжірибесі жинақталады. Мысалы, әлеуметтік-психологиялық тренинг болашақ мамандармен ұйымдастыруда оның әдістері психологиялық тренингі мен видеотренинг формалары арқылы комплексті қолданылады.

Алайда тренингтің қай түрі болмасын оның негізгі құрылымдық компоненттері рөлдік ойындар (сюжеттер, толық дискуссия (нақты жағдайға талдау жүргізу) және психофизиологиялық жаттығулар (психо – гинемастика) арқылы жүзеге асырылады.

Кәсіби жетілдіруге арналған тренингтердің бір потенциалы, тиімділігі еңбек ұжымындағы топтық қарым-қатынасқа негізделеді. Өзара әрекеттестіктің, өзара қатынастың нәтижесінде «Мен», «Басқа», «Мен-идеал» концепцияларының өзгерісі позитивті болады. Ал коммуникациялық процесте адамда субъективті негіз бар «ережелер» жүйесін бағыт-бағдар етіп ұсынатыны белгілі. В. С. Агеев, Дж.Равен осы «ережеде» нақты бір әлеуметтік ортада қабылданған этика, қарым-атынас жасау стандарттары, атрибуттары ең нормаларынан құрылатындығын көрсеткен [1]. Бұл аталған ұғымдардың негізін жалпы адами құндылықтар – мораль, тәрбие, білім ғана емес, кәсіби шеберлік, кәсіби сана-сезімді де құрайды. Себебі, адам қандай әлеуметтік - кәсіби рөлде болса да, оған өзі өскен, кемелденген ортасының салт-дәстүрі, мәдениеті ерекше мәнді болады. Сондықтан қарым-қатынас әлеуметтік ортаға, ұлттық психологияға сәйкес модельденіп те құрылады.

Олай болса, әлеуметтік психологиялық тренингтің дәстүрлі техникасын қатысушылардың этно психологиялық ерекшеліктерін ескере отырып жүзеге асыру жөн болады. Бұл әлеуметтену процесінде интеграциялық құбылыс өте басым деп саналатын аса маңызды жәйттар болатыны біздің зерттеулерде тағайындалған. Басқаша айтқанда, тренинг кәсіптік саланың нақты түріне орайластырылып құрылғанда ғана оның тиімділігі артады.

Тренингтік сабақ ұйымдастыру сатысынан басталады. Бұл сатының басты міндеттері мыналыр: тренингке қатысушылардың және жүргізушілердің мақсатын анықтап, бір-бірімен сәйкестендіру; қарым-қатынас жасауға қолайлы психологиялық атмосфераның болуын қамтамасыз ету; топта белсенді жұмыс жасауға түрткі, ниетті қалыптастыру, топтық жұмыстың нәтижесі мен нәтижесінде жауапкершілікпен қарауға бағдар беру.

Осы сатыда әлеуметтік – психологиялық тренингтің принциптері мен топта жұмыс жасау ережелерін таныстыру жүзеге асады. Психологиялық тренинг мақсаты мен міндеттері, тренинг барысында жұмыс жасау шартын айқындау үшін, арнайы шолу лекциясы тиімді болады. Сонымен қатар лекция тренинг кезінде белсенділік танытуына, тұлғаның оңды өзгерістерге ниеттенуіне, кәсіби қызығушылығының артуына, кәсіптік бағдар функциясын да атқарады. Тренинг мақсаты, міндеттері, принциптері, топтық жұмыс ережелері тек мәлімет ретінде баяндалып қана қоймай, қатысушылармен бірлесе талдау қажет. Соның нәтижесінде

тренингке қатысушы маман иелерінің әрқайсысының өзіндік мақсаты айқындалады. Одан кейін ғана тренингтің әсері тиімді болатындай топтық жұмыс мақсаттары мен нормалары қорытындыланады. Бұл процедураны активатор мен инициатор, яғни тренинг жүргізуші – оқытушы ұйымдастыратыны сөзсіз.

Ұйымдастыру сатысының келесі процедурасы – топтық жұмысқа қатысушылардың әрқайсысы өзінің атын айтудан, өздері жайлы қысқаша баяндаудан тұрады. Тренингтік топ әлбетте бірге жұмыс істейтіндер немесе бірге оқитындардан құралатындықтан, жастар өздерін дәстүрлі түрде – есімдері, тегі бойынша таныстырмайды. Олар өз қалаулары бойынша тренинг барысында өздерін қалай атауға болатындығымен хабардар етеді.

Тренингтің келесі кезеңі – диагностикалық қарым-қатынас саласындағы қиыншылықтар себептері, кәсіби шеберлікті меңгерудегі қиыншылықтар айқындалады. Ол үшін белгілі психологиялық әдістемелер және диагностикалық жағы басым жаттығу түрлері қолданылады. Оның мақсаты: 1) психологиялық тренингке қатысатындардың тұлғалық, кәсіби мәнді қасиеттерінің даму деңгейлерін анықтау арқылы топтық жұмыстың мақсаты мен міндеттерін, мазмұнын нақтылау. 2) топтағы жұмыс тиімді болу үшін тренингке қатысушылардың ерекшелігіне орай қолданылатын әдіс – тәсілдерді үйлестіріп тандау.

Тренингтің келесі сатысы тренингке қатысушылардың немесе студенттердің өзін-өзі тануына, кәсіби анықталуына бағытталады. Мұнда екі бағыттағы топтық жұмыс жүзеге асырылады. Бірінші – жеке тұлға мәселелерінің себебіндегі субъективті сипатты айқындау. Екіншіден, субъективті қиыншылықтарды топтық жұмысты актуализациялау керек. Осы үшін әр түрлі жұптық шығын топ негізіндегі тапсырмалар орындалып, топтық формадағы жұмыс ұйымдастырылады. Ол топтық талдаумен қатар жүреді.

Талдаудың мынадай жалпы сұлбасы қатысушылардың белсенділігіне, кәсіби жетілуіне, өзін-өзі тануға түрткі болатындығын зерттеу барысы көрсетті. 1) осындай түсініктің пайда болуы неге байланысты? 2) осы жағдайдың барысында осындағы партнерлермен өзара қатынас, өзара әрекеттестік кезінде назарына ерекше не түсті?

Тренингтік сабақтың келесі сатысы – өзін-өзі адекватты бағалаудың, өзін-өзі актуализациялаудың, өзін-өзі реттеудің және субъект-субъект негізінде қарым-қатынас жасаудың әртүрлі жасаушыларын аңғаруға бағытталады. Көп жағдайда тақырыпқа байланысты жаттығулар мен рөлдік сюжеттер, ойындардың психологиялық әсері тиімді болатындығы дәлелденді.

Топтық сабақтың келесі сатысын жетілдіру деп атаймыз. Мұнда жеке тұлға, оқу, кәсіби және қарым-қатынас қиыншылықтар мәселелерін шешу технологияларын меңгеру басты мақсат болады. Ол үшін арнайы жаттығу түрлер таңдалынып алынады да, жаттығу жүзеге асырылады. Бұл сатыдағы талдау тренингке қатысушының ауызша есеп беру түріндегі формада ұйымдастырылады. Талдау барысында: 1) жаттығудағы қиындықтар; 2) жаттығудағы сәттіліктер мен онда нәтижелер басты тақырып болады.

Тренингтік сабақтың соңғы сатысы топтық релаксацияға арналады. Мұнда топтық жұмыс жалпыланады. Ол әрбір тренингке қатысушының өзінің топтағы іс-әрекеті мен қарым-қатынасын сипаттау мен алған әсері, нәтижесі бойынша қорытынды жасау болып табылады. Сонымен қатар тренингтік сабақтың бастапқы кезінде және соңында экспресс – диагностика әдістері қолданылады.

Тренингтің полифункционалды болуы да тікелей топтық жұмыс барысында тренингке қатысушылардың немесе студенттердің мінез-құлқындағы кәсіби ептіліктері мен шеберліктері, қарым-қатынасындағы ерекшеліктер мен өзгерістерді тікелей бақылауға мүмкіндік береді.

Жаңа қарқынды формалар мен оқыту әдістерін енгізу негізінде мамандарды дайындау – педагогтардың алдында тұрған, маңызды мақсат. Басқа оқыту формаларының арасында кең тараған, білікті кадрларды дайындаудағы тиімді әдістердің бірі – психологиялық тренинг сипатта болатын іскерлік ойындар.

Психологиялық қызмет көрсету барысында психологиялық кеңес беру және психокоррекцияны ұйымдастыру үлгілері және зерттеуге пайдаланылатын әдіс-тәсілдер жүйесі қазіргі

кезде жан-жақты зерттелінуде. Оның негізін құрушылар М.Р.Битянова, И.В.Дубровина, Л.И.Прихожан, Л.А.Петровская, Е.И.Рогов т.б. ғалымдар өз еңбектерінде психолог қызметінің мақсаты мен міндеттері, психологиялық қызметтің моделі, оқу орнындағы психологиялық қызметтің мазмұны мен зерттеу жүргізуде пайдаланылатын әдістемелері анықталған. Бұл ұсыныстардың негізгі қағидалары мектеп психологиялық қызметінде кеңінен қолданылып жүр. Сонымен қатар әр жас кезеңінің өзіне тән көптеген ерекшеліктері бар. Студент жас кезеңі психолог қызметінде ерекше орын алатындығы дәлелденген. Сондықтан осы кезеңіндегі студенттермен жұмыс жүргізгенде психокоррекция элементтері және әлеуметтік-психологиялық тренинг жиі қолданылады.

Психокоррекция және оны жүзеге асыру формасы ретінде қолданылатын әлеуметтік психологиялық тренингке көптеген анықтамалар берілген. Бұл проблеманы зерттеуші ғалымдардың басым көпшілігі психокоррекция, психотерапия және психологиялық кеңес беру жұмыстарының ортақ көрсеткіштері көп екеніне ерекше көңіл аударады.

Психокоррекция дегеніміз жеке тұлғаның мінез-құлқында, қарым-қатынасында орын алған ауытқулар мен олқылықтарды арнайы жасалған психологиялық әсер ету әдістемелері көмегімен өңдеуге немесе жетілдіруге бағытталған іс-шаралар жиынтығы. Жеке тұлғаға тән органикалық бұзылыстар мен ерте қалыптасқан тұрақты қасиеттерді психокоррекциямен өңдеу қиын. Ондай ауытқулар психотерапиялық көмекті талап етеді. Ал психокоррекция клиникалық жағынан дені сау адамдардың тұлғалық қасиеттерін: өзін-өзі бағалауын, қарым-қатынас мәдениетін, темперамент ерекшеліктерінің көрініс беруін басқара алуын одан әрі жетілдіру мақсатында жүргізіледі. Қазіргі кезде психокоррекцияны топтағы микроклиматты оңтайландыруға және тұлғааралық қатынастың тиімділігін арттыруға, топтағы тұлғалардың шамадан артық психоэмоционалдық зорланудың алдын алуға, кейбір күрделі мәселелерді шешуге дайындық барысында кеңінен пайдаланады.

Жалпы психокоррекция қазірге және болашаққа бағыттталып, әр адамның жекелік және жасымен байланысты эмоционалдық қысымға төзімділігін жоғарылатып, жеке тұлға қасиеттерінің үйлесімділігін қамтамасыз етуді көздейді. Жеке дара жүргізілетін психокоррекция ол балалық және жеткіншек шағындағылардың өз ағзасында және қоршаған ортада болып жатқан өзгерістерге адаптациядан өтуін жеңілдетуге арналған коррекциялық іс-шаралар.

Арнайы психокоррекция — бір жас кезеңіндегі тұлғамен немесе топпен адамның қарым-қатынасында, күй-жағдайында орын алған кемістіктерді жеңуге үйретуді көздейтін іс-шаралар, оларды ұйымдастыру формалары, қолданылатын әдіс-тәсілдер жыйынтығы. Коррекциялау барысында адамдардың адаптивтілігі жоғарылап, агрессиясы нормаға сәйкестеніп, ұялшақтылығын жеңе алатын, шектен тыс нормативтілігін төмендету, өз ойын нақты айту, өзін-өзі адекватты бағалау, асоциалдық қылықтардың құнсыздығын көрсету, стереотиптерге бағытталу, даушылдықтан шығару мәселелері шешіледі. Арнайы психокоррекция тәлім-тәрбие барысында орын алған олқылықтарды өңдеу арқылы жеке тұлғаның үйлесімді дамуына жол ашатын құрал ретінде пайдаланылады.

Психологиялық кеңес беру және психокоррекцияны жүргізудің ортақ жерлері өте көп. Сондықтан дипломдық зерттеу барысында біз түзету-дамыту жұмысының осы екі түрін ұштастырып пайдалану ерекшеліктерін жиі қолдандық. Психологиялық кеңес беру психологиялық проблемасы бар адамдардың осы проблеманы тудырған мәселелерін талдау арқылы себебін түсіндіріп беру. Ал психокоррекция дегеніміз адамның мінез-құлқы мен психикалық қасиеттерін өзгерту мақсатымен арнайы әсер етіп, оның шытырман жағдайдағы өзін-өзі ұстау стилі ыңғайсыздығын көрсетіп, бұл жағдайдан шығу жолын бірге іздеп табу.

Психокоррекциялық топ — тұлғааралық зерттеу жүргізуге, әр қатысушының мүмкіндіктерін ашуға бағытталған жасанды кіші топ. Тренинг топтарындағы қарым-қатынас «қазір және осы жерде» жүретін, қатысушылар тұлғааралық қатынасқа тек осы жерде ғана түсетін болғандықтан ондағы психологиялық климат та басқаша болады.

Топтық психокоррекцияның белсенді жүретін бір түрі - әлеуметтік психологиялық тренинг - психологиялық әр түрлі жастағы адамдардың қарым-қатынас мәдениетін көтеруге,

өзгелермен тіл табысу шеберлігін қалыптастыруға және әлеуметтік ортада сыйысымды болуға бағытталған психокоррекция.

Пайдаланылғын әдебиеттер тізімі

- 1 Алишева М.А., Гришанович Т.В., Травникова Н.Г. Тренинг развития жизненных целей. СПб, Речь, 2002.
- 2 Равен Дж. Компетентность в современном обществе: выявление, развитие и реализация. М., 2002
- 3 Битянова М.Р. Практическая психология. М.: 1996.
- 4 Дубровина И.В. Настольная книга школьного психолога. М.: 1996.
- 5 Спиваковская А.С. Игра – это серьезно. М.: 1987.
- 6 Петровская Л.А. Компетентность в общении: Социально-психологический тренинг. М.: 1989.

Резюме

В данной статье рассмотрено изучение психокоррекции, направленной на повышение культуры общения людей разных возрастов, формирование умения общения с другими людьми и быть совместимыми в социальной среде.

Summary

This article examines the study of psychocorrection aimed at improving the culture of communication of people of different ages, the formation of the ability to communicate with other people and be compatible in a social environment.

ӘОЖ 361.25

АБАЙ ӘНДЕРІНІҢ СИПАТЫ МЕН МУЗЫКАЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Характерные и музыкальные особенности песен Абая

Character and musical features of Abai's songs

А.Бейбіт – МБ-118 топ студенті

Ғылыми жетекшісі: аға оқытушы Асантаева Ұ.С.

Шымкент университеті

Абай - дана

Абай - дара қазақта

Қазақ халқының мәдени тарихында Абай Құнанбаевтың (1845-1904) алатын орны ерекше. Ағартушы-ақын, жаңашыл композитор бір басына осындай сирек дарындылық қасиет қонған, Абай қаламынан қазақтың музыка тілін Абайлық стильмен байытқан тамаша әндер туындады.

Ғасырлар бойы дамыған қазақ ән өнері XX ғасырдың екінші жартысында көркемдік пен кемелдіктің шырқау шыңына өрледі.

Абай бұл-патша өкіметі мен жергілікті бай-феодал өкілдерінің кертартпа саясатына қарамастан, қазақ халқы өнерінің еңбекші бұқараның мұң-мұқтажы мен арман-үмітін білдіретін демократиялық идеялармен рухтанған, атақ-данқы бүкіл қазақ даласына кеңінен тараған халық әншілері мен күйшілері шеберліктерінің гүлденуге бағыт алған кезеңі болатын.

Алысы-жақын ауылдастар мен ағайын ортасындағы әнші-күйші, өнерпаз адамдармен әр кез дастархандас, сырлас, дәмдес бола жүрген болашақ ұлы ақын қазақтың ұлттық мәдениетіндегі ән жанрын, әншінің қоғамдық-әлеуметтік биік тұғырын терең танып, үлкен мән берген. Ұлттық поэзиямызға жаңа мазмұн, жаңа түр беріп, сол арқылы қазақ халқының дүниетаным көзқарасын кеңейтіп, ақыл-ойын, санасын тереңдетіп, жаңа өріске бастаған ұлы ақын, қазақ музыка өнерін дамытуда да асқан жаңашыл болды. «Сөз түзелді, тыңдаушы, сен

де түзел» деген ақын поэзияға қойған заңғар талабын қазақ музыкасына оның ішінде қазақ ән өнеріне де қоя білді.

Поэзияда: «Өлең сөздің патшасы, сөз сарасы,

Қиыннан қиыстырар ер данасы,»-

десе, музыкаға келгенде:

Құр айғай бақырған құлаққа ән бе екен?

Өнерсіз шатылған кісіге сән бе екен?

немесе:

Құлақтан кіріп бойды алар

Жақсы ән мен тәтті күй!

Көңілге түрлі ой салар,

Әнді сүйсең менше сүй.

Дүние ойдан шығады,

Өзімді-өзім ұмытып,

Көңілім әнді ұғады

Жүрегім бойды жылытып, - дейді.

Абайдың бізге әр қилы болып жеткен әндерінің сан жағын алғанның өзінде белгілі қорытынды шығаруға жететін маңызы бар. Оны айтып отырғанымыз- ауыздәстүрлікке байланысты (нота жазуы жоқ кез деген мәнде) басқа қазақ әншілерінің шығармалары сияқты Абай әндері де көптеген варианттармен, өзгерулермен бізге жетті. Сол варианттардың бәрін салыстырып, ғылым тұрғысынан аударара қарап, ақтара тексерсе, көптеген көркем сырлары ашылады. Бұл жөнде істелген, істеліп жатқан істер бар.

Өз заманымыздағы ән, күй шығарған халық композиторлары сияқты, Абай да нота сауатын аша алмады. Сондықтан музыка шығару жөніндегі қолында болған құралы Біржан, Ақан, Жаяу Мұсадан артық болған жоқ. Мұнда тек өзінің музыкалық қабілетіне, бар даусына, домбыраға сүйенді. Бірақ Абайдың музыка шығаруға келу жолы ерекше болды. Ұлы орыс халқының мәдениетімен таныс, оның демократ ақын-жазушыларының шығармаларын оқығандығы арқасында ол қазақтың әдебиетінде бұрын-сонды болмаған жаңалықтар тудырды, өлеңдеріне жаңа өлшеу, ырғақ енгізді. Оның бәрі де қырдағы адамның жаңа заман желін, оның баяғы ырғақ, жүріске қанағаттанбайтынын түсінуден шықты. Жаңа өлшеулі, жаңа формалы өлеңдері Абайдың музыкалық творчествосына тікелей әсер етті. Абай әндерінің методикасы, ырғағы, формасы өзіне дейінгі келген қазақ әндеріне ұқсамады.

Бірінші жағдай-Абай әндерінің әрқайсысының өзіне меншікті өлеңі болды. Қазақтың халықтық дәстүріндегі он бір буынды өлеңге келетін болса, әннің сөзін білмейтін не ұмытқан адамның: «қарағым айналайын келдің қайдан» деп айта беретіндей «еркіндік» мұнда жоқ. «Сегіз аяқты» «Көзімнің қарасының» сөзімен айта алмайсың. Міне, бұл жай-музыка мен сөздің профессионалдық дәрежеде қосылуы болды. Осының өзі айта қалғандай жаңалық болды. Сөйтіп, Абай музыка шығаруға сөз (текст) арқылы келді.

Абай бүкіл шығыстың, орыстың, қазақтың халықтық, профессионалдық әдебиетін терең зерттегеніндей, музыкада да алдымен қазақтың халық әндерін, күйлерін жақсы білді. Ол Біржанның, Ақанның, Жаяудың әндерін жоғары бағалады. Сонымен қатар қазақтың аспаптық музыкасын жете білді. Осылардың нәтижесінде Абай қазақтың халықтық музыкалық интонациясы шеңберінде үлкен, терең тамырланған ортада болды. Поэзиясы халықтық демде суарылған болса, музыка дүниесінде де Абай қазақтың халық музыкасының мұхитында тәрбиеленді. Абайдың ән шығарудағы қадамдарының кейбіреулері осы бағытта, алғашқыда форма жағынан да халықтық негізде басталды. Мысалы «Көңіл құсы құйқылжыр шартарапқа» деген әнінде, сөзсіз, арқаның ән дәстүрі көрінеді. Ол әннің формасында да, интервалдық секірулерінен де, сөздің буындарына сай келетін белгілі созатын, көтеретін жерлерінен де көрінеді. Сол сияқты «Мен көрдім ұзын қайың құлағанын» әнінде де халықтық ән формасы басым. Әрине, бұл әннің мелодиялық дамуында бірқатар жаңалықтар бар. Әсіресе Абай музыка сөйлемінің ортасында бір дыбысты созып, шырқатып тұрмайды. Ол сөзге көбірек мән беруден, бірінші планға кейбір әндерінде сөзін қоюдан болуы да мүмкін. Соның өзінде де ол

қазақ интонациясынан кетпейді. Ал сөзді бөлу- речитативті түйін қазақ музыкасында тағы бар қасиет. Ондай әндер де аз емес. Айтарымыз-Абай ән шығаруға қазақтың халықтық бай музыка интонациясын жақсы - біліп, сол бір ән мұхитын аралап, жүзіп келді.

Үшінші, Абайдың басқа әншілерден айырмасы, ол қазақ әндерімен қатар, орыстың халық музыкасын, қаланың демократиялық әндерін және романстарды есітті. Ол Семейде жүріп орыстың Глинка, Рубинштейн сияқты музыка шеберлерінің романстарын есітті. Абайдың жоғарыда айтылған орыс достары да оған музыка жағынан әсер етпей қойған жоқ. Демократиялық ән-романс лирикасы ол кезде Россияның прогрессивтік интеллигенциясының арасында көп жайылды. Ал сол интеллигенцияның бір тобымен үнемі кездесіп жүрген Абай олардан, сөзсіз музыкадағы демократиялық ағымды түсінуге де жәрдем алды. Оның үстіне Абай ауылында келген орыс достары, орыс қонақтары көңіл көтеретін кездерде ыңылдап ән салмауы, музыканың төңірегінде Абаймен әңгіме-дүкен құрмауы мүмкін емес. Бұларға қосымша Абайдың Петербургта оқып жүрген баласы Әбдірахман профессионалдық аспапты музыка үлгілерін, батыстың музыкалық шығармаларын жаз айларында каникулға келгенде алып келіп жүрген. Абай ауылында солдаттықтан қашқан татарлардың сол арада қалып, қоныстанып, үйленіп, сіңіп кеткендері аз болмаған. Олар өздерінің «тальянкалары», скрипкалары, мандолиналары арқылы татар, орыс халық әндерін, орыстық қалалық әндерін орындаған. Абай ауылында домбыраға үш сым шек тағып тарту дәстүрі осылардан-мандолина үлгісінен болу керек. Біздіңше Абайдың әндерінде орыстың, украинаның халық әндеріне еліктеу, ән, романстық лирикалардың үлгісін алу, қаланың демократиялық музыка дәстүрінің ізінде болу-осылардың негізінде жаңа түрлі, жаңа ырғақты, жаңа мелодиялық құрылысты ән шығару. Абайдың музыкаға келген жолының бір тарауы. Үлкен музыкалық арнаға құятын бүйірдегі сайлардың, жылғалардың ішіндегі әлпетті, әсерлі, Абай творчествосында жаңа жол ашқан ағыстың бір тарамы еді.

Абайдың тағы бір музыкалық ерекшелігі, оның музыкалық қамашауы болды. Абайдан асқан музыкалық қабілеті, қазақтың халық музыкасын терең білетіні, орындаушылықтың не бір түрінен хабары барлығының үстіне оның айналасында Мұқа сияқты скрипкашы, өзінің баласы Әбдірахман, Ақылбай, әнші Әлмағамбет, әйелі Әйгерім болды. Бұлардың алдыңғылары орыс, европа музыка үлгілерін орындаушы болса, кейінгілері қазақтың халықтық ән дәстүрінің белгілі адамдары болды. Бұлардың қолдарында тек домбыра емес, скрипка, мандолина, гармонь болды. Олар Абай шығарған әндердің тек тыңдаушысы, қошаметшісі емес, ол әндерді бабына келтіріп орындаушы және Абай тәрбиесі арқылы әдебиетте, музыкада әрбір жаңалықтың басы қылт ете қалса, соған өң-мендерін созып, түсінуге, баурауға, айналаға, үгіттеуге, соны өткізу жолында қолдарындағы бар рухани қаруларын жұмсауға даяр кісілер еді. Абай «ұйымдастырған» поэзияда, музыкада жаңа, өткір тіл, ұнамды үн, қолайлы ырғақ іздеу, тәжірибе жүргізу «лабораториясының» тілектес, мақсаттас, белсенді «мүшелері» еді. Бұлардың «программаларында» Абайдың күшті жақтарын алып, дамытып, әлсіз соққан жерлері болса оған шылбырдың ұшын беріп, көтермелеп, көтеріп кету бар еді. Міне, сол мақсатта бұлар Абайдың жаратылыс берген қасиеттерінің кейбір шек қойылған кезеңдерін кеңейтіп алып кетіпте жүрді. Ол айтып отырғанымыз-Абайдың дауыстық шегі... Сөз жоқ, Абай Біржандай, Мұхиттай, Жарылғаптай алты қырдан асатын дауысқа қожа болған жоқ. Аспап үстінде отырып, осы кездегі композиторлар сияқты дауыс жетпеген жерін жалғастыратын фортепианода ойнаған жоқ. Сондықтан, шағын да болса Абай да өзінің бар дауысымен ән шығарды. Әдетте, ол заманда ақын, композитор, орындаушы-үшеуі бір кісі болатын. Абай да сол рөлден құтыла алған жоқ. Солай да болса, бұл арада да Абайдың басқа халық композиторларынан айырмасы болды. Жоғарда аттары аталған Ақылбай, Әлмағамбет, Әйгерім Абайдың «жай даусы» мен айтып шығарып берген әндерін аузынан қағып алып, шырқата, үдете, құйқылжыта орындап кетті. Абайдың рөлі-бірінші рет «автор даусымен» орындап беру болды. Әрине, одан әрі Абай өз әндерін орындамады деген сөзден біз аулақпыз. Міне, осылай, Абай әндері ауылынан шықпай жатып жоғарыда ескертілген «лабораториядан» өтіп, шыңдалып, біздің тілімізбен айтқанда Абай айналасының «литосынан» өтіп барып, халық алдына тарады. Оның үстіне жаңағы

Абайдың музыкалық, әдебиеттік, әлеуметтік «антураждары» бір жағына асқан «сыншылар» да болды. Олар табанда өздерінің пікірлерін айтып, әннің қасиеттерін санап, ұнамай тұрған жері болса көрсетіп, біздіңше айтқанда музыкалық өзара сынды дамытып, Абайдың әндерінің анатомиялық, физиологиялық жақтарының бәрін тексеріп отырды. Мұндай жағдай қазақтың халық композиторларының көпшілігінде болған жоқ. (Мұхит, Дәулеткерейді былай қойғанда).

Осы бір қысқаша баяндалған бірнеше түйіндер, жағдайлар, жаңалықтар Абайдың музыкаға келуін, музыкаға іздену жолдарының өзгешелігін көрсетеді. Өйткені, бұл жолдың өзі де уақыт тудырған, заман сазы болатын. Абай болса, әрине, заман сазына ере бермейтін, мыңмен болса да, өзінің жаңашыл мақсатын орындауда жалғыз да болса белменіп күреске шығатын адамға, оның айналасындағы жас талапкерлердің білгенінше, өздері шәкірт бола жүре, бойындағы табиғи қасиеттерімен Абаймен бөлісуі, оның үстіне ән дегенде арқасы қозатын халықтың Абайдың музыкалық творчествосындағы ерекшелікті бірден көруі үшін, осындай Абай ауылында болған ән шыңдаудағы алдын ала жүргізілген дайындық, аз мүшелі топтың еңбегі болғанмен көптің ісіндей нәтиже берді. Тарихта ондай аз топ болып басталып, кейін оның ісі прогрессивтік түйінде болса көбейіп кеткен жай аз емес. Орыстың «Могучая кучкасындағы» 5-6 кісі тарих таңқаларлық істер істеп, музыканың халықтық негізде болуында осы күнге шейін үлгі аларлық жол тартып кетті. Біз бұл арада «Могучая кучка» мен Абай тобын салыстырғалы отырғанымыз жоқ. Оның бірі шын мәнісінде профессионалдық қалыпта болған топ, екіншісі поэзия мен музыкада жаңалық іздеген тек талапкерлік дәрежесінде ғана болған, бірақ құбылысы ілгері кеткен орыс мәдениеті болған себепті тарихта елеулі орын алған, баста бір ауылдың «даурықпалары» болып, кейін рухани үлкен із қалдырған топ. Бұл топтың Абай әндерін орындау дәрежесінің жоғарғы сатысына жеткізуде, «ауылдан шықпай тұрып» шынықтыруда үлкен қимылы болса, енді сол шығармаларды халық арасына жаюда да олар үлкен роль ойнады.

Абай әндерін халық бірден түсініп кетті, бірден ауыздан ауызға қағып алып кетті десек, ол үстірт пікір болар еді. Абай әндерін түсінбегендер де аз болған жоқ. Бірақ ондайлардың қарасы түсінгендерден арығырақ болды. Әр кезде де жаңалыққа жаны жақын жастар жағы Абай әндерін бірден алып кетті. Одан кейін әншілер, өлеңшілер өздерінің репертуарларын байыту, жаңаландыру мақсатында Абай әндерін орындап кетті. Біреулері Абайдың асыл сөздерін сүйіп, халыққа жаю үшін айтып бергенде, кеткізе алмай жатса да, Абайдың әндерін сол сөздермен қоса орындауға мәжбүр болды. Ал Абай айналасындағы әншілер Абай әндерін жақсы орындау қалпына келтіріп алып ауыздары, аяқтары жеткен жерге жалғастырып жүрді. «Отыз тістен шыққан сөз, отыз рулы елге жайылады» дегендей, баста бірен-саран талапкердің аузынан шыққан Абай әндері көп ұзамай Арқаны аралап, Ертіс, Есіл, Нұраны бойлап кетті. Бұл жөнінде өткен ғасырдың өзінде қазақ ауылдарына келген орыстың жолаушылары, оқымыстылары, офицерлері Абай әндерін есіткендерін жазып кетті. Бұл осы кезде библиографиялық сирек кездесетін көрініс емес.

Абай әндерінің, өлеңдерінің заман алдын орағытқан «қырағы тілі» ғасырлар бойы он бір және жеті-сегіз буын өлшеуі, соған сәйкес әнмен тәрбиеленіп қалған адамдарға түсінікті болып жету үшін феодализмнің кертартпа дәстүрі, әрине, қолайлы жағдай бола алмады.

Абайдың:

Адам аз мұны біліп ән саларлық,

Тыңдаушы да аз ол әніне баға аларлық, -

дегені осы баяндалған жаймен байланысты. Екінші жағынан осы бір екі жол өлеңнің өзі, ән орындауда Абайдың қатты және жаңа талап қоятынын сездіреді: бұрынғы «бойдай-талаймен» күрес ашады. Өйткені Абай әндерін орындауда бұрынғы өлшеуіш-қалып енді тура келе бермейді. Бұл Абайға дейінгі қазақтың ән қорын кемітейін деп айтылған сөз емес, орындаудағы белгілі стильді меңгермей, әннің көркемдік-идеялық мазмұны ашылмайды дегіміз келеді. Қайта әрбір әнінде осы бір негізді үнемі үдетіп отырды. Түптің түбі "поэзия тілінің жетпеген жерін музыканың сиқырлы үнімен жалғастыруын" ұрпақ түсінер деп, алдыңғы жағына сенім көзімен қарады. Абайдың ол сенімі ақталды: өзінің көзі тірісінде-ақ оның әндері көпшіліктің аузына түсе басталды. Әрине, ол кезде Абай өзінің әндерінің бір

күндерде орыс пен қазақ халқының достық жыры болып келетінін болжай алған жоқ. Қоғам дамуының қозғалысы қырағы ойдан озып кетті...

Абай әндерінің нота үлгілері Қазан теңкерісінен бұрынғы баспаларда біртіндеп қана, некен-саяқ кездеседі. Қомақты түрде тек біздің заманымызды ғана жиналып, қағазға түсірілді. Осы уақытта Абай әндерінің жарияланғаны бар, жарияланбағаны бар варианттарын қосқанда алпыс-жетпіске барады. Жиырмасыншы жылдардың басындағы А.Затаевич, А.Бимбоэстің жазған әндерінен кейін Қазақстан композиторлары Б.Ерзакович, Л.Хамиди Абайдың көптеген әндерін түрлі адамдардан, соның ішінде ақынның туыстарынан жазып алып, нотаға түсірді[1,4].

1939 жылы ол кездегі Қазақстанды зерттеу қоғамы Абай әндерін сақтап қалу, дамыту мақсатында бұл мәселеге қайта оралды. Абайдың ұрпағының бірі, Абай әндерін орындаудағы беделді әншілердің бірі Мұхаметжанова Мәкенді Алматыға шақыртып, одан Абайдың 16 әнін нотаға жаздырды. Музыка білімпаздарының бағалауына қарағанда Мәкеннің орындауындағы Абай әндерінің варианттары оригиналына ең жақыны дейді (6).

Абайдың: «Сегізаяқ», «Бойы бұлғаң», «Сен мені не етесін», «Қор болды жаным», «Біреуден біреу артылса», «Көзімнің қарасы», «Айттым сәлем қаламқас», «Ата-анаға көз қуаныш», «Сүйсіне алмадым, сүйіндім», «Қараңғы түнде тау қалғып», «Сұрғылт тұман», «Мен көрдім ұзын қайың құлағанын», «Татьянаның әні», «Онегиннің өлердегісі», «Көңіл құсы құйқылжыр», «Ішім өлген, сыртым сау», «Қарашада өмір тұр», «Желсіз түнде жарық ай», «Өлеңді қайтып қоярсың», «Онегиннің хаты» тағы басқа әндері бар. Бұл аталғандардың әрқайсысының бірнешедең варианттары бар.

Көргені, білгені көп, рухани жағынан аса бай Абай тек ән шығарып қойған жоқ.

Ол сол мезгілге қарай үлкен сыншы, біліп баға беретін адал төреші болды. Ол тек өз әндері туралы емес, жалпы музыка жайлы, ән, күй айналасында орындаушылық мәселесінде терең, философиялық пікірлер айтып кетті. Ол өмір шымылдығының музыкамен ашылып, музыкамен жабылатынын, дүниеде музыкасыз ешбір кезең жоғын айтып кетті.

Туғанда дүние есігін ашады өлең,

Өлеңмен жер қойнына кіреді денең, -

(бұл арада «өлең» «музыка» деген мағынада болу керек) деп, бесіктен көрге шейін музыканың жолдас болып жүретінін дәл көрсетті.

Бала түсе күзетер шілдеқана,

Олар да өлең айтар шулар және, -

деп, дүниеге шырылдай келген, әндете келген нәрестені түні бойы сол әнмен, сол музыкамен күзетіп отыратынын айтады.

Біреудің кісісі өлсе қаралы ол,

Қаза көрген жүрегі жаралы ол.

Көзінің жасын тыймай жылап жүріп,

Зарланып неге әнге салады ол, -

деп, музыканың өмірдің ең ақырғы кезеңіне шейін шығарып салатынын, әкесі өлген қыздың, күйеуі өлген әйелдің қара жамылып, бірнеше жыл қақасап жоқтау айтатынын, музыкада көздің жасы да, езу тартқан күлкі де аралас жүретінін, - соның бәрінің де ән екенін айтады.

Қынамен де, «Жар-жар» мен «Беташар» бар

Өлеңсіз олар қызық бола ма гүл, -

деп, қайғыны суреттеген әннің, қызықты бұрынғыдан көтере түсетін сиқырлы күші барын келтіреді. Өмірдің түрлі көріністеріндегі музыканың алатын орындарын тап басып айтып береді.

Абай мұнымен қатар музыка жайлы өткір, философиялық пікірлер қалдырды. Өзінің: «Алты өлеңмен білдірдім әнің жайлы» дегенінде:

Салған ән көлеңкесі сол көңілдің,-деуі, музыканың объективтік өмірдің сәулесі екендігін, сол шындықты біздің көңіліміз (санамыз деген мәнде айтылып отыр) арқылы

сәулеленіп көрінетінін топшылайды. Философияның, эстетиканың кітап тілімен айтпаса да, жабайы тілмен-ақ шындықтың үстінен түседі. Ал:

Жүрек тербеп, оятар баста миды,-деуі, музыка сезім, есіту арқылы барып басқа (миға) жетеді. Ол бірден басқа төтелей ене алмайды, сезім арқылы барып, санаға әсер етеді де, төреші-ми болып оның нәтижесін қорытады дейді. Сонымен қатар творчествоның, оның ішінде музыка-тек сана, ми арқылы емес, жүректі тербету, жүрек қылын шерту арқылы адамды қозғайтынын айтады. Шынында да тек бастан, ақылдан шыққан музыка тыңдаушыға жете бермейді. Музыка аса «ақылды» болса да көздеген мақсаттың қарасы алыстайды. Сондықтан жүректен шыққан музыка жүректі тербетеді, толғайды, содан кейін ғана басқа барады.

Жаксы әнді тыңдасаң ой көзіңмен,

Өмір сәуле көрсетер судай тынық, - деп, тағы әннің-музыканың, көңілдің, сырт дүниенің сәулесі, образы екенін көрсетеді. Бірақ әнді жай тыңдамай «ой көз» бен тыңдау керегін айтады. Академик Б.Асафьевтің «Музыканы тыңдау бар да, есіту бар» дегені осы араға келеді[5]. Жай ғана көңіл көтеру үшін тыңдап, музыканың парқына түсінбейтіндер де аз емес. «Тыңдаушы да аз бұл сөзден баһра аларлық» деп, жоғарыда Абайдың айтқанындай, әрине, түсінбейтіндер аз емес. Ал Абай, музыканы есіте білсең, онда тынық судың түбіндегіндей өмір ап-анық көрініп тұрады дейді. Ал, музыка өмірдің сәулесін, шындығын суреттемеген жерде оның қоғамдық, эстетикалық, идеялық мәні қандай болады? Қорыта келе Абайдың туғанына 175-жыл толуына орай Абай музыкалық шығармаларының қазақ музыкасына қалдырған ізі қазіргі өскелең ұрпаққа да рухани азық екендігі баршаға мәлім болғандықтан тілге тиек еткенді жөн деп санап таңдаған тақырыбыма кеңінен тоқталып өз ойымды түйіндеймін. Абай әндері біздің дәуірге дейін шырқалды әлі де шырқала бермек.

Әдебиеттер

1. А.Затаевич. Қазақ халқының 1000 әні.
2. А.Бимбоэс. Музыкальное воспитание в школе. Вып. 13.- М., 1977
3. Б.Ерзакович. Қоспақов З. Қазақтың музыкалық фольклорының тарихнамасы.
4. Л.Хамиди. «Абай» операсынан үзінді. 1995ж.

ӘОЖ 258

БАСТАУЫШ МЕКТЕПТЕ МУЗЫКАНЫ ОҚЫТУДЫҢ МАҚСАТЫ МЕН МІНДЕТТЕРІ

**Цели и задачи обучения музыке в начальной школе
Goals and objectives of teaching music in primary school**

Ұ.Паязова. – МБ-118 топ студенті

**Ғылыми жетекшісі: аға оқытушы Асантаева Ұ.С.
Шымкент университеті**

Тәрбиенің аса маңызды құрамы – өнер. Оның ішінде өте кең, сан қырлы ұғымды қамтитын-музыкалық өнер.

Жасөспірімдерді музыка әлемін түсініп қабылдауға, талғампаздығын тәрбиелеуге, эмоциялық сезімталдығын қалыптастыруға, білімді, мәдениетті болып өсуіне әсер етуде музыка тәрбиесінің алатын орны ерекше.

Қазіргі кезде музыкадан теориялық және практикалық білім беру жүйесінен біраз тәжірибе бар, солай бола тұрса да, музыка сабағын жүйелі түрде оқыту, әсіресе қазақ мектептерінде ұлттық бай музыкалық мұрамызды мол пайдаланудың жолдары аз қамтылған. Міне, музыка тәрбиесі әдістемесі жүргізілетін түрлі музыкалық тәрбие жұмыстарының мазмұнын, даму заңдылықтарын, әдіс-тәсілдерін игеруге арналған. Музыка тәрбие

жұмыстарын ұйымдастырудың негізгі түрі – музыка сабағы. Сондықтан да, музыка сабағына жан-жақты талдау жасап, сабақ түрлерінің әртүрлі жобасын жасап, оларды өткізудің әдіс-тәсілдерін қолданған жөн.

Музыка тәрбиесі әдістемесі, педагогика ғылымының бір саласы ретінде оның заңдылықтарына, дидактикалық принциптеріне сүйенеді. Оқыту процесінің заңдылықтарын ашу, білімнің мазмұнын анықтау, оқытудың барынша тиімді әдіс-тәсілдері мен ұйымдастыру түрлерін, тәрбиелеу міндеттерінің оқыту процесінде қалай шешілетіндігін көрсету керек. Тәрбиенің басты саласының бірі – эстетикалық тәрбие. Эстетика мен музыка тәрбиесінің ортақ мәселелері, зерттеу салалары-адамды табиғат пен өмірдегі әсемдікті қабылдап, бағалауға және түсінуге тәрбиелеп оқыту.

Музыканы оқыту дегеніміз – оқытудың, оқу процесінің межеленген мақсатының жүзеге асу дәрежесі.

Музыка оқыту процесінің өзіне тән функциялары бар. Олар: музыканы оқытудың білімділік, музыканы оқытудың тәрбиелік, музыканы оқытудың дамыту функциялары. Музыканы оқытудың білімділік функциясы – бұл оқушыларды музыкалық ғылыми білім, іскерлік, дағдылар жүйесімен қаруландыру. Оның түпкі нәтижесі берілген білімнің іс-жүзінде саналы түрде қолданыла білуі болып саналады.

Жалпыға білім беретін мектептердегі музыка пән тәрбие және оқытудың мақсаты-оқушылардың рухани өмірін байыту, музыкалық мәдениетті қалыптасмыту, адамгершілік қасиеттерін жоғарғы дәрежеге, музыкалық өмірдегі құбылыстарды бақылауға дұрыс бағыт беру болып табылады. Мектептегі музыка сабағы тек қана музыка жөнінде мағлұмат беріп қоймай, ең бастысы – біздің өсіп келе жатқан жас ұрпақты жоғарғы идеялық-адамгершілікке және адамзаттық қасиеттерге дағдыландыру болып табылады.

Музыкалық тәрбие беру педагогика ғылымының бір саласы ретінде оның заңдылықтарына дидактикалық принциптеріне сүйенеді. Дидактикалық негізгі мәселелер оқыту процесінің заңдылығын ашу, білімнің мазмұнын анықтау, оқытудың барынша тиімді әдіс-тәсілдерімен ұйымдастыру түрлерін тәрбиелеу міндеттерінің оқыту процесінде қалай шешілетіндігін көрсету. Музыка сабағы қазіргі кезде педагогика ғылымының жетістігіне сай, түрлі методикалық жайттарымен өткізіліп, оқу сапасы артуда.

Баланың музыкалық творчествоға қызығушылығын күшейту үшін музыка тексін қабылдауға ғана емес, студенттердің дүние танымының қалыптасуына барынша толық ықпал жасайтын, олардың ең алдымен шығармалардың музыкалық бейнелі мазмұнша және идеялық бағытына бағдарлайтын оқыту формаларын, тәсілдері мен құралдарын таңдап алуға тырысқан.

Оқыту мен тәрбиелеу біртұтас педагогикалық процес болып табылады. Оқу тәрбие процесінің жекелеген проблемасын нақтылау мақсатымен шартты түрде үш салаға бөлген.

1. Музыкалық теориялық білімді игеру, мұнсыз музыкалық іс-әрекетпен айналысуға болмайды.

2. Вокалдық-аспаптық орындаушылық ойнаумен, эмоциямен қабылдаумен т.б. байланысты психикалық-физиологиялық процесс екенін еске ала отырып, ансамбльде, аспапта ойнау дағдыларымен шеберліктерін, басқа да маңызды қасиеттерді қалыптастыру.

3. Баланың бойындағы қоғамдық белсенділігін арттыру және олардың бойында жоғары идеялық саяси, эстетикалық, адамгершілік мұраттарын тәрбиелеу.

Көркемдік тәрбиелеу бір компоненті музыкалық тәрбие. Музыкалық тәрбие – адамның музыкалық мәдениетін, музыкалық ынта қабілетін нысаны және жүйелеп дамыту, оның бойына музыкаға тебреніп-толғана білуді, оны түсінуді сіңіру. Ол музыкалық қызметінің қоғамдық тарихи тәжірибесін, музыкалық оқу мен білім элементтерін жаңа ұрпаққа табыс ету процесін қамтиды. Ал әр бір халықтың рухани мәдениетінің қалыптасу және даму процесі музыкалық-эстетикалық тәрбиенің даму процесі өзінше жүретіні мәлім.

Музыканы оқыту педагогикалық процесте жүзеге асырылады. Процесс – prozessus – латын тілінде алдыға қарай жылжу, өзгеру деген ұғымды білдіреді. Осыған байланысты ол музыкалық білім берудің, тәрбиелеудің және жеке тұлғаның жалпы дамуы міндеттерін

шешуге бағытталған тәрбиенің субъектілері мен объектілерінің даму үстіндегі өзара әрекеттестігі болып табылады.

Музыканы оқыту процесінде оқушылардың музыкалық ойлау қабілеттері, дүниетанымы, практикалық іскерлігі және дағдысы қалыптастады. Оқушы тек музыкалық білімдерді меңгеріп қана қоймайды, оның дүниені тануға, түрлі музыкалық құбылыстарды пайымдауға, өз бетімен білім толықтыруға, меңгерген білімдерін практикада қолдануға талпынысы, қажеттіктері дамиды. Оқытушы болса, ол тек жалаң білім берумен шектелмейді, оқыта отырып тәрбиелейді, оқушылардың білім алуға деген қажеттіліктерін, музыкалық қабілеттерін дамытады, жаттығулар мен тапсырмалар беріп, білімділік деңгейлерін бақылайды. Бір сөзбен айтқанда, музыкалық-педагогикалық процеске басшылық жасайды.

Музыканы оқыту процесі өзіне тән компоненттерімен сипатталады. Олар: музыканы оқыту (музыкалық білім, музыкалық іскерлік, музыкалық дағдылар), музыканы оқыту мақсаты, музыкалық білім мазмұны, музыканы оқытудың әдістері және құралдары, музыканы оқытуды ұйымдастыру, музыканы оқытудың нәтижелері.

Музыканы оқыту тар мағынасында оқушылардың музыкалық білім, іскерлік, дағдыларын меңгерту деп анықталса, кең мағынада музыкалық білім, іскерлік, дағдыларды меңгертумен бірге, олардың музыкаға деген эмоционалды-құндылықты тәжірибесі мен музыкалық шығармашылық іс-әрекеттері тәжірибесің қалыптасуын айтамыз.

Бүгінгі таңда музыкалық білім берудің мақсаты оқушылардың рухани, адамгершілік, эстетикалық, көркемдік мәдениетінің қалыптасуы деп түсіндіріледі. Бұл мақсат музыкалық білім берудің келесі негізгі міндеттерінің жүзеге асырылуын көздейді:

- балалардың музыкаға деген сезімін, сүйіспеншілігін ояту өнер туындыларына эмоционалды-эстетикалық сипатта баға беруін сезім мәдениетін дамыту;
- оқушыларды халықтық, классикалық, жаңа кезеңі музыкасымен, әсіресе аса бай форма мен жанрдағы музыка өнері туындыларымен таныстыру;
- өмірмен рухани байланыстағы музыка туралы білімдерді меңгерту;
- музыкалық қабілеттерін, дағды, іскерліктерін дамыту, музыкамен шұғылдану процесінде өздерінің жеке тұлға екендігін саналы түрде ұғындыру;
- тыңдаушылық және орындаушылық, музыка шығару, импровизациялау іс-әрекеттерін, шығармашылық қабілеттерін дамыту;
- музыкалық-эстетикалық талғамын тәрбиелеу;
- көркемдігі жоғары музыкамен шұғылдануға деген қажеттіктерін дамыту;
- өз бетімен музыкалық білімін толықтыруға қабілеттілігін дамыту.

Оқушылардың білім, іскерлік, дағды деңгейлерін тексеру оқыту процесінің құрамдас бөлігі бола отырып, оқушылардың оқу жұмысын тек қана тексеру емес, тәрбиелік, дамытушылық қызметтер де атқарады. Ол үшін мына төмендегі элементтер есепке алынуы тиіс. Білімді қабылдау, ой қорыту, есте сақтау, яғни оқушыға сабақта мұғалімнің берген білімі мен оқулықтардағы теориялық материалдарды өз бетімен меңгеруі деңгейіндегі тексеріс;

Бақылау, тексеру әдістері де әр түрлі. Бақылау әдістерін оқу жетістіктері және процесінің тиімділігі жөнінде кері байланысты қамтамасыз ететін мұғалім мен оқушының бірізділіктегі, өзара байланысқан әрекеттерінің жүйесі деп түсінеміз. Олар оқу процесі жөнінде жүйелі, толымды және нақты жедел ақпар алуды қамтамасыз етуі тиіс.

Оқушылардың жоғары көркемдік талғамын, өнер шығармаларын тек шынайы сезіммен қабылдап, бағалай білу қабілетін қалыптастыру, оларды бейнеленген түрлі құбылыстарды салыстыра білуге, музыкалық шығармалардың сипатына, стилі мен жанрына және дәуіріне қарай түсінуге тәрбиелеу, музыкалық шығармалардың сипатын танытатын жанрлар, саздар, ырғақтық, тембрлік ерекшеліктері туралы және оларды музыка пәнінің бағдарламасында белгілі бір логикалық құрылымы арқылы жүзеге асыру.

Оқушылардың музыкалық өнермен қарым-қатынасындағы түрлі практикалық тәсілдерді игеруде қалыптастыру. Ән айту дағдысы, музыка тыңдау, музыка сауатын меңгеру, шығармашылық қабілеттерін қалыптастыру. Көркем бейнелерді қабылдау негізі музыка болып табылатын өнердің әр алуан түрлерін біріктіру нәтижесінде жүзеге асады. Бұл–

оқушылардан түрлі іс-әрекет барысында белсенді шығармашылық даму мүмкіндігінің болуын талап етеді.

Музыка сабақтарында оқушылардың музыка шығармашылық дағдыларын даму. Ол музыкалық білім беру, тәрбие негізінде оқушылардың бойындағы өнердің әр саласына деген бейімділігін (әншілік, күйшілік, ақындық, суырып салма, бейнелеу өнері, актерлық, жазушылық т.б.) қалыптастыру болып табылады.

Музыка пәні мұғалімі осы ұсынып отырған мақсат-міндеттерді барлық сыныптардағы музыка сабақтарында жүзеге асыруда өз шеберліктері мен әдістерін, музыкалық білімін үнемі ізденіспен толықтырып отыруы қажет.

1. Музыкалық тәрбие әдістемесі, музыка теориясы пәндерімен тығыз байланысты. Себебі музыкалық теория музыка құралдары арқылы оның заңдылықтарын үйретеді, музыканың қарапайым білім дағдыларымен қаруланырады.

2. Музыкалық тәрбие әдістемесі пәнімен тығыз байланысты. Музыкаға оқытуда біз психологиялық зерттеулерге сүйенеміз. Себебі, оқушылардың музыкалық және шығармашылық қабілеттерінің дамуын олардың мінез-құлқын жасына қарай ой-өрісінің даму деңгейін, сезім-түйсіктерінің жетілуін біз психология пәні арқылы білеміз.

3. Музыкалық тәрбие әдістемесі балалар физиологиясымен де тығыз байланысты. Себебі музыка оқытушысы оқушылардың әншілік қабілетін дамыту үшін балалар дауыс аппараты және тыныс алу аппаратының құрылысымен функциясымен жетік білу керек. Егер оқытушы балалар физиологиясын жетік білмесе, ән үйрету барысында бала организміне зақым келтіруі мүмкін.

4. Бастауыш мектептегі музыкалық тәрбиенің теориясы мен технологиясы (педагогикалық ғылым ретінде) жалпы педагогиканың заңдылықтарына бағынады. Кез-келген пәнді оқыту педагогиканың әдіс-тәсілдерін білуді талап еткені сияқты, музыка оқытуда педагогиканың әдіс тәсілдерімен дидактикалық принциптеріне сүйенеміз.

Әр сыныпта музыка тыңдау, ән айту, музыка сауатын меңгеру, шығармашылық қабілеттерін дамыту жұмыстары бойынша музыкалық материалдарды игеру барысында әр бөлімге сәйкес әндер жинағын, сазгерлер туралы мағлұматтар, тыңдалатын музыкалық шығармаға сәйкес иллюстрациялық көрнекіліктер, шығармашылық қабілеттерін дамытатын тапсырмалар түрлерін, ребустар, сөзжұмбақтар, дидактикалық көрнекіліктер, халық педагогикасының әдістері мақал-мәтел, жұмбақ, музыкалық ойындар тағы басқа құнды да көптеген қажетті әдіс-тәсілдерді пайдалана отырып, сабақты өз дәрежесінде өткізуде керекті қорларын молайтады.

Музыкант-мұғалім оқушыларға музыкадан тек теориялық білім беріп қана қоймай, сол берген білімді тәжірибеде көрсетіп, музыкалық туындыларды өз орындауында оқушыларға теориямен ұштастыра жеткізе білуі тиіс. Болашақ маманның кәсіби жетілуі барысында оның тұлға болуға лайықты және өмір сүре білуіне керекті басты қажеттіліктері:

1. Өзін қорғай алу және қауіпсіздік қажеттілігі;
2. Ұжымда өзгелердің құрметіне ие болу және әлеуметтік ортада болу қажеттілігі;
3. Өмірдің мәнін түсіну қажеттігі;
4. Өз мүмкіндігін іске асыра білу және өзіндік қабілетті болу қажеттігі;
5. Даму үшін шығармашылық қажеттілігі;
6. Атқарған ісінен қанағат сезімін алу, ішкі талпынысын іске асыру, көңіл-күйін көтеріңкі ұстау қажеттігі;

Қоғамның ең басты талаптарының бірі - әр азаматтың өмірде өз орнында толық күш-жігерін жұмсап, қоғамдық байлықты еселей түсуге еңбек үлесін қосуы, еңбекке адал, саналы қатынасу-қоғамның өмір салтының алғы шарты болып табылады».

Мектептегі музыкалық тәрбиенің негізгі мақсаты мен міндеттерін іске асыруда орасан зор рөл атқаратын – мұғалім.

Жас ұрпаққа тәрбие берудің бүкіл ісінің табысты болуы едәуір дәрежеде мұғалімнің іскерлігіне, шеберлігіне, сенімділігіне байланысты. Мұғалімнің еңбегі өте жауапты әрі күрделі. Ата-аналар мұғалімге өздерінің балаларын, яғни өзінің үміті мен болашағын сеніп

тапсырады. Мұғалімге балаларды оларға ықпал жасау бәрінен де жеңіл болатын кезінен бастап тәрбиелеуді, дүниеге көзқарасын дамытып, қалыптастыруды сеніп тапсырады. Бұл орасан зор сенім мұғалімдерге ұлы жауапкершілік жүктейді.

Музыка мұғалімі – біздің еліміздегі ең ардақты әрі қадірлі мамандықтардың бірі деуге болады. Қазіргі кезеңде – музыкалық тәрбие беру және жаңа адамды қалыптастыру ісіне аса маңыз беріліп отырғанда мұғалімнің рөлі мен жауапкершілігі ерекше арта түседі.

Балаларды сүйетін, балалардан, біздің жастарымыздан ұлы еліміздің лайықты азаматтарын тәрбиелеп шығару үшін барлық күшін жұмсағысы келетін адам ғана нағыз мұғалім бола алады.

Мұғалімнің ішкі дүниесінің кеңдігі, ақылдылығы жан-жақтылығы, сырт көрінісі, адамгершілік тазалығы оқушысына барынша әсер етіп, оны білімге, өнерге деген қызығушылыққа жетелейді. Сондықтан мұғалімнің жеке тұлғасы музыканың тағдырын оқу пәні ретінде анықтайды.

М.Әуезов ұлт кадрларын даярлау мәселесіне ерекше көңіл бөлді. «Оқытушылар, - дейді ол, - заман талабын дұрыс түсінген, адам баласының қас жауы надандық пен қараңғылыққа, топастыққа қарсы күресуші адамзаттың өткен тарихындағы барлық мәртебелі де игілікті істердің жалғастырушылары болуы шарт». М.Әуезов жоғары ұждандықпен қатар, ұстазға тән қасиеттерді де бойына терең сіңірулері керек, яғни олар «өзі сабақ беретін пәнді толық түсініп, ол пәннің мақсатын, оқыту жөні мен жолдарын терең игеру, ұдайы өзінің педагогикалық шеберлігін жетілдіре отырып, өтілетін тақырыптарды анық та ашық түсіндіруге ұмтылуы тиіс. Оқу-тәрбие жұмыстарында педагогика мен психологиялық жәйттардың алатын орнын естен шығармауы, өз мамандығын және жас жеткіншектерді шексіз сүйе білу, олардың өзіне де және ата-аналарына да мәдениеттілік пен білім жөнінен үлгі бола білуі т.б. қажет» - дейді[1].

Бүгінгі музыка мұғалімі – жан-жақты білім алған, оқушылардың бойында әсемдікке деген нәзік сезім қылдарын қозғай алатын шығармашылық тұлға болуы шарт. Мұғалімнің жұмыс нәтижесі: Шәкірттің:

- өзін еркін сезінуі, сабаққа қызығуы, білімі, жоғары және өте жоғары бағдарламаны меңгерген оқушылардың көп болуы, олармен, адамшылық қарым-қатынас, мәдениеттілігімен бағаланады.

Мұғалімге қажетті қасиеттер: жылылық, түсінгіштік, сезімталдық, кең ойлай алу, баланы шабыттандыра білу, балаға адам ретінде қадірлі болу, сабағының қызықты әрі пайдалы болуы, шығармашылық ізденіс.

Мұғалімнің түпкі мұраты: баланың рухани өсуіне басшылық жасау. Рухани өсіру дегеніміз : кісілік қасиетін дамыту, шығармашылық қабілетін дамыту, дүниетанымын кеңейту болып табылады.

Адольф Дистерверг оқытушылар балаларды зерттеп біліп, өзінің педагогикалық қызметін олардың ерекшелігіне сай жүргізуі қажет деп есептеді. Балалардың жас ерекшелігімен қатар, олардың дара ерекшеліктерін, зейін, ес, ойлау процестерін білудің қажеттілігін атап көрсетті. Ол педагогиканың дамуының негізі ретінде педагогикалық тәжірибені атап көрсетті, оны жинақтау қажет деп есептеді. Иоганн Генрих Песталоцци сияқты А.Дистерверг те оқытудың негізгі міндеті балалардың ақыл-ойын және қабілетін дамыту деп көрсетті. Оқыту арқылы адамды жан-жақты дамыту мен қатар, балаға моральдық тәрбие қажет, мектепте оқытылатын әрбір пәннің білім берумен қоса тәрбиелік әсері болуға тиісті деп есептеді[2,3].

Материалды пысықтауға Адольф Дистерверг үлкен мән берді. Ол жөнінде оқытудың мынадай: «Оқушылардың оқыған материалын ұмытпауына қамқорлық жасау керек» деген ережесін ұсынды. Сондықтан оқыған материалды пысықтап отыру қажет деді. Оқытудың жемісті болуы оның тәрбиелік мәнінің болуында деп санады. Оқыту баланың ақыл-ойын ғана дамытып қоймайды, оның еркін, сезімдерін, мінез-құлқын қалыптастырады. Сондықтан мектептегі оқушылардың тәртібін мұғалімнің жұмысын ұйымдастыру мәселесімен тікелей

байланыстыру керек. «Кім жақсы оқытса, сол тәртіптілікке дұрыс тәрбиелейді», - деп тұжырымдады ол.

Адольф Дистерверг оқыту әдістерінің мәнін балалардың ақыл-ойын дамытуға тигізетін әсеріне қарай бағалады. Оқытуда әсіресе әңгіме әдісінің рөлін өте жоғары бағалады. Әңгіме балалардың ақыл-ойын дамытады, ізденуге, талдауға, ойлауға үйретеді деп санады.

Я.А.Коменский сияқты А. Дистерверг оқытуда оқу жоспарына және жақсы оқулыққа үлкен баға берді[4]. Бірақ оқытудың нәтижелі болуына негізгі себепші – мұғалім деп есептеді. Жақсы мұғалім өз пәнін жете білуімен қатар, өз мамандығын және балаларды сүйі қажет. Сабақ үстінде балалар еркін болуы керек, мұғалім сабақты қызу қарқынмен жүргізу арқылы, олардың ақыл-ойын дамытып, еркін шынықтырып, мінез – құлқын қалыптастыруы қажет. Оқушылар өзінің алға қарай дамып отырғанын үнемі сезініп отыратындай болсын деді.

Мұғалімнің еркін күшті болуының, жақсы мінезінің, әсіресе табанды болуының тәрбиелік мәнін өте жоғары бағалады. Мұғалім қатаң талапкер болуымен қатар, әділ болуы тиісті, сонда ғана ол балалар алдында беделді бола алады.

Мұғалімнің ісі мектеп жұмысымен ғана шектеліп қоймай халық арасында саяси – ағарту жұмысын жүргізуін талап етті. Оқытушы үнемі өз білімін жетілдіріп отыруы қажет. Ол өз пәнін жете білуімен қатар тарих, жаңа еңбектермен үнемі отыруы тиіс деді.

Музыкалық аспапты меңгеру, ән салу, дирижерлаумен қатар оқытушының теориялық біліммен толық қаруланғаны керек. Білікті музыкант әдебиеттерді, музыка тарихын, оның тілін түсінуі тиіс. Сонымен қатар музыкалық өнердің қоғам дамуындағы орны мен әдебиет, сурет және басқа мамандықтармен байланысын білуі, яғни өз пәнін толық меңгеруі қажет. Мұғалімнің музыкалық тәжірибесі қоғамдық пәндермен тоғысып психология, педагогика циклін құрып музыка тәрбиелеудің әдістемесін меңгертеді. Бұл тек болашақ педагогикалық еңбектің, ізденістің өздігінен дамуының алғашқы жолы болмақ.

Белгілі педагог Д.Кабалевский «Мұғалім бойындағы біліктіліктің ең маңыздысы аспапты меңгеруінде», - деп атап айтқан болатын[5]. Таспаға жазылған шығармаларды тыңдаудан гөрі көз алдында аспапта ойнап көрсетудің құндылығында шек жоқ. Ойнап көрсету тыңдаушыға эмоциялық орта жасайды. Оқытушы өзі орындау барысында кез-келген жерде тоқтап, түсіндіріп, кейбір эпизодтарды қайталап немесе жеке тактіні ойнап, сонымен қатар бастапқы шығармаға қайта орала алады. Өзін сүйемелдеп ән салу қызықты. Оқытушы, орындаушы музыкант, сондықтан оның алғаш үйрену кезінен бастап, шығармалар тыңдау, нотамен ойнау, түрлі жаттығулар қажетті дағдыларды қалыптастыру сияқты өз бетінше жұмыс жасап үйренуіне жағдай жасап, көңіл бөлген жөн.

Егер ол музыкалық аспапты еркін меңгеріп, дауысы, есіту қабілетінің нәзіктігі, нотаға қарап бірден ойнау және импровизациялық қабілеттілігі жоғары болса, бұл оның қызметтегі шығармашылығының жеңісі болып табылады.

Педагогикалық шеберлікті меңгеру, өз қателіктерін түсіну, өзін-өзі басқару, бағалауы, абыройы өзін тәрбиелеумен шешіледі. Ішкі дүниесінің кеңдігі, ақылдылығы, жан-жақтылығы, сырт көрінісі, адамгершілік тазалығы оқушысына барынша әсер етіп, оны білімге, өнерге деген қызығушылыққа жетелейді. Сондықтан оқытушының жеке тұлғасы музыканың тағдырын оқу пәні ретінде анықтайды.

Бүгінгі музыка оқытушысы-жан-жақты білім алған, оқушылардың бойында әсемдікке, көркемдікке деген нәзік сезім қылдарын қозғай алатын шығармашылық тұлға болуы шарт. Оның өзге де міндеттері аз емес.

Ұстаз жетістігі, қызметінің шығармашылық деңгейі оның оқушылармен құрған сезімдік-рухани байланысы арқылы көрінеді. Осы тұрғыда оның алға қойған жоспары, тәрбиелік мақсаттары, көркемдік-кәсіби дәрежесі бағаланады, еңбегі көрінеді.

Әдебиеттер

1 М.Әуезов. Қазақстан Республикасындағы этникалық мәдени білім тұжырымдамасы. "Егемен қазақстан" Алматы. 2001ж.

2 А. Дистерверг. Песенная культура казахского народа. А., 1999ж.

- 3 Я.А.Коменский. Музыка. Учебник для I класса общеобразовательной школы./Гаук Л.Н., Яковлевна И.Г. 2изд.-Алматы: Алматы-китап 2008.
- 4 Д.Кабалевский. Как рассказывать детям о музыке?. М, 1977.

ӘОЖ 86

ЖЫР АЛЫБЫ ЖАМБЫЛДЫҢ ЖЫРАУЛЫҚ ДӘСТҮРІ

Жырауская традиция поэта жамбылской

Zhyrau tradition of the poet Zhambyl

А.Крымгерей – МБ-119 топ студенті

Ғылыми жетекшісі: Қазақстан Республикасы мәдениет саласының

үздігі Ж.С.Сыпатаев.

Шымкент университеті

Жыраулық дәстүрдің соңы XIX ғасырмен аяқталып, оның орнына ендігі жерде ақындық дәстүр жалғасын тапты. XIX ғасырда өмір сүрген Базар жырау, Қабан жырау сияқты жыр дүлділі болғаны мәлім. Бірақ жыраулық дәстүрдің соңы мұнымен бітпейді. XIX ғасырда өмір сүріп, зарзаман поэзиясын өмірге әкелген Дулат, Шортанбай, Мұрат сынды тұлғалар да жыраулық дәстүрдің іргетасын бекітіп, оны біздің заманымызға жеткізуге мұрындық болған поэзия қайраткерлері болды.

Жырау, жыраулық мектеп жайлы әр жылдары түрлі пікірлер айтылып келді. Шоқан өз зерттеулерінде Асан жырау жайлы «көшпелілер философы» десе, ал онан кейінгі зерттеуші ғалымдар да жыраулардың ойшылдық танымына баса назар аударып келген болатын. М.Әуезов - «Жырау демек, ақын деу емес. Жыраудың ақын атаулыдан, жыршыдан бөлек өз жанры бар. Жыраудың мақсаты, міндеті - не болса сол, көңіл ашар, әлде не дерлік сөзді айту емес. Ол заман сынын, мезгіл, дәуір болжамын, тарихи оқиғаның мазмұнын, бағасын сөз қылады. Көбінесе, әрі жырау, әрі би болады,» - деп жыраудың өмірлік орны мен сөз арнау ерекшелігіне анықтама беріп кеткен болатын. Әдебиетші ғалым Е.Ысмайылов та «Ақындар» атты монографиясында жыраулық дәстүрдің бүге-шігесіне дейін тоқтала келіп, жыраулық поэзияның негізгі белгісі оның тақырыптық сипатында деген болатын. Демек, жыраулық поэзияның басты ерекшелігін олардың айтқан сөзінің астары мен көтерген мәселелерінен іздестіруіміз қажет. Сонымен қатар біздің пайымдауымызша жыраулардың тағы бір басты ерекшеліктерінің бірі олардың ауызша поэзия өкілдері екендігі. Тіпті жыраулардың осы белгісі басты роль атқарғандай сезіледі.

Осы ретте Жамбылдың сөз айту өнерін қай түрге, жанрға жатқызуымыз қажет деген мәселе әлі толық анықталмағанын айта кеткен жөн. Жамбыл жайлы зерттеулерде немесе естеліктер мен пікірлерде оны бірде ақын десе, бірде жырау делінеді. Жырау мен ақынның арасында айтарлықтай айырмашылықтар бар екенін ескерсек, онда бұл екеуінің біреуін таңдап, бір жағына шығуымыз қажет. Ол үшін Жамбыл шығармашылығына талдау жасап, ғылыми бағасын бергеніміз дұрыс.

Бірінші кезекте Жамбыл - өз мұрасын ауызша қалдырған майталман. Оның барлық шығармалары мейлі жас кезіндегі, мейлі қартайған шағындағы туындылары болсын ауызша дүниеге келген. Жамбылдың шығармаларын бірнеше кезеңге бөліп қарастыруды ұсынып жүрген зерттеушілер бар. Соның ішінде оның нағыз жыраулық мектепке тән мұралары Кеңес дәуіріне дейінгі кезең екендігі даусыз. Осы тұста Жамбылдың нағыз жырауға ғана тән белгілері суырып салмалық, ойшылдық, заманға баға берушілік, турашылдық сипаттары аңғарылады.

Қызыл тілім іркілме,

Шер-құмардан шығайын,
Құмармын жастан шіркінге,
Неден бұғып қорқайын, - дейді жырау.

Осы жолдарда қазақ жыраулық поэзиясының өкілдері Асан, Шалкиіз, Бұхар т.б. мұраларында кездесетін өткірлік аңғарылып тұр емес пе? Асанның Жәнібекке айтқаны, Шалкиіздің Би Темірге айтқаны, Бұхардың Абылайға айтқаны өткірліктен туған сөз саптау дәстүрі екендігі даусыз. Жамбыл да өз заманында тура жолды айтамын деп ел әкімдерінен алыстап, халыққа жақындағанын білеміз. Сондықтан болар Жамбыл есімі ел ортасында аңызға айналып, халық жүрегінен мәңгі орын алған. Жырау естеліктерінде: «Сөйтіп, мен өзімнің барлық өмірімде қыр қожайындарының бетіне шындықты қорықпай айтып шайқасумен өттім. Сол үшін олар мені жек көрді, ал менің әрбір сөзімді халық сүйіп бағалады», - дейді.

Жыраулық дәстүрдің тағы бір белгісі – толғау. Толғаудың ерекшелігі мен жанрлық сипаты жайлы әр жылдары айтылған ғылыми тұжырымдар баршылық. А.Байтұрсынов - «Толғау- қысқасын айтқанда, іш қазандай қайнаған уақытта шығатын жүректің лебі, көңіл құстың сайрауы, жанның тартатын күйі», - десе, Б.Әбілқасымов - Толғау – это устное индивидуальное стихотворение, слагаемое в семи-восьмисложном размере (с определенными отклонениями), имеющее тирадное строение, назидательное-дидактические, героико-патриотические мотивы, речитацию» - дегенді айтады. Бұған біздің қосарымыз, толғауда өте күрделі мәселелер көтеріліп, оның шешімі қарастырылатындығы. Яғни жырау толғау айта отырып, халқының келешек тағдырын күн тәртібіне қояды. Ол заман, жер, уақыт, халықтық даму, рухани дүниетаным, әлеумет және т.б. Бұл айтылған дүниелер сайып келгенде елдің пайда болу, қалыптасу, даму деңгейін аңғартатын күрделі мәселелер. ХҮ – ХҮІІІ ғасыр жыраулар мұраларынан сол замандағы елдің мемлекет ретінде қалыптасу деңгейі мен жыраулардың рухани жетекшісі ретінде атқарған рөлін аңғарсақ, ал ХІХ ғасыр жырауларынан бодандыққа қарсы айтқан сөздері арқылы заман өзгерісін байқаймыз. Ал Жамбыл толғауларынан бұрынғы заман мен өз заманын салыстыру сарыны сезіледі. «Заман жайлы – терең сыр, Заман жырым – бітпес жыр» дей келіп, бұрынғы заман қандай, қандай тұлғалар өмір сүрді деген мәселеге кеңірек тоқталады.

Ел шетінің қорғаны,
Жау бетінің айбары,
Сауыт сайман асынған,
Ерлігін жаннан асырған,

- заман ұлдарының елі үшін қам-қарекеті мен қатар

Шернияз бен ұлы Абай,
Дулат пенен Сүйінбай –
Сөздері жез-құйындай,

- елдің рухани жетекшісі болған ақын-жыраулардың өмірі заманмен теңестіре суреттеледі. Расында заманды жырлау заманында өмір сүрген, ел іргесінің аман сақталуына үлес қосқан асыл ұлдарымен байланыста жырланады. Бұл бұрыннан келе жатқан дәстүр. Жамбыл да сол дәстүрді сақтай отырып, халықтық дамуда еңбек сіңірген қазақ батырлары мен жырауларды мақтанышпен жырлайды.

Жыраулық поэзияның үлкен бір саласы философиялық ой түйуінде жатыр. Өз заманы мен өткен заманға баға бере отырып, терең ойға баруы, соған байланысты ой түйуі жырауға ғана тән қасиет. Әйгілі Бұхар жыраудың «Бұл заманда не ғаріп?» деп сұрақ қоя жырлайтын толғауы бар. Жамбыл да осы сұрақ төңірегінде ойға барып, өз заманы көгінде философиялық түйін жасайды. Жиырма бір ғаріптің себебін ашып, соның өмірдегі өкінішті тұстарын көрсетеді.

Заман ғаріп емес пе –
Әділеттен аттаса.
Халық ғаріп емес пе –
Айтқаны іске аспаса.
Жігіт ғаріп емес пе -
Еңбегі алға баспаса, - дейді жырау.

Заманның кері кетуі мен алға басуы неден деген сұраққа жауап іздеу халықтық поэзияға тән қасиет. Өйткені халықтың көкейіндегі сырдың өзі осы сұрақтан бастау алады. Яғни заманның сыры, оның құпиясы адамдардың іс-әрекетімен байланыста жырланады. Адам адам болғалы заманнан жеке өмір сүре алмайды. Демек, оның сырын ұғыну мен құпиясын ашу әр заманда орын алып келген. Жамбылдың да ата жолын қуып заманның сырын ұғынуға талпыныс жасауы заңдылықтан туындап отырған қасиет.

Жамбыл терең ойға барған арқалы жырау. Адамның ішкі дүниесін сараптауда жыраулық дәстүрдің озық үлгісін көрсете білген, соны өз толғауларында қолданып отырған жырау.

Көп қарға тең келмейді бір сұңқарға,
Көп жылқы тең келмейді бір тұлпарға.
Жақсының әрқашан да жөні бөлек,
Жаман адам жарамас бір қымтарға, - дейді жырау.

Жыраулық дәстүрде «жаман» мен «жақсы» мәселесі үлкен тақырып ретінде жырланып келген. Бұл олардың адам дүниесін түсінуге ұмтылған әрекетінен туған күрделі тақырып болатын-ды. Бірақ Жамбыл да өзіне дейінгі жыраулар сияқты «жаман» мен «жақсыдан» қалай арылу қажет екенін ашып айтып жатпайды. Ол да екі қасиеттің қандай жағдайда көрінетінін айтып, тек «жаманның» «жақсыдан» басым болмауын қадағалайтын сияқты.

Жамбылдың өмірлік жолы екі ғасырдың арасында өтіп жатты. Сондықтан әр кездегі тарихи оқиғалар жырау назарынан тыс қалуы мүмкін емес. XIX ғасыр мен XX ғасырдағы тарихи оқиғалар жырау шығармаларының негізгі желісі. Қазан төңкерісіне дейінгі жырау мұраларынан нағыз дала дәстүріне сай суырып салма өнерінің үлгісін аңғарсақ, ал Кеңес дәуірі тұсындағы төлтумаларынан арнайы тапсырыспен пайда болған шығармаларды байқаймыз. Әсіресе партия басшыларына байланысты шығарған жырларында бұл анық байқалады. Дегенмен Жамбылдың барлық мұраларында қазақ жырауларына тән қасиеттің исі аңқып тұрады. Өйткені жырау толғауларын табан асты түйдектетіп, ұйқастың қалыпты сақталуына үлкен мән бере бермейді. Сол сияқты Жамбылдың жыр жолдарында да белгілі бір өлшемдегі ұйқас сақталынбайтын сәттер кездесіп отырады.

Жамбылдың жыр әлемі келешекте арнайы зерттеуге азық болатын күрделі дүние. Жыраулық дәстүр мен ақындық дәстүрді тең ұстанған Жамбыл мұралары қазақ поэзиясының жаңа белестен көрінуіне ықпал етуімен құнды. Жыраулық дәстүрдің соңы тұяғы Жамбыл – қазақы сөз арнау өнеріндегі шоқтығы биік тұлға. Демек, айтушылық қабілетін жыр жолдары арқылы дәлелдеп өткен Жамбылдың қасиетті толғаулары, жырлары, дастандары тыңдаушысын селт еткізіп, сөз құдіретін ел санасына құйып кеткен бірден-бір жыраулық мектептің заңды жалғасы деуге тұрарлық.

Пайдаланған әдебиеттер

1. Өуезов М. XIX мен XX ғасыр басындағы қазақ әдебиетінің оқу кітабы. Алматы. 1933 ж.
2. Абылкасымов Б. Жанр толғау в казахской устной поэзии. А., Наука, 1984
3. Байтұрсынов А. Әдебиет танытқыш. Кітапта, Ақ жол. А., Жалын. 1991 ж.
4. Жамбыл Жабаев. 2 томдық шығармалар жинағы. Алматы. Жазушы, 1982 ж.

ПСИХИКАЛЫҚ ДАМУЫ ТЕЖЕЛГЕН БАЛАЛАРДЫ ЕРТЕГІ ТЕРАПИЯСЫ АРҚЫЛЫ АДАМГЕРШІЛІККЕ ТӘРБИЕЛЕУ

**Ганибаева А.–ІІІ-117 тобының студенті
Баимбетова К.М.- Аға оқытушы, магистр**

Ерекше білім беруге қажеттілігі бар балаларды оқыту мен тәрбиелеудегі жалпы білім берумен қатар түпкілікті мақсат – әлеуметтендіру және өзін-өзі іске асыруы, тез өзгеретін әлемде өмір сүруге үйрету, өмір бойы оқу. Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың мақсаты осы жас кезеңінде тұлғаның қалыптасуы үшін қажетті алғашқы білім, білік және дағдыларды қалыптастыру болып табылады.

Мектепке дейінгі тәрбие мен оқыту балаға өмір бойы қажетті жеке қасиеттерін қалыптастыру үшін негіз болып табылатын жалпы адамзаттық құндылықтарға баулуға, халықтық салт-дәстүрлер мен әдет-ғұрыптарға, әдебиет пен өнерге, фольклор мен еліміздің мәдени мұрасына негізделген білім беру мазмұнын іске асыруға, ерекше қажеттіліктері бар балаларға инклюзивті білім беру үшін жағдайлар жасауға, мектепке дейінгі тәрбие және оқытумен қамтылған және қамтылмаған балаларды дамыту мәселелерінде ата-аналардың біліктілігін арттыру, оларды психологиялық-педагогикалық консультациялық қолдаумен қамтамасыз етуге бағытталған[1].

Бала дамуының жалпы ерекшеліктеріне қарай дамыту мен қалыптастыру жұмысының нәтижесіне қарай ХХ ғасырдың басындағы белгілі неміс педагогы-дефектолог П.Шуман былай дейді: «Бала психикасының дамуы неғұрлым төмен болса, мұғалімнің білім деңгейі соғұрлым жоғары болады.

Бүгінде еуропалық балалар дәрігерлері ертегі терапияның бала денсаулығына тигізер орасан пайдасы туралы сөз қозғап жүр. Бірақ, қазақ үшін бұл таңсық емес. Бұл жұрттың болашағы құндақтағы кезінен бесік жырын естіп, сөз түсінетін жасқа жеткенде фольклордың барлық түрін апа, әжелерінің аузынан тыңдап, адамгершілік нормалары мен өмір сүру ережелерін ауыз әдебиетінен үйренген.

Ертегі терапиясы – психотерапияның құрамдас бөлігі. Баланың ертегі сюжетіне әсерленуі, кейіпкердің қиыншылықтарына алаңдауы оның келешекте өз алдындапайда болатын кедергілерден қиналмай өтуіне іштей дайындығын туындатады. Ертегі терапиясы арқылы баланың санасын өздігінен кері нәрселерге қарсы тұрарлық күш беру шарт деген тәсілді ұсынады.

Ертегі терапиясы тек ата-ана үшін емес, ұстаз үшін де топпен жұмыс жүргізу барысында өте тапқыр әдіс болмақ. Адам баласында нашар деп бағаланатын көптеген мінездер бар. Соның бірі – жалқаулық. Жалқаулықты қаралайтын ертегілер мол болғанымен, дені баянға құрылады. Ертегіні тыңдау бір басқа да, оны сомдаудың жөні бір басқа. Жалқаудың рөлін ойнаушы бала өзі қайталап отырған болмыстың шын мәнінде кім екенін түбегейлі ұғынады да, ондай одағай әрекеттерді қайталамауға тырысады. Түрлі ойыншықтар, ең тамаша анимациялық картиналар, бояулар мен суреттердің өзі педагогикалық тұрғыда ертегі терапияны алмайды.

Ертегі – жалпы бұқараның көзқарасына негізделеді. Сондықтан, оны бала да, қарт та сүйсініп тыңдайды. Ертегі терапияның бір ұтымдылығы бала тілімен құдіретімен теңесе жеткізілуінде, баланың ой ауқымына тән оқиғалар дәрежесінде ситуация құруында. Бала ертегі тыңдау арқылы өзін-өзі емдеп, түрлі шығармашылық қабілетінің ашылуына мүмкіндік алады. Барлық ертегілерде басты кейіпкердің өмірге қол жеткізуі, Отанының тәуелсіз дамуы басты мұрат ретінде бағаланса, ертегі арқылы балақайлар өздік кеңістік пен еркіндік ұғымын түйсінеді.

Ертегілер әрқашанда қазақ халқының өмірінде маңызды роль атқарып келген. Себебі, ертегілердің мазмұнында халықтың тұрмыс тіршілігі салт-дәстүрі, әдет- ғұрпы, бүкіл

болмысы, адамдардың өзара қарым-қатынасы, мінез-күлқы т.б. бейнеленген. Ұрпақ тәрбиесінде ең тиімді тәрбие құралы ретінде ертегілер тілі жеңіл, түсінуі оңай болғандықтан, ертегілердің балаларға отансүйгіштік, еңбексүйгіштік, т.б. тәрбиелер беруде ғана емес, олардың тілін дамытуда да атқарар қызметінің маңызы өте зор. Ертегілер бастауыш мектеп оқушыларының ой-өрісін жетілдіріп, Отанын сүюге, елін қорғауға, өнерді игеруге, жалпы адамгершіліктік құндылықтарды бойына сіңіруге септігін тигізеді. Сонымен қатар баланың сөздік қорын да молайтуда қызметі өте зор. Ал сөздік қоры мол, тілі дамыған бала - үздік оқушы, себебі жоғарыда аталғандар - жақсы үлгілердің негізі. Ой өрісі дамып, сөздік қоры молайған баланың айтар ойы да, істер ісі де өнегелі болмақ

Ертегіні жай баяндай салмай, ойыншықтар, қуыршақ, көлеңке театрлары, сахналау арқылы айтқан, балалардың қызығушылығын арттырады.

Ертегінің мазмұнын толық қабылдау және танымдық процестерін, жан байлықтарын артыру мақсатында әртүрлі тәсілдерді пайдалануға болады.

Ойыншықтармен ойын көсету (қуыршақ театры). Ойыншықтар ойынында ертегінің мазмұны қуыршақтар мен ойыншықтар арқылы қайталанады. Қажетті ойыншықтар тартымды, әрі сәнді болуы керек. Ертегі бойынша қажетті ойыншықтар бөлек үстел үстінде, беті орамалмен жабық болуы тиіс. Ертегіні ойыншықтармен айтып бергеннен соң, балаларға рөлге бөліп ойнауға ұсынуға болады. Балалар ертегіні ерекше ықыласпен орындап шығады.

Көлеңке театры. Ертегі мазмұнын көлеңке театры арқылы көрсетуден бұрын оқиғаға қажетті көріністі бейнелейтін суреттер картон қағаздан қиылып жасалынады. Олар қара бояумен боялып, төрт бұрышты кергішке керілген дәкенің сыртынан көрсетіледі.

Ертегі кейіпкерлерінің сөздерін жатқа айтып, мінез-күлқын, іс-әрекетін беруге тырысады. Ертегіні алдын-ала магнитофонға жазылған үнтаспадан немесе теледидар арқылы көрсетуге болады.

Бала құлақпен естігеннен гөрі, көзбен көргенде тезірек меңгереді, мазмұнын тез түсінеді. Сол ертегінің кейіпкері болуға қызығып, рөлді дұрыс сомдауға тырысады. Сондықтан, ертегіні оқытуға ерекше көңіл бөліп, әрбір ертегіні оқыту алдында дайындық жұмыстарын жүргізіп отыруға болады. Ертегімен таныстырмас бұрын, балаларға ертегі айтып беру қажет, ертегі деп не себептен аталатынын түсіндіру керек. «Оқиға өте ертеде болған, оқиғаны баяндаушы да өте ертеде өмір сүрген, сондықтан ертегілер көбіне «Ерте, ерте, ертеде», деп басталады» деп ертегіні одан әрі жалғастыру қажет.

Мысалы, «Жеті лақ» ертегісін өткенде, теледидардан ертегіні көрсетіп, қуыршақ театрын пайдалануға болады. Балалар, бұл ертегіде өз балаларын асырау үшін тамақ тауып, еңбек етіп қасқырдың зұлымдығынан қорғап қалған ана туралы айтылған. Біздің аналарымыздың да еңбегін ешнәрсемен өлшеуге болмайды Түн ұйқысын төрт бөліп, баласын жамандықтан қорғап, азамат етіп тәрбиелейтін ананы сыйлауға, құрметтеуге тиіспіз. Зұлымдықтан, жамандықтан бойымызды әрқашан аулақ салуымыз керек.

Ертегіні сахналау, рөлге бөліп ойнау барысында балалардың сөйлеу тілі, ой-өрісі кеңейеді. Ертегіні барлық сабақтарда пайдалануға болады. Ертегіні ойдан құрастырып, ертегі желісі бойынша тапсырмалар беруге болады. Балалардың ойын, қиялын дамыту барысында, ертегіні бастап беріп, баланың өзіне аяқтатуға мүмкіндік беру керек. Сонда баланың сөздік қоры молайып, тілі дамып, еркін өз ойын айтуға дағдыланады.

Ертегі кейіпкерлеріне арнап сурет салу-ең қызықты тақырып. Әрбір бала ертегіні қызықтап оқиды, әңгімелеп береді және сол туралы сурет салуға құштар. Сурет салу кезінде ертегі баланың дүниетанымын, ақыл-ойын, шығармашылығын арттырады.

Әдебиеттер

1 «Біз мектепке барамыз» 5-6 жастағы балаларды оқыту және тәрбиелеуге арналған бағдарлама. Астана-2010.

2 Мектепке дейінгі және мектеп жасындағы балалардың тәрбиелеу тұжырымдамасы // Қазақстан мұғалімі. 2009, № 1

3 Жарықбаев Қ., Қалиев С. Қазақ тәлім – тәрбиесі - А. 2012.

- 4 Сағындықов Е. Ұлттық ойындарды оқу-тәрбие процесінде пайдалану.-А.: Рауан, 2006.
- 5 Марғұлан Ә. Ежелгі жыр аңыздар. Алматы, 2011.

ӘОЖ 369.25.14

ҚАЗАҚ ОТБАСЫНДАҒЫ МӘДЕНИ ҚҰНДЫЛЫҚТАР

Культурные ценности в казахской семье

Cultural values in the Kazakh family

Е.Жанәділ МБ-118 топ студенті

Ғылыми жетекшісі: Қазақстан Республикасы мәдениет саласының үздігі

Ж.С.Сыпатаев.

Шымкент университеті

Бүгінгі таңда ХХІ ғасыр табалдырығын еркін аттаған азат ұрпаққа тәлім-тәрбие мен білім беруді жетілдірудің басым бағыттарын айқындап, педагогика ғылымында ұлттық сананы қалыптастыру көкейкесті мәселелердің бірі болып отырғаны анық. Сондықтан келешек ұрпақты ұлттық, халықтық тұрғыдан тәрбиелеу қажет. Жас ұрпаққа ұлттық тәрбие берудің негізгі бағдарлы идеялары еліміздің Президенті Н.Ә.Назарбаевтың «Қазақстан - 2030» халыққа жолдауында былай деп жазылған[1]: «Толық өркениетті ел болу үшін алдымен өз мәдениетімізді, өз тарихымызды боиымызға сіңіріп, содан кейін өзге дүниені игеруге ұмтылғанымыз жөн».

Олай болса, басты мақсат – жас ұрпақты ұлттық игіліктер мен адамзаттық құндылықтар, рухани-мәдени мұралар сабақтастығын сақтай отырып тәрбиелеу.

Ұлттық құндылықтарымызды әлемдік деңгейге шығаруға қабілетті тұлға тәрбиелеу үшін:

- оқушылардың ұлттық сана-сезімін қалыптастыру;
- жас ұрпақ санасына туған халқына деген құрмет, сүйіспеншілік, мақтаныш сезімдерін ұялату, ұлттық рухын дамыту;
- ана тілі мен дінін, оның тарихын, мәдениетін, өнерін, салт-дәстүрін, рухани-мәдени мұраларды қастерлеу;
- жас ұрпақ бойында жанашырлық, сенімділік, намысшылдық тәрізді ұлттық мінездерін қалыптастыру сияқты міндеттерді орындағанда ғана басты мақсатқа жетеміз.

Ұлттық тәрбие қазір елімізде орын алып отырған көптеген мәселелерді: ана тілін, ата тарихын, ұлттық салт-дәстүрін білмейтін жастар, тастанды жетім балалар, «қиын» балалар, қарттар үйлеріндегі әжелер мен аталар, нашақорлыққа салынған жастар, тағы басқаларды бірте-бірте жоюдың және олардың алдын алып, болдырмаудың негізгі жолы. Ұлттық тәрбие алған ұрпақ дені сау, білімді, ақылды, ұлтжанды, еңбекқор, сыпайы, кішіпейіл болып өседі. Сондықтан да ұлттық тәрбие – ел болашағы.

Қазақ халқының ғасырлар тұңғығынан бері тарихымен біте қайнасып келе жатқан ұрпақ тәрбиелеудегі тәжірибелері бізге сол рухани мәдениет, этикалық, эстетикалық құндылықтарын құрайтын ұлттық әдет-ғұрып, салт-дәстүрлер, әдеби, музыкалық, кәсіби, тұрмыстық фольклорлар мазмұны арқылы жетіп отыр. Сонымен бірге ұрпақ тәрбиесіне, жалпы халықтың рухани дамуына байланысты ұлттық тәлім-тәрбиелік ой-пікірлерді: Қорқыт ата, Әл-Фараби, Қожа Ахмет Иассауи, Мұхамед Хайдар Дулати, Жүсіп Баласағұн, Махмұт Қашқари, Асанқайғы, т.б. қазақ ақын- жырауларының мұраларынан, билер мен шешендердің тәлімдік сөздерінен көреміз[2.3.4].

Әр адам өзінің ұлттық тамырын, әдет-ғұрпын, мәдениетін түсіне алады. Өз халқына деген сүйіспеншілігі, өзінің туған жеріне өз халқы өмір сүретін ортаға деген сезіммен ұласып

жату керек. Халықтық әдет-ғұрып, салт-санасының байлығы, патриоттық сезім Отанға деген сүйіспеншілігін қалыптастырады.

Қазақ отбасы тәрбиесінің өзіне тән ерекшеліктері оның халықтық педагогика мұраларының мазмұны мен түрлерінде бейнеленген. Көне заманнан-ақ қазақ халқында жазбаша педагогикалық еңбек жазып қалдырмаса да білгір педагогтар, тәрбиешілер, ұстаздар болған. Олар өз көзқарастары мен әрекеттерінде белгілі-бір дәстүрлі дүниетанымды ұстанып, халықтың мұраттары мен арман-тілектеріне сүйеніп отырған.

Қазақ отбасында дене, еңбек, ақыл-ой, адамгершілік, экономикалық, экологиялық, құқықтық, сұлулық тәрбиелері жүргізілген. Қазақ отбасында аталған тәрбие түрлерін жүзеге асырудың мақсаты жан-жақты жетілген азамат тәрбиелеу болды. Отбасындағы дене тәрбиесінің мақсаты бала денесін дамыту, денсаулығын нығайту, ағзасын шынықтыру және күн тәртібін дұрыс ұйымдастыруға, салауатты өмір салтына тәрбиелеу болды. Сондай-ақ қазақ отбасында адам зиялылығының негізі – ақыл ой тәрбиесі деп есептеледі. Ақыл-ой тәрбиесі арқылы баланы ойлау іс-әрекетінің шарты болатын білім қорымен қаруландыру, негізгі ойлау операцияларын меңгерту, зиялылық біліктері мен дүниетанымын қалыптастыру міндеттері шешіледі. Қазақ халқында ерекше құрметтелетін адамшылдық қасиеттің бірі – ар болып есептеледі. Ары бар адамда намыста, әділдікте, адамгершілік пен имандылықта болары сөзсіз.

Қазақ отбасында балаға тілі шығып, анық сөйлей бастаған кезден-ақ, ағайын туысты, нағашы жұртын, ата-тегін, руын, ел жұртын білдіруге ерекше көңіл бөлген. «Жеті атасын білу» заң болған. Ата-бабаларымыз өз тегінің шығу тарихын білуді әр азаматқа парыз деп ұққан. «Жеті атасын білмеген ер жетім», «Жеті атасын білген ұл, жеті жұрттың қамын жер» деген аталы сөз содан қалса керек. Баланың өзі шыққан тегін білуі оның азаматтық, елжандылық, отансүйгіштік қасиеттерін қалыптастырады деп есептеген. Отбасы мүшелері балаға тек жеті атасына дейінгі бабаларының атын жаттатып қана қоймаған. Олардың қандай адам болғанын, өнегелерін үлгі етіп отырған. Әрі сол арқылы отбасы шежіресін жалғастыруға баулуды мақсат еткен. Қазіргі медицина ғылымы дәлелдегендей, жеті атаға дейін қыз алыспай қанның тазалығын, яғни ұлттың таза болуына әкеледі екен, екіншіден, қазақ ұрпағы жеті атасына дейін араласып, ынтымағы бір болсын дегеннен болса керек. Мектеп қабырғасында тәрбиеленіп жатқан жас ұрпақтарға осы ұлттық тәрбиені сіңіріп, оның ерекшелігін терең білуге, құрметтеуге, үйретуге тиіспіз.

Қазақ халқының салт-дәстүрінің ұрпақ тәрбиесіне қосар үлесі аса зор, мәні үлкен. Ендеше құрметті ата-аналар, ұстаздар оқушыларымызға білім беру барысында ұлттық салт-дәстүрлерді пайдалану олардың ұлттық рухты қалыптастыруға мол үлесін қоспақ. «Баланы жастан» демекші, мектеп оқушыларының санасына халқымыздың тәрбие негізі, асыл қазынасы – салт-дәстүрлерін дұрыс жеткізе білсек, ертеңгі күні олардан зор ұлтжанды қазақ азаматы шығатынына кәміл сенуге болады.

Қазақ отбасының осындай өнегелері жеке бастың мінез-құлқы мен рухани мәдени құндылықтарын қалыптастырудың баспалдақтары болды.

Сонымен, қазақ отбасы тәрбиесіндегі мәдени құндылықтары деп төмендегілерді айтуға болады:

1. Жетілген адам, яғни «Сегіз қырлы, бір сырлы адам» тәрбиелеу.
2. Отанды, халқын, жерін, елін сүю. «Атаның ұлы емес, халықтың ұлын» тәрбиелеу.
3. Адал, арлы азамат тәрбиелеу, яғни «Малым жанымның садағасы, жаным арымның садағасы».
4. Жеті атсын білуге тәрбиелеу. «Жеті атасын білмеген жетесіз».
5. Отбасы шежіресі және мұрагерлік (туыстық қарым-қатынас, үш жұрт, отбасындағы кенже ұлдың ерекше рөлі). Ата-баба дәстүрін жалғастыру.

Оқу мен тәрбие егіз. Оны бір-бірінен бөліп қарауға болмайды. Тәрбиенің өзі күнделікті сабақтың әрбір кезінде-ақ оқушы бойына сіңе бастайды.

Қазіргі кезде халықтық педагогика элементтерін бастауыш сыныптарда қазақ тілі, ана тілі, математика, дүниетану, бейнелеу өнері, дене шынықтыру сабақтарында кеңінен қолданудың маңызы артып келеді. Мысалы: математика сабағында ақыл-ой қабілетін дамытатын ойындармен, ән-күй сабақтарында түрлі әуендермен, дүниетану сабағында табиғи денелерді қолдануды және хайуанаттар дүниесін елестететін ойындармен танысады. Оқушыларды жоғары мәдениетті адам етіп тәрбиелеу сіздер мен – біздің басты міндетіміз.

Әр мектепте өзінің тәрбие жүйесі бар. Өзінің бағыт бағдары бар. Біздің мектебіміз Академик Әлкей Марғұлан есімін алғаннан бері, ұстаздар қауымына үлкен міндеттер мен зор жауапкершілік жүктелді. Саналы ғұмырын қазақ халқының әдебиеті мен мәдениетін, тарихын, салт-дәстүрлерін зерттеуге арнаған ғұламаның есімі оқушыға үлгі өнеге болып, оның ұлттық құндылықтарды қабылдауына арналған баспалдақ болуы керек деген мақсат қойылды. Мектеп педагогикалық ұжымы энциклопедист Әлкей Марғұланның өмірі мен шығармашылық қызметі арқылы жас ұрпақтың бойына рухани, ұлттық құндылықтарды қалыптастыруды өзінің негізгі міндеттерінің бірі деп санайды. Академиктің өмірі мен шығармашылық қызметін оқушыларға таныстыруды нақтылы істермен жүзеге асыруды қажет деп тауып мектепте Әлкей Марғұлан мұражайы ашылды[5].

Сондай-ақ ұлттық құндылықтарды оқушы бойына сіңіруде ақын-жазушылар мен еліміздің ұлтжанды азаматтарымен болған кездесулер әсер етеді десек артық болмас. Мектепте академиктер Р.Нұрғали, М.Жолдасбеков, С.Рүстембеков, профессор А.Сейдімбек, А.Айталы, Қ.Салғараұлы, Т.Жұртбай, ақын М.Шахановтар қонақта болды. Олардың ғибрад сөздері, даналық ойлары, ұлт тағдыры туралы толғаныстары бала жүрегінде мәңгі ұялап қалары сөзсіз[6.7].

Қоғамның белгілі қайраткері, ақын М.Шахановтың «халықта ең бірінші ұлттық рух болуы керек» дегенін әр кез есте сақтап, еліміздің жарқын болашағы үшін атсалысуымыз қажет. Ол үшін біз, ұстаздар қауымы оқушыларға салт-дәстүрлерді жай ғана үйретіп қана қоймай, олардың тәрбиелік түп-тамырын, мәнін, алтын дінгегін түсіндіре білуіміз керек. Ұлттық тәлім тәрбиенің іргетасын дұрыс қалай білу мұғалімдердің ата-аналармен қосылып жүргізген шараларына байланысты болмақ. Өйткені, бірінші ұлттық тәрбиенің ошағы – отбасында, екінші – мектепте болғандықтан, ата-ана мен мектеп, яғни мұғалімдер мен жұртшылық тығыз байланыста болуы шартты нәрсе дей келе мектебімізде ата-аналармен бірлесіп көптеген іс-шаралар өткізіледі, атап айтсақ соның ішінде салт-дәстүрді дәріптеуде Наурыз мейрамы, Ораза Айт күндеріне байланысты имандылық тәрбиесі сынып сағаттарында өткізіліп тұрады.

Елімізде тәрбие беру ісінде бұқаралық ақпарат құралдарының (БАҚ) маңызы ерекше. Жаңа қазақстандық қоғамда теледидар мен радионы еркін пайдалануға мүмкіндік мол.

Радио мен телеарналарда біраз ұлттық болмысымызға сай бағдарламалардың жүргізілуін үлкен игілікті істің бастауы деп санауға болады. Мәселен: «Мың бір мақал, жүз бір жұмбақ», «Алтыбақан», «Ақсүйек», «Шаңырақ», «Бастаңғы», «Айтыс», т.б. бағдарламалардың тәлім-тәрбиелік құндылығы өте зор.

Сонымен қатар, бала тәрбиесінде өзіміздің ұлттық дәстүрімізде жасалған мультфильмдердің, кітаптар мен бейнетаспа үлгілерінің атқарар рөлі де ерекше деп білеміз.

Өскелең ұрпақ білім мен ұлттық тәрбие негіздерін өзінің ұлттық мектебінен алатыны сөзсіз. «Ұлттық мектеп дегеніміз – ұлттық рухта тәрбие беретін орын».

«Ұяда не көрсен, ұшқанда соны аласың» демекші, ата дәстүріміздің қалыптаса беруіне отбасы тәрбиесінің ықпалы зор. Әйтседе, күнделікті тірлікте ортақ тәрбие құралы – бұқаралық ақпарат құралдарын баса пайдаланып келеміз.

Қазақтың айтулы қоғам қайраткері Мұстафа Шоқай былай дейді: «Ұлттық мәдениеттен жұрдай рухта тәрбиеленген ұрпақтан халқымыздың қажеті мен мүддесін жоқтайтын пайдалы азамат шықпайды».

Елдің туын көтеріп, тәуелсіздік талаптарын орындау ісіне батыл бетбұрыс жасаған бүгінгі таңда адамзаттық игіліктерді, халқымыздың ғасырлар бойы армандаған мәдени-

рухани мұрағаттары мен ұлттық тәлім-тәрбие саласындағы, білім жүйесіндегі ізденістерін көрсету басты міндетіміз болып қала бермек.

Ұлттық тәрбие – біздің ұрпақтан-ұрпаққа жеткізетін асыл қазынамыз. Ал мұндай мәселелерді зерттеп, көпшіліктің ой-пікірлерін қаум елге жеткізетін негізгі құрал – бұқаралық ақпарат құралдары екені даусыз.

Өмірден қымбат нәрсе бар ма адамда,

Орындыға жұмсасаң өлмес дәрі.

Қасиетін өмірдің білу керек,

Басында ми бар болса, бетінде ары, - деп Шәкәрім ақын жырлағандай, біздің жастарымыздың өз өмірлерін бос өткізбей, білімге жұмсауды, артында өшпейтін із қалдырып, мәнді де, сәнді де бақытты өмір сүруге ұмтылуына көмектесуіміз керек. Біздің ұлттық өнеріміздің, мәдениетіміз бен дәстүрлеріміздің алдыңғы қатарлы үлгілерін, тіліміздің орасан зор байлығын жас жеткіншектердің жан дүниесіне сіңіріп, сол арқылы әлемдік рухани өркениеттің өріне шығып, нәр алу – бүгінгі күн талаптарының маңыздысы. Ата-бабаларымыздың сан ғасырлар бойы ұрпағына азық болған ақыл-кеңес, өсиеттері, асыл мұрасы ұлттық рух, ұлттық мақтаныш, ұлттық намыс, ана тілі мен ұлттық мәдениетін қалыптастыру сезімін ояту – баршамыздың парызымыз. Сонда ғана ұлттық сана-сезімі толыққанды жетілген, туған тілін еркін білетін, ұлттық сипаты мен ұлттық рухын жоғалтпаған ұрпақ тәрбиелей аламыз.

Сонымен қорытындай келе, осындай халқымыздың маңдайына біткен ұлттық құндылықтарымызды, сонау өткен ғасырлардан өшпес мұра болып қалыптасып келе жатқан дархан халқымыздың таратқан үлгі насихаты асыл мұраларымызды өздеріңіздің талмай, қажымай еткен еңбектеріңіздің арқасында дарынды да тәрбиелі оқушылардың бойына сіңіріп, ұлттық мәдениетімізді әлемдік деңгейдегі мәдениетке жеткізіп сақтауға деген патриоттық сезімді қалыптастыруға бір кісідей атсалысайық!

Әдебиеттер

1. Президенті Н.Ә.Назарбаевтың «Қазақстан - 2030» халыққа жолдауы.
2. Қоңыратбаев Ә. Қазақ фольклорының тарихы. -Алматы: Ана тілі, 1991
3. Әл-Фараби. Философиялық трактаттар . 1972 . Алматы
4. Жүсіп Баласағұн. Ұрпақ тәрбиесі» А. 1955.
5. Әлкей Марғұлан. Таңдамалы 2 бас. – А., «Жазушы» 1985,
6. А.Сейдімбек. Сонарда. Алматы., 1989ж.

УӘЖ 123.4

БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ РУХАНИ МӘДЕНИЕТІН ТӘРБИЕЛЕУДЕ ХАЛЫҚТЫҚ МҰРАЛАРДЫ ПАЙДАЛАНУ.

Ергебек Мадина: БО-118 тобының студенті

Ғылыми жетекшісі: магистр оқытушы Дильдабекова Гүлжанар

Бүгінгі таңда жас ұрпақты рухани дамытып, олардың бойында имандылық, инабаттылық қасиеттерін сіңіру және оның негізін қалау заман талабынан туып отырған қажеттілік. Осыған орай, халқымыздың рухани қайта өркендеуі жағдайында жас ұрпақты өз халқымыздың рухани мұраларымен, салт-дәстүрімен тәрбиелеу, жас ұрпақты рухани дамыту олардың бойында ұлттық қадір- қасиеттерді сіңіру – кезек күттірмейтін міндет.

Әрине, ұрпақ тәрбиесі қай заманда да маңызды әлеуметтік – педагогикалық құбылыс. Себебі адамның бала күнінде алған тәрбиесі оның болашақтағы барлық саналы өмірінің өзегі болары сөзсіз. Ал енді баланы тәрбиелегенде әрбір тәрбиеші ең алдымен өз тәжірибесін, екінші ұлт тәрбиесін қолданылатын атап өткен болатын М.Жұмабаев.

Ұлы орыс педагогы К.Д. Ушинский де осы пікірге орайлас жас ұрпаққа тәлім – тәрбие беріп, олардың жан дүниесін дамыту жайында «әрбір халық пен ұлт өз ана тілі мен салт – дәстүрін қастерлеп, тарихи даму жағдайына орай білім алып, тәрбиелеу керек» деген болатын.

Біздің ата – бабаларымыздың да ғасырлар бойы тарихында ешбір қағазға түспей – ақ жігі бұзылмай келе жатқан ұрпақ тәрбиелеудің белгілі бір жүйесі болғанына ешкім талас тудыра алмайды. Ол сан ғасыр бойы атадан балаға, баладан өзінен кейінгі ұрпағына мирас болып жалғасып келе жатқан салт- дәстүр, әдет-ғұрыптар. Мұның бәрі халық тәрбиесінің бір тарауы ғана.

Жас ұрпақтың бойында бала кезінен –ақ адамгершілік қасиеттерді сіңіріп, жанына рухани нұр құю қай қоғамда да тәрбиенің басты мақсаты болып келеді. Бұл жерде тұлғаны рухани дамыту мәселесі жөнінде сөз болып отыр.

Еліміздің өзінің тәуелсіздік саясатының дәйектілікпен жүзеге асуы негізінде өз егемендігіне ие болып отыр. Сондықтан қоғам дамуының қазіргі кезеңінде жаңаша ой- пікір мен педагогикалық көз қарастар қалыптасып келеді. Жас ұрпақ бойында рухани- имандылық сапасының төмендеуі ата-аналар мен тәрбиешілер алдында жауапты міндет қояды. Яғни жас ұрпақты рухани дамытып, олардың бойында имандылық, инабатылық қасиеттерін сіңіру және оның негізін қалау талап етілуде. Осыған орай, қазақ халқының рухани қазынасымен, оның ұлттық мәдениетімен, салт- дәстүрімен тәрбиелеу, жас ұрпақтың рухани деңгейін көтеру , олардың ұлттық мәдениетімен , салт-дәстүрімен тәрбиелеу, жас ұрпақтың рухани құндылықтар мен имандылық қасиеттерді сіңіру – кезек күтірмейтін міндет болып отыр.

Қазақ халқына тұлғаның бойында рухани құндылықтарды сіңірудің алуан түрлі жолдары мен құралдары қалыптасқан. Бұл құралдар бүгінгі күнде дейін өзінің маңыздылығымен құндылығын жоймай келуде. Біз осы мақаламызда халқымыздың тиым сөздер, олардың тәрбиелік мәні және оларды бүгінгі ұрпақ тәрбиесінде пайдалану мүмкіндіктері жөнінде сөз қозғамақпыз.

Жас ұрпақ тәрбиесінде ғасырлар бойы сан сынынан өткен халықтық дәстүрлердің тәрбиелік ықпалының зор екендігіне бүгінгі күні ешкім талас тудыра қоймас. Қазіргі таңда қоғамымызда болып жатқан небір келеңсіз құбылыстар, жат қылықтар біздің ондаған жылдар бойы өзіміздің түп тамырымыздан айырылып, адасып қалауымыздан салдарынан болып отырған да қазіргі күні дәлелдеуді қажет етпейтін шындық...

Ал енді М.Жұмабаев айтып кеткендей «Әрбір тәрбиешінің ең алдымен қолданылатын өз тәжірибесі екінші қолданылатын жолы ұлт тәрбиесі», Ұлт тәрбиесі – халықтың мыңдаған жылдар өмір талабына көшпелі тұрмысында бала тәрбиесінің ғажайып қайталанбас жүйесін жасап кеткен. Олар ұлттық салт- дәстүрлер, халықтық әндер мен күйлер, діни сенімі мен ауыз әдебиетінің үлгілері (мақал-мәтелдер, жұмбақтар, ертегілер, аңыз-әңгімелер, шешендік сөздер), тиым сөздер мен ырымдар арқылы адамгершілік ар ождан биік, батыл, ержүрек, саналы азаматтарды тәрбиелеп келді. Халқымыз бала жарық дүние есігін күнен бастап оның ана тілінің әлдиін , туған халқының өнегегілі тәлім- тәрбиесін бойына сіңіріп өсуіне жан-жақты ықпал еткен.

Халықтық тәрбиенің ықпалды құралдарының бірі - тиым сөзер. Ата- бабаларымыз адамгершілік нормаларын, адамдық қасиеттерің озық үлгілерін тиым сөздер алатын жас ұрпақтың бойына дарытып отырды. Тиым сөздер арқылы жас ұрпақ санасына ненің жаман, ненің жақсы, ненің жарамды, ненің жарамсыз, ненің адал, ненің арам екендігі жөніндегі түсініктер қалыптасты. Тиым сөздер жас бүлдіршіннің айналасындағы әр нәрсені қадірлеп, қастерлей білуге, қатігездік, көргенсіздіктен аулақ болуға, қайырымдылыққа, обал- сауапты білуге баулиды.

Практикадағы тәрбиенің түрлі салалары бойынша (адамгершілік, еңбек, экологиялық, эстетикалық, экономикалық,құқықтық т.б.) нәтижелі жұмыс жүргізуде тиым сөздердің алатын орны ерекше. Мысалы, баланы имандылыққа, мирімділікке тәрбиелейтін нанды аяқ асты етпе, ақты төкпе, гүлді баспа, малды басқа ұрма, анаңа қатты сөйлем, үлкен кісінің жолын кесіп

өтпе, т.б. тиым сөздер десек енді бір тобы балаларды әдептілікке, сыпайылыққа шақырып, адам бойында кездесетін кейбір жаман әдеттерден сақ болуға шақырады. Мәселен, адамға қарап түкірме, адамды айналма, кемтар адамға қарап күлме, кешке қарай көңіл сұрама, бейуақыт жылама, үйде ысқырма, біреуге қару кеземе, бас киімді теріс қаратып киме, т.б. Құстың ұясын бұзба, күлді шашпа, жәндікті өлтірме, деген сияқты тиым сөздер жас ұрпақты тазалыққа тәрбиелеуге шақырады. Мұндай сөздер жас ұрпақтың бойында мейрімділік, әдептілік қасиеттерін дарытқан. Тыйым сөздерді белгілі бір нәрсеге шек қою, тыйым салуларға «Неге?» «Не үшін деген сұрақтарға» «Обал болады» «Жаман болады» деген сияқты жауап беріледі. Обал – жақсының қадірін біл, тастама, оның зарын түбі тартасың дегенді білдіреді.

Демек, бүгінгі күні жас ұрпақтың, бойынан мейрімділік, ізгілік, адалдық сияқты адамгершілік қасиеттер жоғалып бала жатқан кезде бала бақшадан бала санасына адал, арам, сауап деген ұғымдарды сіңіру мақсатындағы жүгізілетін шаралардың маңызы зор деуге болады. Себебі, мұндай тыйым сөздер арқылы берілетін ақыл-кеңестер баланы жақсылыққа бастайтын анық.

Ал енді бүгінгі күні осы тыйым сөздерді жас ұрпақ тәрбиесінде қолдану жағдайы қандай болып жатыр деген сұраққа келер болсақ, күнделікті өмірімізде көріп жатқан құбылыстарға қарап, сөздерді де жас ұрпақ тәрбиесінде қолдану отбасынан бастау алып, балабақша, одан әрі мектептерде жалғасын тауып жатса, қазіргі қоғамымызда етек алып кеткен түрлі теріс әрекеттер мен адамдар арасындағы қатігездікке тұсау салынар ме? Мұндай өнегелі сөздерді тәрбие процесінде қолдау мәселе болашақ педагог мамандарға этнопедагогикалық білім қажет. Бұл бағытта ата-аналарға этнопедагогикалық білім беру мақсатында мектеп пен ата-аналармен бірлесіп жұмыс істеуіне мүмкіндік беретін «Әжелер тәлімі», «Әке тағлымы», «Қазақ қызы» деген сияқты кулбтар жұмысы ерекше көмек береді. Олар өздерінің жұмыстарының жоспарына ата-аналармен бірлесе отырып жас ұрпақты ұлттық тәлім – тәрбие негізінде тәрбиелеуге көңіл бөлу тиіс. Сонда ғана біз халықтық тәрбие құралдары арқылы жас ұрпақты ұлттық санасын қалыптастыруға жол ашамыз.

Ұрпақ тәрбиесі – болашақ қоғам мұрагерлерін тәрбиелеу. Ол тұтас ұлтты сақтап қалумен байланысты мемлекеттік маңызы зор, әрі жауапты іс. Дені сау, ақыл- ойы жетілген, ұлттық қадір – қасиеттерді бойына сіңірген өз ұлтының азаматтың тәрбиелеу халқымыздың ғасырлар бойғы арман- мұңы.

Қазақта «Балаңды өз тәрбиеңмен тәрбиелеме, өз ұлтының тәрбиесімен тәрбиеле» деген қанатты сөз бар. Ал бала тәрбиесі ортақ іс. Оған көпшілік қоғам болып жұмылу, парасатылық пен байсалдылық керек. Ұрпақ тәрбиесіндегі ежелден қалыптасқан халқымыздың жақсы дәстүрі мен тағлымдарын, мәдениет тарихын, бұрын соңды ұлы ойшыл педагогтардың еңбектерін оқып жетік білмей, оны жақсы меңгермей тұрып келер буынға дұрыс тәлім-тәрбие беру мүмкін емес. Себебі, өткенді жақсы білмейінше келешекке сапар шегу, Л.Толстой айтқандай айсыз қараңғыда сүрлеу соқпақ іздеп шатасумен пара-пар.

Сондықтан да ұлттық мұраларымызды бала бақшадан бастап жоғары оқу орындарында дейін кең түрде насихаттап, қоғамымыздың жаңа әлеуметтік – саяси жағдайында жас ұрпақты халқымыздың талай сыннан өткен ұлттық мәдениетімен терең таныстырып, ұлымызға ұлағаттылық, қызымызға қылықтылық сыйлаудың маңызы зор.

Әдебиеттер

1. Жарықбаев Қ., Қалиев С., Қазақтың тәлімдік ой-пікір анталогиясы. - Алматы, 1993
2. Кенжеахметов С. Қазақтық салт- дәстүрлері мен әдет-ғұрыптары. - Алматы: Ана тілі, 1994

Резюме

Мен бұл мақалада ұлтымыздың мәдени мұрасын дәріптеуді мақсат еттім.

ҚАЗІРГІ ТАҢДАҒЫ ПЕДАГОГ – ПСИХОЛОГ ҚЫЗМЕТІНІҢ ЖҰМЫС ЖҮЙЕСІ

ПП-119 тобының студентті Жаналиева Алия

Ғылыми жетекшісі: Магистр оқытушы Дюсенова Р.

Кілттік сөздер: психодиагностика, психопрофилактика, аутотренинг, психокоррекция, психотерапия, диагностика

Психологиялық қызмет деген ұғым-осы заманғы жантану ғылымының алға қойған мәселелерінің бірі. Психологиялық қызметтің өмір тәжірибесінде қаншалықты маңызды екендігін жете түсіндіріп, оны іс жүзінде қолданудың нақты шаралары мен әдіс-тәсілдерін іздестіретін психологиялық сипаттағы күрделі мәселе болып саналады.

Қазақстан жағдайында психологиялық қызметтің мән-жайын білдіретін пікірлер мен зерттеулер психолог-мамандар М. Мұқанов, Ә. Алдамұратов, Н. Айғабылов, Қ. Жарықбаев, А. Ақажанова, В. Чистов, Л.И.Божович, С.Р.Немов, В.В.Васильев сынды қазақ және орыс ғалымдарының еңбектерінде қарастырылған.

Психологиялық қызметтің алдына қойтын мақсат-міндеттерінің бірі-өскелең ұрпаққа гуманистік тұрғыдан тәлім-тәрбие беру, олардың жан-дүниесінің сырын терең біліп күнделікті тіршілікте ойдағыдай жүзеге асыру. Осы бағытта Жүсіпбек Аймауытов адамның жан-дүние сырына барлау жасап, олардың даралық өзіндік ерекшеліктерімен санаса отырып жұмыс істеу керек деген ұлағатты ой түйеді. Мектептегі психологиялық қызмет жүйесінің атқарар істерінің ауқымы мол. Оқушылар, мұғалімдер, ата-аналар, басшылар деп аталатын төрт ұғымды қамти отырып, психологиялық қызмет оқу-тәрбие үрдісін жақсартуға, этникалық мәдени білім беру кеңістігінде психологиялық ахуалын жақсартуға қызмет етеді.

Осы бағыттағы зерттеулерге негізделер болсақ, педагог-психолог қызметінің ауқымы өте кең.

Ол ата-аналардың мектептегі оқу-тәрбие үрдісімен қарым-қатынасын орнату, психологиялық мәселелерді шешу бойынша түзету жұмыстарын жүргізу, топтарда жағымды психологиялық атмосфера қалыптастыру, кикілжіңді жағдайлардың алдын алу, топта үлгерімі төмен артта қалушы балалармен жеке жұмыс жүргізу сынып жетекшісіне, пән мұғалімдеріне арналған психологиялық кеңестер өткізу т.б.

Мектептегі психологиялық қызмет жүйесінің атқарар істерінің ауқымы бұл аталғандармен шектелмейді. Оқушының қабілеттік деңгейін, зейінін, зеректігін, ынтасының қасиетін анықтау нәтижесінде психолог пән мұғаліміне оқушының мүмкіндігі туралы құнды мәліметтер береді, білім берудің бала танымына лайық жолдарын сұрыптап, педагогикалық ұжымдағы өзара қарым-қатынас типтеріне байланысты оқушылардың белсенділігін арттыруға жағдай жасайды.

Е.А.Климов психологтың қоғамдағы рөлін аша отырып, оның негізгі қызметтеріне: жеке адамдарға, топтарға, ұжымдарға, жалпы қоғамға балаларды тәрбиелеу, өзін-өзі жетілдіру, жалпы және кәсіби білім беруді жетілдіру, еңбек ұжымында қарым-қатынасты және еңбекті ұйымдастыру, психикалық денсаулығын қалпына келтіру, сақтау, оны нығайту бойынша құнды мәліметтер беруші маман.

Білім беру саласында психологиялық көмекті пайдалану салаларын ажыратады:

- балаларды психологиялық және рухани тараптан дамыту;
- жеткіншектердің экзистенциалды және жеке басының проблемалары;
- отбасында балалар мен ата-аналар арасындағы мәселелер;
- психикалық және соматикалық ауруларда көмек көрсету;
- балалық шақ қайғыларын психотерапиялау;
- кризисті және қиын жағдайларда балалар мен жеткіншектерге көмек көрсету;
- мектептегі кеңес беру жұмыстары;

- кәсіби кеңес беру.

Мектептің психологиялық қызметі қазіргі кезеңде екі түрлі бағытта жүзеге асырылады: өзекті бағыты мен болашақтағы атқарар қызметі.

Өзекті бағыты-қазіргі кездегі мәселелерді, яғни оқушыларды оқыту және тәрбиелеудегі қиындықтарды, тәртібіндегі, қарым-қатынастағы сәйкессіздікті, жеке тұлға болып қалыптасуындағы кемістіктерді шешуге бағытталған.

Болашақтағы бағыт әр баланың болашақта жеке қабілетін дамытуға, оның қоғамдағы жасампаз өміріне психологиялық дайындықты қалыптастыруды көздейді. Осының негізінде оның негізгі мақсаты-оқушылардың барлығының және әрқайсысының өзіндік қабілеттерін дамытуға психологиялық жағдай туғызу.

Баршаға белгілі, әр оқушының даму қабілеттерінің көрсеткіштері әр түрлі, соған орай, оны шешу жолдары да түрліше, сондықтан педагог-психолог әр балаға лайықты шара қолданады.

Бұл екі бағыт бір-бірімен тығыз байланыста: психолог, болашақтағы мәселелерді шеше отырып, психологиялық көмекті қажет еткен оқушыларға, ата-аналарға, мұғалімдерге нақты көмек көрсетуге тырысады. Сол себепті мектептің психологиялық қызметінің негізгі мақсаты - оның қызметінің болашақтағы бағытымен байланыста болады.

Мектеп психологы оқушылардың ата-анамен, құрбы-құрдастарымен, мұғалімдермен қарым-қатынасы үстіндегі оң және кері жақтарын көруіне байланысты олардың ішкі сезіміне тікелей араласады. Ол әр бала мен мұғалімнің қарым-қатынасын ғана емсе, сонымен бірге қарым-қатынастың қиын жүйесін де көреді. Бұл өзіндік «жүйеде» практик-психолог баланың жеке тұлға болып қалыптасуын басшылыққа ала отырып, әр жастағы баланың мұғалімдермен, ата-аналарымен қарым-қатынасының дұрыс жолға қойылуын қамтамасыз етеді. Ол үшін педагог-психолог осы балаға әсер етуші топтармен жұмыс жүргізеді.

Мектеп психологының қызметі жұмысының негізгі түріне мыналар жатады: педагогикалық, ұжым, оқушы мен ата-аналарды психологиялық тұрғыдан сауаттандыру жұмыстарын жүргізу, психологиялық –профилактикада, психолог оқушының психологиялық және жеке тұлғалық дамуына диагностика жүргізуі керек; психологиялық кеңес беруде, өз бойындағы психологиялық мәселелерін шешуге келген оқушыға (әңгімеге барлық адамдар келуі мүмкін) көмек береді. Көбінесе ондай балалар алғашқы ағартушылық жұмыстардан кейін-ақ, өз қателіктерін түсінеді. Педагог-психолог психодиагностика жүргізгенде оқушының ішкі жан дүниесіне терең үңіледі.

Қазіргі таңда психологиялық қызметтің қалыптасқан төмендегідей бағыттарын атауға болады:

Бірінші бағыты - психологиялық диагностика - баланы психологиялық зерттеу тәсілдерін, оның ішінде тестілеуді кәсіби игеруді білдіреді. Психологиялық диагностика бойынша жұмыс істейтін психологтың негізгі міндеті - білім беру жүйесіндегі балалар мен ересек адамдардың психологиясы, мінез-құлқын бағалау арқылы, психологиялық зерттеу процесінде (үрдісінде) алынған дұрыс және сенімді көрсеткіштерге сүйеніп, оларға мамандандырылған психологиялық сипаттама беруі тиіс. Кәсіби қызметтің осы түрімен айналысатын психолог тәжірибеде психологиялық болжам тәсілдерінің қайсыбірін қолдануды және оның әрі қарай жетілдірілген шектерін білуі керек. Болжам бойынша психолог-маман қажет кезде тиісті тәсілдерді құрастыруға, оларды тексеруге, бағыт беруге, олардың сенімділігін ғылыми бағалау тәсілдерін игере білуі керек. Жүргізілетін психологиялық болжам зерттеу нәтижелерін кезекті тәртіпсіздікті болдырмайтын ғылыми негізделген өңдеу психологтан талап етіледі.

Екінші бағыты - психологиялық кеңес беру. Оған келесі жұмыс түрлері жатады: жүргізілген психологиялық болжам зерттеу нәтижелерінен шыққан психологиялық - педагогикалық ұсыныстарды өңдеу және нақты құрастыру, аталған ұсыныстарды балалар мен ересектерге тәжірибеде қолдану үшін түсінікті және қолайлы нысанда берілуін қарастыруы керек. Кеңес беру көмегін қажет ететіндермен әңгіме жүргізу. Бұл әңгімелер

балалар мен ересектердің психологиялық-педагогикалық кеңес алуымен қорытындыланады.

Үшінші бағыты - психопрофилактикалық бағыт - бала дамуының жағымсыз психологиялық салдарын, мысалы, дамуында артта қалып қою, білім алуында, тәрбие алуында артта қалу, мінезінде жағымсыз білгелердің, әдеттердің пайда болуының алдын алатын сипаттағы міндеттерді орындаумен байланысты. Профилактикалық жұмыспен айналысатын психолог дамудағы қайсібір ауытқулардың пайда болу себептерін, оларды уақытында танып және болдырмауды білуі керек. Мұғалімдерді, тәрбиешілерді және ата-аналарды психологиялық тұрғыдан дайындау осы мақсатта жүргізіліп, бұл жұмыс кезінде оларды баланы бақылауға және психикалық дамуының ауытқуына әкелетін себептерді уақытында анықтауға үйретеді.

Төртінші бағыты - психологиялық коррекция деп аталатын, психологтың балаға немесе ересектерге кемшіліктерді түзету, олардың психологиясымен мінез-құлқын өзгерту мақсатында әсер етуді білдіреді. Бұл тұста психолог психотүзетудің келесі тәсілдерін кәсіби игеруі тиіс: психотерапия, әлеуметтік-психологиялық тренинг, аутотренинг, гипноздық әсер ету техникасында қолданылатын кейбір амалдар, сондай-ақ, клиентке ықпал ететін мүмкіндігі болуы керек.

Тәжірибеде психолог, көп жағдайда, аталған төрт бағытпен байланысты әртүрлі деңгейде айналысады, бұл жеткілікті, үлкен арнайы мамандануды уақытты және кәсіби тәжірибені талап етеді. Бұл сәйкесінше психологиялық қызметке төрт түрлі саланың мамандарын: психодиагностикашылар, кеңесшілер, психопрофилактиктер, психотүзетушілерді енгізуді міндет етіп қояды.

Психодиагностика психолог қызметінде негізгі орын алады. Бұл қызмет күрделі істі, әрі үлкен жауапкершілікті, маманнан кәсіби шебер, іскерлікті қажет етеді, себебі әрбір адам психологтан көмек бағыт сұрайды. Диагностика жұмысын жүргізуде психодиагностиканың әлеуметтік этикалық талаптарын орындауда, психолог психодиагностиканың принциптерін басшылыққа алады.

1.Құпияны сақтау принципі, яғни психодиагностиканың нәтижесін таратпау. Бұл принцип әсіресе кәмелеттік жасқа жетпеген адаммен байланысты болып келеді. Егер де кәмелеттік жасқа жетпеген балалар жоғары сынып оқушылары болатын болса, бұл балалармен жүргізілетін психодиагностика нәтижесі ата-анасына немесе асырап күтуші адамдарына айтылады. Мұнда рухани моральдық жауапкершілік ескеріледі. Психодиагностиканы жүргізуде зерттеушінің аты-жөні дәл нақты көрсетілмейді.

2.Ғылыми-негізділік принципі – бұл принцип нақты ғылыми-негізділікті, үмітпен сенімділікті талап етеді.

3.Қорытындының объективті принципі – бұл тест қорытындысының ғылыми негізде болуы жүргізілген зерттеудің нақты және сенімді қорытындысы болуы шарт.

4.Зияндылық тигізбеу принципі, психодиагностика қорытындысы адамның жеке тұлғасына ешқандай зияндылық тигізбеуі тиіс.

5.Ұсынылған нұсқаудың тиімділік принципі - әрбір адамға немесе топқа берілген психодиагностика нұсқауы пайдалы болуы тиіс, әрі түсінікті болуы шарт.

Бұл аталған принциптің барлығы психодиагностика нәтижесін зерттеуде басшылыққа алуы тиіс. Психокоррекция жеке адамдағы өзгерістермен жеке бас дамуының шешімі. Жеке бастың дамуымен жұмыс істеу болашақта баланың қалыптасуына, оқушының жеке дамуындағы ауытқушылықтарды түзетуге, баланың қабілеттерін дамытуға, оның жеке тұлға болып қалыптасуына ықпал етеді.

Қорыта айтқанда, оқытумен білім берудің тиімді болу шарттарының бірі педагог-психолог жұмысына, оның дұрыс ұйымдастырылуына, технологиялық аспектісін дамытуға, яғни, психологиялық қызметті ұйымдастырудан бастап, педагогикалық ұжыммен, түрлі топтармен жұмыс жүргізудің әдістемелерін жетілдіруге байланысты деп тұжырымдауға болады.

Пайдаланылған әдебиеттер:

- 1 Божович Л.И., Славина Л.С. Психическое развитие школьника и его воспитание. – М., 1979г.
- 2 Немов С.Р. Основы психологического консультирования. М., 1999г.
- 3 Климов Е.А. Развивающийся человек в мире профессий. Обнинск, 1993.
- 4 Семья в психологической консультации. //Под ред. А.А.Бодалева, В.В.Столина, 1990г.
- 5 Овчарова Р. В. Технологии практического психолога образования — М., 2000.
- 6 Осипова А.А. Общая психокоррекция. — М., 2000.
- 7 Спиваковская А. С. Психотерапия: игра, детство, семья. — М., 2000

Резюме

В статье рассматривается система работы педагога-психолога, а также основные направления педагогической службы

Summaru

The system of teacher – psychologist, and also basic directions of psychological service, is examin

УӘЖ 123.4

ЖАҢАШЫЛ МҰҒАЛІМ – САПАЛЫ БІЛІМНІҢ КЕПІЛІ

Рахманбердиева Айдана: БО-117тобының студенті
Ғылыми жетекшісі: магистр оқытушы Есжанова Гүлсім

Еркін елдің болашағы-фундаменталды білім мен дамыған ғылым еншісінде.
Н.ӘНазарбаев.

Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты мақаласында : «Білімді, көзі ашық, көкірегі ояу болуға ұмтылу – біздің қанымызда бар қасиет. Тәуелсіздік жылдарында қыруар жұмыс жасалды. Бұл жұмыс өткен ғасырдың тоқсаныншы жылдарының басында қолға алынған «Болашақ» бағдарламасынан басталды. Бұл жағдайда кәсібін неғұрлым қиналмай, жеңіл өзгертуге қабілетті, аса білімдар адамдар ғана табысқа жетеді. Табысты болудың ең іргелі, басты факторы білім екенін әркім терең түсінуі керек. Себебі, құндылықтар жүйесінде білімді бәрінен биік қоятын ұлт қана табысқа жетеді» делінген.

Ғылым мен техниканың күн санап өсуіне байланысты педагогика ғылымының теориясы мен оқыту үрдісі де түбегейлі өзгерістерге ұшырауда. Соған орай оқытудың парадигмасы өзгерді. Осыған байланысты мемлекетіміздің білім беру үдерісіне енген жаңартылған білім беру бағдарламасы - заман талабына сай келешек ұрпақтың сұранысын қанағаттандыратын бағдарлама.

Бастауыш сынып пәндеріне арналған оқу бағдарламаларындағы оқу мақсаттары оқушылардан шынайы проблемаларды анықтап зерттей білуді талап етеді. Сондай-ақ, «Бастауыш сынып пәндері бойынша критериялы бағалау және оқытуды жоспарлау» тарауында бағалау және жоспарлау әдіс-тәсілдері анағұрлым толық қарастыратын болады. Сонымен қатар педагогиканың түрлі аспектілері қарастырылады: қарым-қатынас жасау дағдылары, белсенді оқу, зерттеуге негізделген оқу.

Білім беру жүйесі болашақтың талабына сәйкес дамуы тиіс. Жаңартылған бағдарламаның маңыздылығы, оқушыларды заманауи әдіс – тәсілдермен оқытып, ой – өрісі кең, саналы, еркін азамат етіп тәрбиелеу қажеттілігі де осы себептен туындап отыр.

Білім берудегі педагогикалық технологиялардың негізгі қызметі – оқу үдерісінің білімдік мақсаты мен міндеттерін іске асыру және жеке тұлғаны дамыту екендігін ғалымдар педагогикалық-психологиялық негіздерін анықтап, оларды философиялық тұрғыдан дәлелдеген. Педагогикалық технологиялар оқушыларға нәтижелі білім беруге бағытталған

тиімді құрал болуымен қатар, мұғалімді де сапалы қызметке, нақты нәтижеге жетелейтін механизм болып табылады. Ең бастысы оқыту үдерісінде қолданылатын пед.технологиялар сабақтың сапасын арттыруға, дара тұлғаны дамытуға және түпкі нәтижеге жетуге ықпал етуі қажет.

Осы ретте білім беру технологияларын әдіскер-ғалымдар тұлғалық-бағдарлы білім беру технологиялары, дамыта оқыту технологиялары, ұжымдық өзара оқыту технологиялары, проблемалық оқыту деп төртке бөліп жіктейді.

Оқушыны объект ретінде емес, субъект ретінде қарастырып, оның дара тұлға ретінде қалыптасуына жан-жақты әсер ететін, қарым-қатынастың демократиялық, ізгілендіру бағытын негізге алған – оқытуды демократияландыру мен ізгілендіру негізіндегі педагогикалық технологиялар. Оған жататындар: Е.В Бондаревский, Д.Б Серикова, Ю.И. Турчанинова, И.С Якиманский, Ш.А. Амонашвилидің ізгілікті жеке тұлғалық технологиясы, Е.Н. Ильинаның гуманитарлық пәндерді адам қалыптастырушы пән ретінде оқыту жүйесі және т.б. жатады;

Оқушының белсенді болуына, проблемалық жағдайда одан шығуды үйрететін – оқушы әрекетін белсендіру негізіндегі педагогикалық технологиялар. Оған Е.И.Пассовтың коммуникативтік оқыту технологиялары, В.Ф Шаталовтың тірек сигнал конспектілері негізіндегі оқыту технологиясы, проблемалық оқыту технологиялары жатады.

Балаға сырттан әсер етпей өзінің табиғи дамуына ықпал жасайтын, баланың жаны мен жүрегіне жылулық ұялататын – халықтық педагогиканың әдістеріне сүйене отырып, баланың табиғи дамуына негізделген педагогикалық технологиялар Л.Н.Толстой, А.Кушнир, М.Монтессори технологиялары жатады;

Оқушының туа біткен ақыл-ой қабілетінің жеке дамуына негізделген – саралап оқыту технологиясы Н.Гузик, И.Первин, В.Фирсов т.б.;

Оқушы мен оқытушы арасындағы қарым-қатынастың тең дәрежеде жүзеге асуын қамтамасыз ететін – ынтымақтастық педагогикалық технологиясы; әр оқушының жеке қасиетін аша отырып, оның қабілеті мен мүмкіндік деңгейіне қарай оқыту, тәрбиелеу бағытында жүзеге асатын технологиясының түрі – деңгейлеп саралап оқыту технологиясы;

Оқушылардың өз бетімен жұмыс жасауына және қоғамдық белсенділігінің артуына әсер ететін – дамыта оқыту технологиясы Эльконин Давыдов, Л.В.Занков, Г.Д. Кириллова т.б.;

Технология – жеке тұлғаны дамытуға негізделген мақсатты педагогикалық жүйе.Технологияны қолдануда мұғалім шеберлігі ерекше мәнге ие. Оның кәсіби шеберлігі мен оқытудың қандай әдіс-тәсілдерін таңдауы ғана технологияның ұтымды болуына алғышарт жасайды. Дәстүрлі оқыту жүйесінен тыс жасалған технологиялар оқытудың мотивациялық сипатын арттырып, оқушылардың пәнге қызығуын тудырады, оқушының өз айналасындағылармен табиғи бәсекелестігін дамытады, оның дара тұлғалық белсенділігін күшейтеді, өз бойындағы қабілетін саналы түрде ашуына қолайлы жағдай туғызады, олардың адамгершілік сапаларын жетілдіреді, шығармашылыққа, еркіндікке ұмтылдырып оқушылардың бейінді біліктілігін арттыруға мүмкіндік туғызады.

Білім берудегі педагогикалық технологиялар мынадай ұстанымдарға сәйкес қолданылады:

Білім беру үдерісінің жариялылығы. Сыныптағы оқушылардың көпшілігі оқылатын материалдың мазмұнын емес, мәнін түсінбеуі себепті оқуға деген қызығушылығын жоғалтады, өз мүмкіндігінен төмен деңгей көрсетеді. Бұл ретте оқушылардың білімге деген оң көзқарасын туғызу үшін өздері орындай алатын оқу қызметін, әрекет түрлерін оқушының өзіне тапсырған дұрыс. Бұл ұстанымның негізі Ш.А.Амонашвидің, В.К .Дьяченко, И.П. Иванова, В.Ю,Кричевский еңбектерінде көрініс тапқан.

Дамыта оқыту ұстанымы. Оқыту мен тәрбиелеуді қатар алып жүретін бұл ұстаным оқушының интеллектуалдық, эмоционалдық, ерік-жігерлілік пен ынталану бағыттарын қамти отырып, тұлғаның үйлесімді дамуына қызмет етеді.

Қорыта келгенде, бұл ұстанымдардың барлығы оқу іс-әрекеті нәтижесіне оқушының өзіндік «Менін» қалыптастыру арқылы өзіне деген сенімділігін туғызуға көмектеседі. Егер оқушының бойында өзіне деген сенімсіздік болып, ол өз мүмкіндіктерін дұрыс бағалай

алмаса, оның сабақты түсінуі, меңгеруі қиындық тудырады. Сонымен қатар мұғалім ынталандыру, қызықтыру, оқушы ерік-жігерін шыңдау, қиындықтарды жою және мақсат қоя білуге бағыттау мәселесіне көп көңіл бөлуі тиіс. Оқушының интеллектуалдық қабілеті, оқу біліктері, «Мен – тұжырымдамасы», ынталандыру мен ерік-жігері өзара тығыз байланыста өз нәтижесін береді. Аталған функциялар бірін-бірі өзара толықтыра отырып, кері байланыс орнатуға және оқушы білімін бағалауға септігін тигізеді.

Ұсынылған әдебиеттер

1. Журунтаева С.Б. Әлем өзгеруімен бізде өзгереміз. Көкшетау қ. 2018ж.
2. Кузембаева К.А. Біліктілікті арттырудағы жаңа бағыт. Астана -2018ж.

Резюме

Бұл мақалада қаралатын мәселе, жаңартылған бағдарламаның маңыздылығы, оқушыларды заманауи әдіс –тәсілдермен оқытып, ой –өрісі кең, саналы, еркін азамат етіп тәрбиелеу қажеттілігі де осы себептен туындап отыр.

ӘОЖ 394.23

ІС-ӘРЕКЕТІ АРҚЫЛЫ АҚЫЛ-ЕСІ КЕМ ЖАСӨСПІРІМДЕРДІҢ ЭМОЦИОНАЛДЫҚ БҰЗЫЛЫСТАРЫН ТҮЗЕТУ ЖОЛДАРЫ

**Ганибаева Айгүл ПП-117 тобының студенті
Ғылыми жетекшісі магистр оқытушы Менликулова А.Б.**

Қазақстан Республикасындағы білім беру процесі мүмкіндігі шектеулі балалар мен дамуындағы ауытқушылығы бар балаларды әлеуметтік-құқықтық қорғаудың активтендірушілігімен анықталады. «Баланың құқығы туралы» (1989ж), «Саламан Декларациясы» және «Ерекше қабілетті тұлғаларға білім беру бойынша іс-әрекеттері» (1990) балалардың құқығы туралы БҰҰ Халықаралық Конвенциясында жарияланғандай, егер де дамуында ауытқушылығы бар балаға ерте жастан көмек көрсетілсе мұндай балаға әлеуметтік және психологиялық-педагогикалық қолдау мәселесін шешуге көмектеседі.

Ерте кезден бастап түзету жұмыстарына кірісу психологиялық-педагогикалық абилитация мен реабилитация ретінде, сондай-ақ әлеуметтік-экономикалық ретінде аспектіде дәлелделінген. Қазақстан Республикасында дамуында ауытқушылығы бар балалардың санының артуы байқалады, бұл берілген контингенттегі балаларды оқыту, тәрбиелеу және әлеуметтік бейімделуінің сұрақтарына дәстүрлік ықпалының тиімділігінің жетіспеушілігін көрсетеді. Дамуында ауытқушылығы бар балаларға ықпал етудің жаңа әдістерін өңдеуде қажеттіліктер пайда болады, ол осы ауытқушылықтарды алдын алуға және баланың ересек адамдармен қарым-қатынасын қалыптастыру мүмкіндігін туғызуға бағытталған.

Эмоциялар әдетте адамдар немесе жануарлардың оған маңызды ықпал етудің қатынасы қалай бейнелейтіндігін анықтайды. Мұнда эмоцияның үш қызметін ажыратуға болады: сигналды, бағалау және реттеуші.

Эмоцияның сигналды функциясы субъектінің тітіркендіргіштерге қатынасының жағымды және жағымсыз сигналын білдіреді және өзінің эмоциясына бағдарланады, сонымен бірге қажетті әрекетті субъект орындайды: мысалы, қауіп – қатерден алшақ болу.

Эмоциялар субъектінің жеке оқиғаларға, шарттарға бағалық қатынасын білдіреді, олар оның әрекеттерінің пайда болуына немесе бөгет келтіруіне соқтырады: қуаныш, өкініш, кекшілдік және т.б. Бұдан басқа эмоциялар субъект немесе жеке іс - әрекеттер қажеттіліктерінің негізінде бола отырып, оның мінез – құлқын басқарып отырады. Ал ақыл-есі кем балаларды оқыту және тәрбиелеу процесінде еңбектің алатын орны қазіргі таңда маңызды

мәселелердің біріне айналды, өйткені әрбір тұлғаның практикалық іс-әрекетті орындауға даярлығының деңгейін арттыру, жасалатын еңбек әрекеттерінің нәтижелілігінің жоғары болуы баланың өз іс-әрекетіне деген эмоционалдық қатынасымен тығыз байланысты. Жалпыға білім беретін мектептің оқушысымен қатар ақыл-есі кем баланың да санасында оның қоғамда нақты бір еңбек түрімен айналасуы қажет екендігі қалыптасуы керек. Кез келген іс-әрекет түрімен нәтижелі айналысу тек біріккен іс-әрекеттер орындау, жағымды қарым-қатынасқа түсумен анықталады, яғни тұлғаның дамуы эмоционалды қарым-қатынасқа түсу арқылы шарықтау шегіне жетеді.

Аномальды баланың психикасына әсер ететін педагогикалық-психологиялық әдістердің жүйесінде еңбек ақыл-есі кем балалармен жүргізілетін түзету тәсілдерінің ең маңызды болып табылады. Еңбек арқылы ақыл-есі кем баланың бойында жағымды қасиеттерді тәрбиелеуге болады, еңбек арқылы басқаларға деген қатынасын жақсартып, тиімді, жағымды эмоционалды байланыстарға түсу қабілеттерін қалыптастыруға, оларға бейтаныс жағдайларда өздерін ұстай білу қабілеттерін арттыруға болады.

Еңбек іс-әрекетінің нәтижелілігі барша адамдарда жағымды эмоциялық күй тудырады – қанағаттану, ризашылық, сенімділік, жайбырақаттық және т.б., яғни балалармен жұмыс жүргізуде еңбек арқылы олардың да эмоционалдық күйлерін жақсарту шарттарын талдап, түзету-дамыту бағдарламасына енгізуге болады.

Дамуында ауытқушылығы бар балалардың көп бөлігі оларды оқыту мен тәрбиелеу мақсатындағы ересектердің, қоғамның талпыныстарына қарамастан әлеуметтік-экономикалық өмірдегі интеграцияға дайын болмайды. Сонымен қатар дамуында кемістігі бар кез келген адам қажетті жағдайлар арқасында толық тұлға ретінде қалыптасып, рухани дамып, өзін-өзі материалды қамтамасыз етіп және қоғамға пайдасын тигізе алатынын зерттеу мен тәжірибе нәтижесі көрсетті.

Денсаулығында мүмкіндігі шектеулі бала ерекше ықпал етуді қажет етеді. Оның тұлғасының қалыптасуын тиімді басқару үшін баланың барлық жас кезеңдеріндегі дамуының спецификасын, соның ішінде эмоционалды сферасын түсіндіретін психологиялық заңдылықтар туралы терең білім қажет.

Қосалқы мектеп ондағы тәрбиеленушілерде ұжымдық сезімді, оларға қамқор болып отырған ересек адамдарға сыйластықты және еңбек пен оқуда қол жеткізген жетістіктеріне қанағаттану сезімін қалыптастыруға бейімдейді. Осы мақсаттарға жету жолында қосалқы мектеп тәрбиешілерінің алдында ақыл – ойы кеміс балалар дамуының ерекшеліктерімен байланысты көптеген қиындықтар тұр.

Ақыл-есі кем балалардың эмоционалдық бұзылыстарын түзету мақсатын алдымызға қойып, еңбек іс-әрекеттерін тиімді ұйымдастыру жолдарын келесідей міндеттерді шешуді көздедік:

- эмоционалдық бұзылыстарды түзетуде түрлі еңбек іс-әрекеттерін қолдану, балаларды өз бетінше еңбек ету, топтық жұмыс орындауғатарту, біріккен іс-әрекет орындату арқылы жағымды эмоционалдық күйді тудыру;

- жүргізілетін жұмыстар арқылы ақыл-есі кем балалардың эмоционалды ерекшеліктерінің өсу динамикасын бақылау;

- балалардың эмоционалдық даму деңгейіне әсер ететін факторларды зерттеу, нәтиже беретіндей іс-әрекет түрлерін қолдану;

- балалардың психоэмоционалды жағдайына жағымды әсер ететін эмоционалды байланыстарға итермелеу;

- жүргізілетін түзету жұмыстарының үйлесімділігі, үздіксіздігі арқылы жағымды әсерлі эмоционалдық даму жағдайын ұйымдастыру.

Ақыл-есі кем балалардың еңбектену арқылы эмоционалдық дамыту-түзету жұмыстарын жүргізуде олардың қызығу ерекшеліктеріне үлкен назар аудару қажет қосымша ойын әдістері арқылы еңбектенуге талпыныстарын арттырып отыру керек. Сонымен қатар балаларды өз еңбектерін, құрбыларының еңбектерін бағалауға, өз пікірлерімен бөлісуге дағдыландыру қажет. Әрине, аталған жұмыстарды орындауда балалардың психикалық ерекшеліктерін,

мүмкіндіктерін ескеріп отыру маңызды шарттардың бірі екендігін ұмытпау керек. Қалыпты деңгейде дамудағы және ақыл-есі кем балалардың эмоционалдық ерекшеліктері әртүрлі, бұл жастағы балалардың барлығында қоршаған ортамен байланыстары эмоционалдық қатынастарға негізделенеді, бала қандай іс-әрекет түрімен айналысса да алғашқы қатарда оның орындайтын жұмысына деген эмоционалдық қатынасы, сезімдері туындайды. Ақыл-есі кем баланың эмоционалдық сферасының ерекшелігін ескере отырып оның сақталған функциялары мен мүмкіндіктерін түзету жұмысы барысында тиімді пайдаланған жөн. Бұл жағдай ақыл-есі кем бала тұлғасын дамытуда маңызды ролді атқарады және оның еңбек іс-әрекеті арқылы эмоционалдық бұзылыстарын түзету мәселесінің актуалдылығын айқындап, мәселені тиімді шешу жолдарын кеңейтуге негіз болады.

Әдебиеттер

- 1 Выготский Л.С. Проблема умственной отсталости.- Собр.соч.М., 1993
- 2 Выготский Л.С. Проблема эмоций. Вопросы психологии, 1993
- 3 Серкебаев Қ. Бас сүйегі мен мидың жарақаттанып зақымдануынан ақыл- ойларының даму процестері бұзылып жетілмей қалған балалар. Ұлағат.-2005.-№2.-79-87б.
- 4 Серкебаев Қ. Ақыл- ой кемістіктерінің түрлері және олардың ерекшеліктері . Ұлағат.- 2002.-№3.-13-16б.
- 5 Исенбаева Р.А. Особенности решения математических задач учащимися младших классов вспомогательной школы. Народное образование .- 1999.- №3.-56-61с.

Резюме

В этой статье приводятся способы коррекции эмоциональных расстройств умственно отсталых учащихся начальной школы посредством трудовой деятельности

Summary

This article describes ways to correct emotional disorders of mentally retarded primary school students through work

ӘОЖ 367

ЭТНОПЕДАГОГИКА ҮЛГІСІНДЕ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ТӘРБИЕ БЕРУ

Мамадрайым Гулюз БО-117 тобының студенті

Мәдениет – тарихи даму барысында адамзат жасаған материалдық және рухани игіліктердің жиынтығы. Адамдардың қолымен жасалынып жатқан құндылықтар, осы құндылықтармен адамдардың өзара байланысы, олардың оны игеруі мәде-ниеттің маңызды бөлігінің бірі болып табылады. Осы тұрғыдан қарағанда, мәдениет – адамдардың бірлесе ғылыми, моральдық - әлеуметтік, көркем және техникалық құндылықтар жасаудағы қарым – қатынастар жиынтығы. Сөйтіп, мәдениеттің мәні адамның өзіндік адамдық еңбегімен байланысты туындайтын өнім деуге болады.

Мәдениет жалпыға ортақ ұғымда адамзаттың материалдық және рухани еңбек өнімдеріндегі, әлеуметтік нормалар мен мекемелер жүйесіндегі, рухани құндылықтардағы, адамдардың табиғатпен, өзара және өзімен қарым – қатынастарында көрініс алған тіршілік әрекетін ұйымдастыру мен дамытудың өзіндік әрекеті ретінде сипатталады. Экологиялық мәдениет - әрбір қоғамдағы жалпы мәдениеттің ең мәнді элементтерінің бірі болып табылады, өйткені әлеуметтік іс-әрекет ұдайы қоршаған ортаның өмір сүру талаптарымен байланыста болады. Яғни, экологиялық мәдениет әлеуметтік феномен ретінде қоғам мен табиғаттың өзара қарым – қатынасын реттеу қажеттілігінен туындайды. Б.Т. Лихачевтің пайымдауынша экологиялық мәдениеттің мәні экологиялық тұрғыда негізделген еркін қалыптастыруы мүмкін. Экологиялық мәдениет тұлғамен, оның

түрлі қыр – сырымен және қасиеттерімен органикалақ байланыста болады. Ғылыми әдебиеттерде «экологиялық мәдениет» ұғымына көптеген түсінік, анықтамалар берілген. Экологиялық мәдениетті қалыптастыру проблемасы бойынша алыс және жақын шет елдік ғалымдардың қырықтан астам еңбектерінде қарастырылуы оның күрделі де, сан қырлы екендігіне көз жеткізеді.

Экологиялық мәдениет ұғымына берілген анықтамаларды пайымдауда олардың мазмұны мен басты идеяларына қарай бірнеше бағытта қарастырылғандығын көрсетеді: экологиялық мәдениет – жалпы мәдениеттің бір бөлігі; экологиялық мәдениет адамдардың табиғатпен қарым – қатынастары жөніндегі қалыптасқан дүниетанымы, сенімі, түсініктері, білімі, іскерлігі, құндылық бағдар жүйесі; экологиялық мәдениетке – адамның өмірлік белсенді тұғырнамасы; экологиялық мәдениет адамның табиғатты теориялық, материалдық – практикалық, рухани ізгілікті меңгеруі және жаңартудағы мәнді күш – қуатының өлшемі, іс - әрекетінің жиынтығы; экологиялық мәдениет – адамның табиғатпен ғана емес, әлеуметтік – тарихи ортамен, биосферамен өзара әрекеттестігі. Демек, экологиялық мәдениет экологияны танып-білу, мінез- құлық, жүріс-тұрыс сипаты негізінде табиғатқа сүйіспеншілікпен қарап, сақтай білу дегенді түсіндіреді деуге болады. Экологиялық мәселелердің қатарына өсімдіктерді, жан-жануарларды күтебілу және табиғат аясында өзін-өзі алып жүру ережелерін сақтау да қосылады. Табиғат – адам тәрбиешісі. Адам болып туып, адам болып қалу үшін табиғаттың атқарар ролі зор. Табиғат белшектері: жан-жануарлар дүниесі, өсімдіктер әлемі, өзен, сай, биік таулар, сағым тербеген сары дала – бәрі адамдардың ақыл- ойына – сана , денесіне – қуат, бойына – күш, енергіе – шабыт, кеңіліне – қанат береді. Табиғат жайлы түсінікті оқушылар дүниетану сабағында алады. Ал В.А. Сухомлинскийдің пікірінше экологиялық мәдениет дегеніміз – баланы гүлге су құюға немесе тазалыққа үйрету емес, ол баланың санасына табиғат дегеніміз – біртұтас жүйе, ол адам мен табиғаттың бірлігінен құралатындығын жеткізу. Енді осыны қалай және қандай жолмен жүзеге асыруға болады деген сауалға тоқталсақ. Экологиялық мәдениетті қалыптастыру экологиялық білім мен тәрбиеберудің міндеттеріне сәйкес келеді. Экологиялық тәрбие берудің көптеген сыныптан тыс, сабақ үстінде, пәнаралық байланыстар арқылы, арнайы курстар арқылы беруге болатыны теориядан белгілі. Соның бірі сыныптан тыс жұмыстарға тоқталсақ. Сыныптан тыс экологиялық білім мен тәрбие беру мақсаты: оқушылардың экологиялық білім мен тәрбиесін біржақты етпей, бағдарламада қаралған білімдерді тереңдету, балалардың табиғатқа ұқыпты қарауын және оны қорғауға тәрбиелеу. Сыныптан тыс экологиялық жұмыс жүргізу үрдісінде қарапайым заңдылықтар анықталады, табиғаттың жекелеген түрлері мен құбылыстардың арасындағы байланыстар анықталады, сан алуан табиғат кешендері қарастырылады. Бұл жұмыс оқушылардың табиғаттың біртұтастығы туралы түсінігін кеңейтеді, дұрыс дүние танымының қалыптасуына жағдай жасайды. Сыныптан тыс жұмыстарда өз өлкесінің экологиялық жағдайы, қоршаған орта, дүние туралы ғылыми біліммен тұжырымдар сипатталады. Пәндерді оқыту міндеттерінің ішінде ең алдымен білім мазмұнының дамытушы, тәрбиелеуші қызметі күшейтіледі: дамыта отыра оқытудың шарттары мүмкіндігінше ескеріліп, оқушылардың білімі зерттелетін объектінің сыртқы белгілері туралы қарапайым мағлұматтар деңгейінде емес, ішкі мәнін байланыстарды ашатын теориялық сипаты бар ұғымдар жүйесінде меңгеруі көзделеді. Экология, биология сабақтарындағы экологиялық білім бере отырып тәрбиелеудегі бірнеше әдістер қолдануға болады:

1 Экология, биология сабақтарындағы модельдеу әдісі ;

1 схемалық және графиктік модельдеу.

Сызбалар арқылы табиғи құбылыстың негізгі белгілерін сызба бөлшектеріне бөліп құрастырып, қызметін модель арқылы көрсету, сөзбен айту немесе суретін көрсетудің нәтижесінен білім алу деңгейі көтеріледі.

Модельдің бір түрі- композиция құрастыру. Композициялар дегеніміз - табиғаттың көрінісін макеттер арқылы, табиғи заттар арқылы ұқсас етіп бейнелеу. Композицияның оқушыларды экологиялық тәрбиелеуде маңызы зор. Экологиялық тәрбие берудің бір жолы- экологиялық мазмұнды есептер шығару. Сондықтан экологиялық тақырыптарға берілген

есептер пәнаралық байланыстарды ашып, оқушыларды ізденуге, ойлауға, адам өміріне, денсау-лығына табиғаттың зор маңызының бар екенін анықтауға көмектеседі.

Сабақ үрдісінде көптеген дидактикалық әдістерді қолдануға болады: ертегілер, жұмбақтар, ойындар, экологиялық тақырыптағы мақал-мәтел мен жаңылтпаштар, экологиялық ертегілерді құрастыру. Мысалы: «Туған елің болмаса, тумай-ақ қойсын күн мен ай», «Адам елінде, қоға көлінде көгерер, », «Құлазыған шөл- жетім, құс қонбаған көл - жетім, сортаңға құйған сел-жетім», «Ағын су-өмір, тоқтау су-өлім», «Туған жердің күні де ыстық, күлі де ыстық», «Дәрі шөптен, дана көптен шығады»; Қан айналым тақырыбының бекіту кезеңі ертегі ретінде өткізу. Бірінші оқушы:

“Мен өте ұсақ жасушамын. Менің атым Эритроцит. Менің диаметрім орта шамамен 7,2-7,5 м. к.м. Менің диаметр мен саным үнемі өзгеріп отырады. Қанның тыныс алу аумағында менің диаметр мен санымның өзгеруі арқылы ғана ағзаны оттегімен қамтамасыз етеді.

“Енді менің мына сұрағыма жауап бер: Қандай адамдар гемофилия ауруына ұшырайды, және де осы гемофилия ауруы туралы айтып берсең”- дейді хан.

Эритроцит ойланып жауабын таба алмайды.

Екінші тағы бір адам келеді. Ол да өзін, былай таныстырады: “ Менің атым Лейкоцит. Мен эритроцитке қарағанда ірі ядролық қан жасушамын. Мен жіліктің кемігінде, көкбауырда, лимфа түйіндерінде түзілемін де қанға қосыламын. Мен бірнеше күннен бірнеше жылдарға дейін тіршілік етемін. Менің негізгі қызметім - ағзаны микробтардан, басқа түрлі ақуыздардың әсерінен, суық пен ыстықтан, денеге зиянды заттар енуінен сақтаймын.

Бұл да ханның сұрағына ойланып жауап бере алмайды.

Біраз уақыттан кейін үшінші адам келеді. Ол өзін таныстырмай жұмбақ шешуге, бас қатыра бастайды. Сұрақты оқып болған соң, былай деп жауап береді: “Қан тамырларының жарақаттануына байланысты қанның ұюы - ағзаның қанды көп кетуден сақтайтын қорғаныш реакциясы. Егер қанұйық қан тамырларының ішінде пайда болса, онда ол ағза тіршілігіне қауіп туғызады. Кейбір адамдардың қаны ұйымайды. Бұл ауруды “гемофилия”деп атайды. Гемофилия ауруы іштен туа пайда болады.

Гемофилия ауруы адамдарда өте кішкентай жарақаттанудан көп қан кетіп, тез өліп қалуы мүмкін. Бұл жауапқа хан қуанып, Тромбоцитты тағына отырғызып, қызын береді.

Қорыта айтқанда, оқушылардың өзбетімен білім алу, шығармашылық қабілетін дамыту, танымдық белсенділігін арттыру, ойлау қабілетін шыңдау-қазіргі заман талабы.

Нәтижесінде, оқушылардың жас және дербес ерекшеліктеріне сүйеніп, интеллектуалдық, сезімдік, эстетикалық, адамгершілік және еңбек дамуын қозғайтын сапалық өзгерістер, сонымен бірге сыртқы ортамен өзара әрекетінің көріну деңгейі басшылыққа алынып оқушылардың экологиялық мәдениетінің қалыптасуының өлшемдері мен көрсеткіштері айқындауға болады (1- кесте).

Оқушылардың экологиялық мәдениетінің өлшемдері мен көрсеткіштері

Кесте -1

Компонентер	Өлшемдер	Көрсеткіштер
танымдық	экологиялық білімдер	<ul style="list-style-type: none"> жаратылыстану пәндері бойынша білімдерді игеру; өлкетану бойынша білімдерді меңгеру; халықтың рационалды және иррационалды білімдері туралы түсініктердің қалыптасуы
эмоционалды	экологиялық сана, сезім	<ul style="list-style-type: none"> экологиялық білімдерге қызығушылық; экологиялық білімнің маңыздылығын сезіну; туған жерінің табиғатына қатынас
мінез-құлықтық	экологиялық тәжірибе	<ul style="list-style-type: none"> өлкетану жұмыстарындағы белсенділік; қоршаған ортаны қорғау жұмыстарындағы белсенділік

Нәтижесінде, әр оқушымен жеке-тұлғалық мақсатталған жұмыс жүргізіледі. Оқушылардың экологиялық мәдениетін қалыптастырудың моделін жасамастан бұрын,оның нәтижесі болып табылатын экологиялық мәдениеті қалыптасқан тұлғаның бейнесін болжамдауға болады. (сурет-1)

Экологиялық білім берудегі қазақ халық педагогикасының құралдары арқылы оқушылардың экологиялық мәдениетін қалыптастыруда оқыту мен жазу арқылы сын тұрғысынан ойлауды дамыту технологиясын қолдану көп мүмкіндік береді.

Жеке тұлғаға бағдарланған жаңа педагогикалық технологияларды пайдалана отырып, пәнді түрлендіріп оқыту оқушының пәнге деген қызығушылығын арттырып, жеке қабілетін жетілдіруіне, соның нәтижесінде білім беру сапасын арттыруға зор ықпал жасайтындығы тәжірибеде дәлелденіп келеді.

Ұлттық деңгейдегі білім берудің мақсаты –еліміздің әлеуметтік, экономикалық және саяси өміріне оңтайлы қатысуға дайын құзыретті, интеллектуалды және рухани жағынан дамыған тұлғаның қалыптасуына ықпал ету.

Жеке тұлғаға бағдарланған оқытудың басты мақсаттарының бірі- оқушылар білімінің дербес модельдерін іске асырудың бір мезгілде жүргізілуі.

Пайдалынған әдебиеттер:

1 Қазақтың наным-сенімі және олардың табиғат қорғаудағы маңызы. //Педагогика және білім мәселелері: ҚарПИ аспиранттарының ғылыми еңбектер жинақтары. - Қарағанды,1996. - Б. 85-92.

2 Ұлы бабалардың педагогикалық еңбектерін оқыту негізінде жасөспірімдерге экологиялық тәрбие беру //«Проблемы профессиональной подготовки современного учителя» Сборник статей. - Караганда, 1998. - С. 293-322.

3 Қазақ халқының ырымдары мен тыйым сөздеріндегі экологиялық тәрбие көрінісі //«Педагогическая теория и практика: история, современность перспективы» Сборник научных трудов. - Караганда, 1999. - Б. 136-142.

4 Ж.Аймауытұлы шығармаларындағы экологиялық тәрбие беру мәселелері //«Этнопедагогика және білім жүйесіндегі дарынды балалар проблемалары» Халықаралық ғылыми – педагогикалық конференция материалдары. - Алматы, 2000. - Б. 268-273.

5 Қазақ халқының мақал-мәтелдері арқылы оқушыларды табиғатты қорғауға тәрбиелеу //«Шоқан тағылымы – 6» Халықаралық ғылыми - практикалық конференция материалдары. - Көкшетау, 2001. - Б. 243-246.

6 Ы.Алтынсарин шығармалары арқылы оқушыларға экологиялық тәрбие беру //«Ы.Алтынсариннің мұрасы және педагогика ғылымының көкейкесті мәселелері» Аймақтық ғылыми - практикалық конференция. - Қарағанды, 2001. - Б. 65-70.

7 Сыныптан тыс жұмыстар арқылы оқушыларға экологиялық тәрбие беру //«ҚР білім беру жүйесінің қазіргі заманғы даму кезеңіндегі педагогика ғылымы мен практикасының сабақтасуы» Аймақтық ғылыми - практикалық конференция материалдары. - Қарағанды, 2002. - Б. 62-67.

8 Халық педагогикасы арқылы оқушылардың экологиялық қызығушылығын арттырудың кейбір жолдары //«Қазіргі таңдағы педагог мамандарды кәсіби даярлау мәселелері» Аймақтық ғылыми - практикалық конференция материалдары. - Қарағанды, 2003. - Б. 183-189.

9 Қазақстан Республикасының экологиялық білім беру тұжырымдамасын іске асыру жолдары //Білім беру мазмұнын қалыптастыру және жетілдіру мәселелері педагогика теориясы мен практикасында» Аймақтық ғылыми - практикалық конференция материалдары. - Қарағанды, 2004. - Б. 169-174.

10 Білім мекемелерінде экологиялық тәрбиенің көкейкесті мәселелері//«Академик Е.А.Бөкетов - ғалым, оқытушы, ойшыл» Халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция материалдары. - Қарағанды, 2005. - Б.401-404.

ҮШ ТІЛДІ БІЛІМ БЕРУ – ЖАРҚЫН БОЛАШАҚТЫҢ КЕПІЛІ

ПП-119 тобының студентті Саулебаева Асел

Ғылыми жетекшісі: Магистр оқытушы Дильдабекова Г.Е.

Бүгінгі білім берудегі қоғам қойып отырған басты талаптардың бірі – көптілділік. Көптілділік - кез келген қоғам үшін, кез келген формация үшін тұйықтықтан шығудың, интеграцияны негізгі ұстаным етіп алған бағытты айқындайтын жол деп танылған. Елбасы Н.Ә.Назарбаев Қазақстан халқына арналған Жолдауында: «Қазақстан бүкіл әлемде халқы үш тілді пайдаланатын жоғарғы білімді ел ретінде танылуы тиіс. Бұлар: қазақ тілі - мемлекеттік тіл, орыс тілі - ұлтаралық қатынас тілі және ағылшын тілі - жаһандық экономикаға ойдағыдай кірігу тілі» деді. Бұл, шынында да, қарқынды дамып келе жатқан ел үшін өзекті мәселе. Қазіргі таңда «Үштілділік мемлекеттік деңгейде ынталандырылуда. Біз ағылшын тілін игеруде серпіліс жасаудамыз.

Қазіргі әлемнің осы «лингва франкасын» меңгеру біздің еліміздің әрбір азаматына еліміздегі шексіз жаңа мүмкіндіктер ашады» - деп көрсетеді.

Елбасы Н.Ә.Назарбаев 2012 жылғы «Қазақстан-2050 стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты жолдауында. Әлемдік өркениетпен жан-жақты интеграцияға түскен біздің халқымыз үшін ағылшын тілін үйрену ұлтымыз үшін игі мұраттардың бірі болмақ. Бүгінгі таңда өскелең ұрпақ ағылшын тілін үйрену мен оқытудың іс жүзіндегі қажеттілігін сезінуде.

Қазіргі таңдағы адамзаттың тіршілігінің негізгі тұғырнамасы — білім болып табылады. Жаңа заман жаңа көзқарас тудырып, іргелі жаңғыртулар жасау мен білімді дамытудың жаңа сапалық деңгейін қажет етіп отырған кезеңде елбасы Н.Ә.Назарбаевтың өз назарында ұстап отыруының орны ерекше.

«Қазақстан-2050» стратегиясында Қазақстандағы білім беру туралы: «...Біріншіден, барлық дамыған елдердің өзіндік бірегей білім беру жүйелері бар. Біздің алдымызда ұлттық білім берудің барлық буындарын жетілдіру бойынша үлкен жұмыс күтіп тұр.

2020 жылға дейін Қазақстандағы 3–6 жас аралығындағы балалардың 100 пайызын мектепке дейінгі білім берумен қамтамасыз ету жоспарланып отыр. Демек, бұл балаларды заманауи білім беру әдістемелерімен және жоғары білікті мамандармен қамтамасыз ету аса маңызды болып табылады. Орта білім беруде жалпы білім беретін мектептердің деңгейін Назарбаев зияткерлік мектептеріндегі оқыту деңгейіне жеткізу қажет. Мектеп түлектері қазақ, орыс және ағылшын тілдерін меңгеріп шығуы тиіс. Оқытудың нәтижесінде оқушылар сыни тұрғысынан ойлау дағдыларын, өзбетінше зерттеу жүргізу және ақпаратты терең талдау дағдыларын меңгеруі тиіс», – делінген. Әрбір уақыт кезеңінде адамдардың ақыл-ойы мен көзқарасы өзгеріп отыратыны-занды құбылыс.

Қоғамдық қарым-қатынастардың өзгеруі, жаңа білімнің жинақталуы, өндірістің жетілдірілуі, әлеуметтік прогресс педагог қызметінің мазмұндық сипатына да тікелей байланысты. Кез келген елдің болашағы білім беру жүйесінің және зиялылар қауымының деңгейіне байланысты болғандықтан, Қазақстан халқына да әлемнің дамыған елдерімен тең дәрежеде білім беру қажеттігі күмән тудырмайды. Қазақстан Республикасында орта білім мазмұнына жаңартулар енгізілуде, білім беру бағдарламасына өзгерістер енгізу бұл бүкіл әлемде білім беру жүйелерінің келешек ұрпаққа қандай білім беретіні туралы мәселе қайта қаралуда. Сондықтан болашақ ұрпақ ХХІ ғасырда табысты болу үшін нені оқыту керек және «Оқытудың тиімді әдістері қандай деген сияқты негізгі сұрақтар туындайды. Табысты болу үшін оқушыларға білім қандай қажет болса, дағды да сондай қажет екендігі дәлелденіп отыр.

Сондықтан дамыған, жұлдегер елдердің білім беру жүйесін қамтамасыз ететін мына факторларға көңіл бөлуіміз қажет. Өздерінің дәстүрлі мәдениетін, дәстүрлі құндылықтары мен бағдарын сақтауға бағытталған білім беру саясаты;

- Шығармашыл, бірегей ойлайтын, үйлесімді дамыған және рухани бай жеке адамды тәрбиелеу әрі оқыту;
- Мұғалімдердің кәсіби қызметі сапалылығына қол жеткізу;
- мұғалім мамандығының жоғары әлеуметтік және құқықтық мәртебесі;
- педагогикалық жоғары оқу орындарында даярлауға лайық талапкерлерді;
- іріктеу жүйесі; – жоғары оқу орындарында студенттерді даярлау сапасы;
- мұғалім қызметіне жұмысқа алынатын кандидаттарды іріктеу жүйесі;
- мұғалімдер біліктілігін көтерудің тиімді әрі алуан түрлі жүйесі;
- мұғалімдердің педагогикалық қызмет сапасын бағалау;
- мұғалім еңбегіне мемлекеттік қолдау көрсету және ынталандыру жүйесі.

Бұл оқушылардың ақпаратты еске сақтап, алған білімдерін ұғынуын, түсінуін және әртүрлі салада қолдана білуін талап етеді. Пәндер бойынша алған білімдерін қолдану оқушыларға ХХІ ғасырдың дағдысы деп жиі айтылып жүрген кең ауқымды құзыреттілікті меңгеруге мүмкіндік береді. Жаңа тұрпатты мұғалім педагогикалық процестің бірізділігін және оқу мен тәрбиенің біртұтастығын сақтай отырып, оқыту моделін жобалай білуі қажет. Жаңартылған бағдарламамен жұмыс жасайтын мұғалімнің шығармашылық іс-әрекетің мазмұны зерттеушілік қызметтен, жеке ізденістерден, оқушымен, ата-анамен тығыз ынтымақтастықтан тұрады. Мұғалімнің кәсіптік зерттеушілік позициясы өз кәсібін шығармашылық деңгейде жетік меңгерген кезде ғана айқындала түседі. Ал жаңартылған бағдарлама аясында мұғалімнің кәсіптік жетілуі қалыпты жағдай.

Өйткені, балалар ХХІ ғасырда табысты болу үшін, оларды осы табыстылыққа жаңа тұрпатты, өзін-өзі реттеген педагог қана жетелей алады. Жаңа тұрпатты педагог алдымен кәсіби деңгейі жоғары, интеллектуалдық, шығармашылық әлеуеті мол тұлға.

Университетте оқу-тәрбие процесін инновациялық тұрғыда ұйымдастыру, педагогикалық кәсіби білім беруді халықаралық стандарт талаптарына сәйкестендіріп отыру жүйелі түрде жолға қойылған. Қазіргі уақытта орта білім мазмұнын жаңарту енгізу аясында кәсіптік педагогикалық білім берудің мазмұны мен оқу орнының бітірушілеріне қойылатын талаптар жүйесі де өзгерді.

Өйткені, бүгінгі бастауыш немесе педагог – психологтар мамандығын бітіруші түлек-еліміздің ертеңгі болашағын тәрбиелеуде өзіндік орны бар, жалпы орта білім беру қызметін атқарушы педагог-маман. Қазақстанның болашағы жастар дейтін болсақ, болашақта сол оқушыларды даярлайтын арнайы кәсіптік оқу орындарындағы болашақ кәсіби мамандарда қажетті дағдылар мен стратегиялар болуы қажет.

Сонымен қатар, сабақ барысындағы оқытудың қалай өтетіндігін терең түсініп, алдындағы оқушылардың эмоцияларын, сыныптан тыс және жеке өмір сүру салтын жете түсіне алуларына мүмкіндік туғызады. Қоғамда, айналамыздағы ортада болып жатқан қарқынды өзгерістер шығармашылық қабілеті бар, қажетті жағдайда айрықша шешім қабылдай алатын жеке тұлғаның алдына үлкен талаптар қояды.

Сол себепті бітірушілердің даярлығының сапасы, кәсіби құзыреттіліктерінің деңгейі өте көкейтесті мәселелерінің біріне айналып отыр.

Бастауыш буында жоғары сыныптарда оқылатын барлық пәннің іргетасы қаланып қана қоймайды, сонымен қатар білім алуға талпынушылық, яғни балалардың оқу әрекеті, танымдық белсенділігі, жеке бастың адами қасиеттерінің негізі осы кезеңде қаланады. Болашақ маманға қазіргі мектеп пен жаңарту аясындағы бастауыш мектеп айырмашылығын ұғындыру. Қазіргі мектепте оқыту нәтижелері оқушылардың оқу жетістіктері негізінен репродуктивті сипатқа ие болатын болса, барлық пән бойынша үлкен көлемдегі дайын ақпаратты «беріп үлгіру» керек, оқушы – оқу үрдісінің нысаны, мұғалім-ақпарат беруші болса, жаңару аясындағы бастауыш мектепте оқыту нәтижелері оқу жетістіктері продуктивті сипатқа ие болады, яғни біледі, түсінеді, пайдаланады, талдайды, жасайды, оқу үрдісі оқушылардың әр сабақта білім «өндіру» үшін өздерінің белсенді іс-әрекетімен сипатталады, оқушы-өз танымының субъектісі, мұғалім-оқушылардың танымдық іс-әрекетін ұйымдастырушы айырмашылығымен ерекшеленді. Сондықтан ұрпақты білім нәрімен сусындату болашақ

бастауыш сынып мұғалімдерінің қолында болатын болса, олар оқу орнының қабырғасында жүрген кезден-ақ болашақ кәсіби қызметінде қажет болатын құзыреттіліктерге ие болуы тиіс.

Олар атап айтатын болсақ: әдіснамалық, жалпымәдени, пәндік-бағыттылық. Педагогикалық қызметтің шығармашылық бағытталуы, біріншіден, мұғалімге мамандығы үшін мәні бар күшті және әлсіз жақтарын (өзін-өзі тануын, эмоционалдық реттелуін, коммуникативтік және дидактикалық қабілеттерін және т. б.) бағалай алуы; екіншіден, зияткерлік мәдениетін (ойлау, ес, қабылдау, зейін), мінез-құлық, қарым-қатынас, соның ішінде педагогикалық қарым-қатынасты меңгеруі; үшіншіден, қазіргі интеграциялық үдерістер, әлемдік білім берудің даму тенденцияларын бағдарлай алу сияқты мәселелерді қарастырумен байланысты. ҚР Білім беруді дамытудың 2011–2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасында: «Мектептегі білім сапасы сапалы даярланған педагогтермен айқындалады.

Олар бұл білімдерін әр түрлі әдістермен білім алушыларға береді», – деп, кәсіби даярлықтың жоғары сапалы қол-жетімділігі — кәсіби сауаттылық негізі екенін анықтап берді. Білім беру сапасын арттыруда маңызды рөл атқаратын факторлар:

1) лайықты адамдар ғана мұғалім болуы керек;

2) олар оқытушылық қызметтің тиімділігін арттыруға мүмкіндік беретін дайындықтан өтуі қажет;

3) әрбір оқушы сапалы білім алатындай жағдайды қамтамасыз ету қажет.

Даярлығы жоғары білікті, кәсіби құзырлы педагог жалпы орта білім беру нәтижесі ретіндегі құзыреттіліктерді- өзіндік менеджмент, ақпараттық, коммуникативті меңгерген жеке тұлға-оқушы қалыптастырады, сондықтан кәсіби даярлықтың арнаулы оқу пәндері негізінде іс-әрекеттік және тұлғалық-бағдарлық тәсілдерін үйлестіре отырып, кәсіби құзыреттіліктерді болашақ маманға меңгерту кафедра оқытушыларының басты міндеті болып саналады.

Қорытындылай келе, болашақ маманды кәсіби даярлықта әрбір кәсіптік оқу пәнінің білім мазмұны мен әдістемелік жүйесі негізінде жеке тұлғаға қойылатын кәсіби деңгейлі сауаттылық шешімін табу керек. Өйткені, кәсіби даярлықта педагогке қажетті кәсіби құзыреттіліктерді толыққанды меңгерген маман жаңартылған оқу бағдарламасын меңгеретін оқушыларына білім алу нәтижесі ретіндегі құзыреттіліктерді сапалы меңгеретіні сөзсіз.

Көп тілді меңгеру - бұл өте күрделі психологиялық үрдіс. Бүгінгі таңда бізге ана тілінің уызына қаныққан, ұлттық мұраны және өзге мәдениетті құрметтейтін, үш тілді жетік меңгерген, іскер, шығармашыл, дүниетанымы мол, зиялы да интеллектуалды тұлғаның қажет екені белгілі. Қорыта айтатын болсақ, көптілді білім беру бағдарламасы аясында үштілді меңгеру тәжірибесін жинақтап, әлемдік деңгейде көтерілуіміз керек.

Бұл оқушылардың халықаралық жобаларға қатысуын кеңейту, шетелдік әріптестермен ғылыми байланыстарын нығайтуға, шетел тілдеріндегі ақпарат көздеріне қол жеткізуіне мүмкіндік береді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1 жылдық білім беруге көшу жағдайында педагогикалық кадрлар даярлау жүйесін модернизациялау» республикалық ғылыми-практикалық конференция материалдары.

2 Бабаев С. Б. Бастауыш мектеп педагогикасы, Алматы, 2013ж

3 ҚР «Қазақстан-2050» стратегиясы. Құсайынов А. Орта білім сапасын көтеру проблемалары: оны шешу жолдары. вебинар-лекциясынан. ҚР Техникалық және кәсіптік білім беруді дамытудың 2011–2020 ж. арналған мемлекеттік бағдарламасы.

Резюме

В этой статье рассказывается об осуществлении трехязычного образования.

Summary

This article describes the implementation of a trilingual education.

Қален Дидар - БО-119 тобының студенті

Әрбір адамның жетіліп дамуында отбасы маңызды рөл ойнайды. Сондықтан, қоғамның қай кезеңінде болмасын отбасы тәрбиесін ұйымдастыру мәселелері ең өзекті мәселе ретінде көптеген ойшылдар мен ғалымдарды ойландырып келген. Бүгінге дейін Шығыстың Ұлы ойшылдары Әл-Фараби, Ж.Баласағұни, М.Қашғари, М.Хайдари және классик педагогтар: Я.А.Коменский, К.Д.Ушинский, Ж.Ж.Руссо, И.Г.Песталоцци, А.Дистервег және қазақ ағартушылары: Ш.Уалиханов, Ы.Алтынсарин, А.Құнанбаев, кеңес педагогтары: А.С.Макаренко, В.А.Сухомлинский, Н.Д.Крупская және қазақ зиялылары: М.Әуезов, М.Жұмабаев, Ж.Аймауытов, С.Көбеев және т.б. отбасы тәрбиесі мәселелерін жан-жақты қарастырып, зерттеген. Бүгінгі таңда отбасы тәрбиесі проблемаларының ғылыми негіздері Ресей ғалымдары Ю.Азаров, А.Пинт, И.Гребенников, Л.Белова және т.б. тарапынан зерттелуде. Ал, Қазақстанда Ж.Қоянбаев, Р.Қоянбаев, Ж.Әбиев, Р.Төлеубекова, Г.Байдельдинова, Б.Айтмамбетова, С.Қоңырбаева және т.б. ғалымдар тарапынан кеңінен зерттеліп келеді. Отбасындағы тәрбие көптеген ғылым саласында (социология, педагогика, психология, экономика, демография, құқықтану және т.б.) кеңінен зерттеліп, бүгінгі қоғам талаптарына сай отбасы тәрбиесін ұйымдастыру мәселелері көпшіліктің қызығушылығын арттырып отыр.

Отбасы, қоғамның элементарлы құрылымы ретіндегі алғашқы әлеуметтік бөлігі болып табылады.

Олардың қажеттілігі мынадай жағдайлармен *сипатталады. БіріншіДен*, отбасы тәрбиесі өзінің сипаты жағынан эмоционалды, өйткені, байланыстырушы ата-ананың балаларына деген махаббатының қалыптасуында ата-аналық отбасы шешуші мәнге ие. Әсіресе, жасөспірімдік жаста ата-аналардың көңілі баланың мектебіне, күрбы-күрдастарына және де басқа құбылыстарға бөлінуіне байланысты оның жеке басына көңіл бөлуі азаяды.

Тәрбие институттары - нақтылы әлеуметтік-кәсіби құрылымға немесе нақтылы жас аралығындағы адамдардың дамуы үшін мақсатты да жоспарлы ұйымдастыру мақсатында қоғам мен мемлекет тарапынан арнайы ұйымдастырылған ұйым. Мұндай ұйымдардың басым бөлігі өскелең ұрпақты тәрбиелеу мақсатында құрылады. Ересектерге арналған тәрбие институттарына шартты түрде партияларды, кәсіподақты, тұрғылықты мекенжайына байланысты қызығушылықтарына, мамандықтары бойынша біріккен әртүрлі бірлестіктерді, әлеуметтік- мәдени, әлеуметтік-педагогикалық, мәдени-спорттық кешендер, клубтық бірлестіктер мен әлеуметтік камкорлық және реабилитациялық мекемелер және т.б. жатқызуға болады.

Қоғамның даму жағдайына, тұрғындардың әлеуметтік-экономикалық және мәдени сұраныстарының артуына байланысты тәрбие институттарының қызметі күрделене түсті және әлеуметтік тәрбие процесіндегі рөлдері мен күйі өзгерді.

Екіншіден, бала, әсіресе, жас кезінде басқа әрекеттерден гөрі отбасындағы балалары тарапынан да сондай сезімдердің болуы байланыстырады әрекеттерге көбірек бейімделіп, өмірлік тәжірибе жинақтайды.

Үшіншіден, отбасы кіші микро орта ретінде баланы біртіндеп қоғамдық ортаға бейімдеу қызметін атқаруға мүмкіндігі жоғары және баланың өмірлік тәжірибесі мен дүниетанымын кезеңді жүзеге асыруда.

Отбасындағы адамдардың бір-бірімен өзара қарым-қатынасының сипатына қарай М.Галагузова оларды: *авторитарлы, Демократиялық және эгалитарлық* деп бөлді. Авторитарлық отбасы өзінің қарым- қатынастағы қаталдығымен сипатталады. Мұндай отбасыларында әйел еріне бағынышты немесе ері әйелінен аса алмайды және балалары ата-аналарының дегенінен шыға алмайды. Демократиялық отбасыларындағы қарым-қатынас

толық өзара түсіністік пен сыйластыққа негізделеді. Ал эгалитарлық отбасылары ондағы ересектердің тең құқылығымен ерекшеленеді. Мұндай отбасыларындағы адамдар үшін отбасы проблемаларына қарағанда жеке басының проблемалары бірінші орында тұрады. Мысалы, жұмыстағы жетістіктер және т.б. Мұндай отбасыларында үйшілік жұмыстар тең бөлінген, барлығы ұжым болып жабыла кірісіп атқарады және шешім қабылдайды. Бос уақытты да бірге өткізуге тырысады. Мұндай отбасыларындағы қарым-қатынастың кемшілігі отбасы проблемаларын шешуде кейбірінің жеке мүддесі немесе қызығушылығы ескерілмесе, кикілжің тууы мүмкін[2].

Отбасының атқарар қызметіне де ғалымдар көзқарасы әртүрлі. Г.М.Свердлов пен В.А.Рясенцев отбасының негізгі қызметі ұрпақ жалғастырудан, тәрбие беруден, шаруашылық жүргізуден және өзара көмек көрсетуден тұрады деп түсіндіреді. С.Д.Лаптенко: «тұрмыстық- шаруашылық, ұрпақ жалғастырушылық, тәрбие берушілік, отбасы мүшелерінің бос уақытын ұйымдастырушылық», - десе, Н.Г.Юркевич: «рухани қарым-қатынас, сексуалдық қызмет, баланың туылуы, тәрбиедегі ынтымақтастық, бос уақытты ұйымдастырушылық, отбасы шаруашылығын жүргізуге қажетті құрал-жабдықтарды жинақтау, бос уақытты ұйымдастыру, өзара моральдық және материалдық көмек беру» деп түсіндіреді. Қазақстандық әлеуметтанушылар М.Тәжин мен Б.Аяғанов өз зерттеулерінде: «қазіргі қоғамдағы отбасының негізгі қызметі: дүниеге адам әкелу; әлеуметтендіру, яғни балаларды осы қоғамда өмір сүруге әзірлеу; экономикалық яғни балалардың есею геніне дейін көмек беру; сексуалдық қызмет, яғни қоғамда жыныстық қатынастарды реттеу» деп көрсетеді. Ресей ғалымы И.В.Гребенников отбасының бес қызметін ұсынады. Олар: ұрпақ жалғастырушылық қызмет; экономикалық қызмет; тәрбиелік қызмет; қарым-қатынастық қызмет; бос уақытты ұйымдастыру және дем алу.

Жоғарыдағы отбасы түрлері мен олардың негізгі қызметтеріне талдау жасай келе, тәрбиелеу, әлеуметтендіру және тұлғаның руханижетілуін қамтамасыз ету отбасының негізгі қызметі болып табылатындығына көзіміз жетеді [3].

Әлеуметтік педагогикада отбасының әлеуметтендіру процесінде атқаратын бірқатар қызметтері анықталған (Ф.А.Мустаева), олар:

Біріншіден, адамның дене және эмоционалдық дамуы жүзеге асады. Балалық шақтағы және ерте жастық шақта қабылдайтын мұндай әсерді тек отбасы ғана бере алады, басқа әлеуметтендіру институттары мұндай қызметті жүзеге асыра да, орнын толтыра да алмайды. Балабақша кезінде, кіші мектеп жасында және жеткіншек жас кезеңінде де отбасы баланың әлеуметтенуі үшін, маңызды әлеуметтендірушілік рөлді атқарады, әйтсе де бірден-бір орта болудан қалады. Басқа да әлеуметтендіру институттарының қызметінің ықпалы қосарлана бастайды, бірақ қарттық шақта қайтадан бірден-бір әлеуметтендіру ортасы болады.

Екіншіден, бала өмірінің алғашқы үш жылындағы оның жыныстық психологиясының қалыптасуында отбасы маңызды рөл ойнайды. Әкенің ұлына немесе қызына деген жеке қатынасы шешуші міндетті атқарады, яғни әкенің ұлының агрессивті қарым-қатынасы мен қызының нәзік әрекетіне деген жеке қатынасы мен көзқарасы, олардың жыныстық санасының қалыптасуына түрткі болады. Ана, әдетте балаларының бәріне бірдей мейірімділікпен қатынас жасайды. Отбасындағы әкенің бала әрекетіне немқұрайлы қарауы немесе отбасында әкенің жоқтығы баланың жыныстық әлеуметтену процесінің өтуінде проблема туғызады.

Үшіншіден, баланың ақыл-ойы жағынан дамуында да отбасы жетекшілік рөл ойнайды, сонымен қатар әлеуметтенудің барлық кезеңдерінде баланың мәдениеттік қарым-қатынастың мөлшерін сезінуіне және меңгеруіне ықпал етеді.

Төртіншіден, отбасы адамның отбасылық рөлдерді орындаудағы әлеуметтік нормаларды меңгеруінде де маңызды орынға ие.

Бесіншіден, отбасылық және ұлттараралық қатынастарға бағытталған және балалардың өмірлік стилін, өмірлік жоспары мен оған жетуге апаратын өмірлік талпыныстарын, қызығушылық деңгейлерін анықтайтын құндылық бағдары да осы отбасында қалыптасады.

Алтыншыдан, адамға әлеуметтік-психологиялық қолдау көрсету отбасына тән, бұл сипат баладағы өзіне деген бағаға, өзін-өзі құрметтеу деңгейіне, өзін-өзі қабылдау шарасына, өзін-өзі жүзеге асырудың тиімділігі мен аспектілеріне байланысты болады[4].

Отбасындағы адамдардың әлеуметтену процесі оның типіне байланысты. Қазіргі психологиялық-педагогикалық әдебиеттерде отбасының көптеген типологиялары ұсынылып жүр. Солардың ішіндегі мынадай отбасы типінің классификациясын кесте - 1 қарастырып көрейік:

Отбасы типтері	Отбасы типтерінің түрлері
Отбасындағы балалардың санына қарай	Баласыз отбасы, аз балалы отбасы, көп балалы отбасы;
Отбасының құрамына қарай	Толық емес отбасы, жай, яғни нуклеарлық отбасы, күрделі отбасы (бірнеше ұрпақ өкілдерінен тұратын отбасы), үлкен отбасы, аналық отбасы, қайталанған некелі отбасы;
Құрылымына қарай	Бір некеден туылған балалар (әкелері бір, бірақ шешелері бөлек), ата- анасының біреуінен туылған (әкесінің бұрынғы әйелінен туған балалар мен шешесінің бұрынғы күйеуінен туылған балалары бар) әртүрлі туыс балалары бар отбасылар;
Отбасындағы лидерлік позициясына қарай	Уалитарлық (демократиялық) және дәстүрлі (авторитарлық) отбасылары;
Отбасындағы адамдардың ұлттық құрамына, мамандығы мен білім деңгейіне байланысты әлеуметтік құрамының біркелкіліне қарай	Әлеуметтік-гемогендік (біркелкі) және гетерогендік (әркелкі);
Отбасылық тәжірибесіне байланысты	Жас жұбайлар отбасы, жас отбасы, орташа жастағы жұбайлар отбасы, ересек жұбайлық отбасы, егде жұбайлар отбасы;
Отбасындағы психологиялық климат пен қарым-қатынасының сипатына қарай	Қолайлы, тұрақты, қолайсыз, педагогикалық әлсіз, тұрақсыз, ұйымшыл, ауызбіршілігі жоқ отбасылары;
Географиялық ерекшеліктер іне байланысты	Қалалық, ауылдық, оқшауланған отбасы;
Тұтынушылық мінез-құлқына байланысты	«Физиологиялық»типтегі тұтынушы отбасы, «интеллектуалдық» типтегі тұтынушылар отбасы, аралық типтегі тұтынушылар отбасы;
Отбасылық өмірінің ерекше жағдайына байланысты	Студенттік отбасы, некесіз отбасы, некелі отбасы;
Бос уақытын өткізу ерекшелігіне байланысты	Ашық-жарқын отбасылары және оқшауланған отбасы, жабық (бос уақыттарын тек өз отбасыларымен ғана өткізетін) отбасылары
Әлеуметтік бейімділігіне байланысты	Деактивті, белсенді және орташа белсенді отбасы;
Отбасылық өмірінің байланыс деңгейіне қарай	Дәстүрлі, ұжымдық және жеке- даралық отбасы;
Отбасының психикалық саулығына қарай	Салауатты отбасы, невротикалық отбасы, виктомегендік отбасы.

Кесте – 1

Кестеде қарастырған отбасы типтері өздерінің ерекшеліктеріне қарай қарым-қатынас стильдерін қалыптастырады.

Бүгінгі қоғамның талабы берік отбасыларының болуын, онда болашақ ұрпақ тәрбиесінде жұмыла қызмет атқаратын ұжымдық бастамаларды керек етеді. Екі жас тұлғаның неке одағы негізінен олардың тұлғалық қасиеттеріне және өмірдегі құлдылық бағдарларына байланысты болып келеді. [5].

Қорыта келген де отбасының рухани тіршілігіндегі негізгі функциясы бала тәрбиесі болып табылады. Отбасылық және қоғамдық тәрбие бір-бірімен өте тығыз байланысты, олар бірін-бірі толықтырады. Дегенмен отбасы тәрбиесі басқа тәрбие институттарындағы тәрбиеге қарағанда анағұрлым эмоционалды, өйткені оның негізінде өз кезегінде балалардың ата-анаға деген сүйіспеншілігін туғызатын ата-ананың балаға деген сүйіспеншілігі жатыр

Бәрімізге белгілі соңғы кездері көпшілік отбасыларындағы бірлік- береке ондағы өзара түсіністік пен достық қарым -қатынасқа негізделген отбасының болуын қалайды. Осындай отбасыларында ғана ерлі- зайыптылар мен отбасы мүшелерінің тұлғалық қажетін қанағаттандыру толық және мазмұнды болмақ (сезімдік жылылық, өзара түсіністік пен өзара көмектесуде өзінің отбасы мүшелері үшін қаншалықты қажеттілігі мен тұлғалық құндылығын сезінуі және т.б.). Дәл осындай отбасыларындағы ересектер мен жасөспірімдерде әлеуметтендіру институты ретіндегі отбасына бауырбасушылық пен тұлғалық қасиеттердің маңызды ерекшеліктері қалыптасады .

Пайдаланылған әдебиеттер

- 1 Н.Д.Хмель, Г.Т.Хайруллин, Б.И.Муканова //Педагогика//«Алматы», 2005ж. [199б.]
- 2 Қ.Т.Әтемова //Әлеуметтік педагогика//Алматы, 2012.
- 3 Атемова Қ., Т. Түркі халықтарындағы отбасы тәрбиесі дәстүрлерінің қалыптасуы. Монография. - Алматы: Қазақ университеті. 2009. [328 б.]
- 4 Ж.Б.Қоянбаев, Р.Б.Қоянбаев. //Педагогика// Алматы, «Рауан», 2000ж.
- 5 С.Әбенбаев, Ж.Әбиев//Педагогика//«Фелиант» баспасы, Астана- 2009ж.[136б.].

ӘОЖ 37.013:372.41-057.874

ЖАСӨСПІРІМДЕР АРАСЫНДАҒЫ ЖАН ЖАЛДЫ ШЕШУ ЖОЛДАРЫН ДИАГНОСТИКАЛАУ ЖӘНЕ ОДАН ШЫҒУ ЖОЛДАРЫН ҮЙРЕТУ

Бимаганбетова Маншук Смагуловна – магистрант

Аймақтық әлеуметтік инновациялық университет

Ғылыми жетекші: п.ғ.к., Кишибаева Д.Ж.

Қ.А.Ясауи атындағы ХҚТУ

Қазіргі кезде адамдар арасындағы өзара қарым қатынастардан, қарама- қайшылықтар, даулар, кикілжіңдік жағдайлардың шешілу тәсілдері өте маңызды. Олардың ең бастысы- әр адамның мақсаттарына, қажеттіліктеріне байланысты, әркім өзінің мақсаттарына қарай әр түрлі іс- әрекеттер, таымдық көзқарастарына қарай кикілжіңдерден шығудың тәсілін түрліше қолданады.

Дәстүрлі мәдениеттегі шиеленіс жағдайлардың шешілу тәсілдеріне көңіл бөлу мақсатымыз – сол дәуірде шиеленісті жағдайларды астарлы тәсілдермен шешкендігін этнопсихология саласында зерттеудің маңызы зор.

Этнопсихология саласында дәстүрлі мәдениеттегі ақын-жыраулардың психологиялық идеяларын Қ. Жарықбаев сипаттаған. Олардың психологиялық ой-толғаныстарына тоқталып өткен.Дегенмен шешендік даулардағы,жыраулардағы шиеленісті жағдайлардың тәсілдері қарастырылмаған.

Ф. Ташимова еңбектерінде қазақ мәдениетінің субъекті түсінігі былай сипатталады: "субъектілердің творчестволық тарихи тәжірибелері ұрпақтан-ұрпаққа тікелей және жанама жолдармен жалғасқан".

Қазақ «ат сүрінгенше ақыл тапқан, ұшқыр, тапқыр ойды қастерлеген, халық ауыз әдебиетінде өшпес мұралар қалдырған.

Психология ғылымы саласынан, осы мәселелер тақырыбында зерттеу еңбектерін қолға алған саласы этно психология болып табылады, ал дәстүрлі мәдениеттегі шиеленісті жағдайларды шешу тәсілдерінің жолын анықтау конфликтология саласы үлесінде.

Біздің зерттеу тақырыбымыздың негізі «Дәстүрлі мәдениеттегі шиеленісті жағдайларды шешу тәсілдерінің психологиялық жолдарын зерттеу.

Мақал-мәтелдерді қазіргі жастардың шиеленістерді шешу тәсілдерінде орынды қолдануы ұлттың әлеммен өзара қарым-қатынасындағы психологиялық ерекшеліктерін айқындай түседі. «Тіл қарым-қатынас құралы десек, шиеленісті жағдайларды шешу тәсілдерінде оның алатын орны өз мәнін жойған емес. Осыған орай, Ф.С.Ташимова өзінің еңбектерінде қазақ мәдениетіне тән субъекті түсінігіне көңіл бөлген. Онда автор «қазақтарда ата-бабаларының рухы немесе жеті атасын білуі, өзінің ұлттық болмысын саналы түрде түсінуіне, ата-бабалары арқылы жинақтаған рухани байлықтарын ой елегінен өткізіп, жеткізе білуіне іс-әрекеттері мен таптаурындарынан айқын көрінеді» деп қарастырған.

Өкінішке орай, қазіргі кездегі жағдайларды ескерсек, өз ұлтымыздың ішінде ұлттық құндылықтарды игермеуі, ескермеуі, салт-дәстүріне немқұрайлықпен қарайтын адамдардың болуы кең көлемде өз алдына зерттеу жүргізетін психологиялық мәселеге айналып отыр.

Халқымыздың ұлттық санасында этникалық сәйкестіліктің болмауы түрлі әлеуметтік келеңсіз жағдайларға, мәңгүрттікке, тіліміздің өсуінен өшуіне, мәдени дәстүріміздің дамуына кедергі болуы мүмкін жағдай.

Бұл зерттеуге алынған еңбектің ерекшелігі орыс пен қазақ жастарының қазіргі кездегі шиеленісті жағдайларын шешу тәсілдеріндегі өзіндік ерекшеліктерін анықтау, қарым-қатынастағы тілдің логикалық құрылымындағы өзіндік психологиялық сипатын қарастыру.

Ең бастысы-қазақтың дәстүрлі мәдениетіндегі кикілжіңдерді шешу тәсілдерінің психологиялық ерекшелігін анықтап, қазіргі кездегі жағдайларда оның алатын орны қандай деген сауалдарға ізденістер.

Біздің халқымыздың дәстүрлі мәдениетіне даулар немесе кикілжіңді жағдайларды шешу тәсілдерін тек сөзбен, іспен, күшпен ғана емес, бет-пішінінен, дене қимылымен үнсіз отырып-ақ ой-пікірді айқын танытып істі бітіре салатын болған. Мұндай іс-қимылдарды келісу, ашу-ыза т.б. сәттерінде ыңғайын тауып пайдалану шеберлікті де, сезімталдықты, тапқырлықты бейнелейді. Мұның өзі де мұндай жағдайлар мен мәселелерді тікелей емес, "астарлы" жолдармен шешу тәсілдерінің біріне жатады.

Қазіргі кезде халқымыздың тарихы, мәдениеті жаңаша қаралып, өзіндік ақиқатымен танылу қажеттігі туып отыр. Ал дәстүрлі мәдениеттің дала даналығының психологиялық келбеті-сөз құдіретінде тұр. Әсіресе, бітпес даулардың шешу тәсілі-әрекеттен гөрі нақты сөз болған.

«Қазақ ат сүрінгенше ақыл тапқан ұшқыр ойды қастерлеген, халық ауыз әдебиетінде асыл мұраларын қалдырған. Ауыз әдебиетіндегі өшпес орны бар шешендік сөздер, билер сөзі. Шешендік сөздерде дала өмірінің қағидалары, шиеленіскен қайшылықтарды шешудің ережелері, даналық үлгілері дерлік тұжырымдар кездеседі. Шешендік сөздер көп ретте билер сөзі ретінде таралып сақталған. Онда біріншіден, билер барлық кезде іс әрекеттерінің бәрінде елдің мұқтаждарын өзінің қажеттіліктерінен жоғары қойған. Екіншіден, елдік мәселелерді шешкенде адамдарды алаламай, кісілік дәрежесін ескеріп отырған. 3-ден, билер дау жанжалдарда төрелік айтқанда әділетті болған, ақиқатқа жүгінетініне халықты сендірген.

Кикілжің индивидттердің өзара қарым-қатынасы негізінде, өзара әрекет процесі барысында пайда болады және қаншалықты адам бар жерде, соншалықты туып отырады.

Кикілжің мәселелері мен кикілжіңді жағдайлар әрқашан да философтарды қоғамдық қызметкерлерді, оқымыстыларды қызықтырған. Қаншалықты қызықты әрі, ұзақ тарихи мәні болса да, қазіргі кезге дейін жалпыға бірдей анықтамасы «конфликтінің түсінігі әзірше құрылған жоқ, өйткені өте көп әртүрлі құбылыстар тым ұзақ категорияларға түсіп отырады.

Ең алғашқы рет әлеуметтік кикілжіңнің табиғи рационалды мағынасын сынауға түсініктеме берген ежелгі грек философтары. Ежелгі грек философы Анаксимандр /б.ғ.д., 10-547 ж.ж./ заттар ылғи да қозғалыстан тұратын «апейрондар, ал қарама-қайшылықтардың шығуына әкелетін материалдық бірліктің бастамасы деп түсіндірді. Ежелгі грек философы Гераклит /б.ғ.д. 530-470/ әлем, табиғат туралы жалпы жүйелі көзқарастарын конфликтілік ситуация мен соғыс туралы өзінің пікірлерімен байланыстырып түсіндіруге тырысты. Гераклит айтуы бойынша, әлемде бәрі өшпенділікпен және дауласумен туады, тек жалғыз ғана космостағы билік етуші-бұл күрес, барлығының әкесі және барлығының патшасы. Олардың бірін құдай қылса, басқаларын адам етті, бірін құл етсе, енді бірі еркіндікте. Бұл сөздер қоғамның даму процесіндегі күрестердің позитивтік ролін түсіндірудегі рационалды сынаудың бірі болып табылады.

Орта ғасырда Фома Аквинский /1225-1204/ қоғамдық өмірде күрестің болуы керек деген ойды дамытты, тағы да бір жағы әділетті соғыстың жағдайларын анықтады, яғни ол кикілжіңнің бір жағының санкциясы болу керек деді.

Э. Роттердамский /1496-1506/ бастапқы кикілжіңнің пайда болуындағы өзіндік логикасын ұсынды, яғни тізбектелген реакция іспеттес, өзіндік әсерімен жаңадан қайталап күшін орбитаға жинауы. Э.Роттердамский пікірінше, тіпті екі жағы бірдей идеологиялық позицияны ұстаса да шиеленістік жағдайдағы қарсыластың күрделі қолданысына көңіл бөледі.

Ағылшын философы Ф.Бэкон /1561-1626ж.ж./ алғашқы рет әлеуметтік шиеленістің жиынтығына теоретикалық талдау жасап негізін қалаған. Материалдық-саяси және әлеуметтік ретсіздіктің психологиялық жағдайларын, сонымен қатар оларды шешудің мүмкіндік беретін тәсілдерін кеңінен қарады.

18-19 ғасырларда ағылшын демократтары Е.Д.Прустли, француз ағартушылары Д.Дидро, Ж.Ж.Руссо, Вольтер, неміс философы Э.Кант, Г.Гегель т.б. кикілжіңге байланысты сыни көзқарастар танытты.

Э.Кант /1724-1804ж.ж./ көршілес тұратын адамдар арасындағы бейбітшіліктің қалпы бұл табиғи қалпы емес, керісінше күрес, яғни егерде үздіксіз емес қактығысты әрекеттер болмаса, онда үнемі олардың қорқытуы пайда боллады. Сондықтан да бейбітшіліктің қажет болуы керек. Неміс философы Г.Гегель /1770-1831 ж.ж./ айтуы бойынша: мемлекет барлық жерде қоғамға көңіл бөліп және мемлекетті реттеп отыруы керек деп есептейді.

Тіршілік пен күрес мәселесіне зерттеулерін бағыттаған ағылшын биологы Ч.Дарвин /1869-1902ж.ж./ эволюция теориясын ұсынды. Ч.Дарвин /"Табиғи сұрыптаудың пайда болу түрлері және өмірмен күресі үшін текті сақтаудың қолайлы жағдайлары"/ атты еңбегінің басты идеясы- тірі табиғаттың дамуы үшін өмірдегі үнемі күресу жағдайларымен туындап отырады деп түсіндіреді. Ч.Дарвин тірі табиғаттың даму механизмдері табиғи сұрыптау түрінде біршама өмір сүруге бейімделген түрі екенін дәлелдеді.

Одан кейін Ч.Дарвиннің көзқарастары әр түрлі ғылыми зерттеу бөліктерінде дами бастады, оның ішінде шиеленістің әлеуметтік және психологиялық теориялары да бар. Сонымен қатар, польшаның австриялық юрист Л.Гумплович/1830-1909ж.ж./ әлеуметтік дарвинизмнің өкілі, әлеуметтік шиеленістің табиғи көзқарастарын мынадай етіп бөліп шығарды: кикілжің тарихи процестің мәні, қоғамның дифференциясы, басқаруы және бағынуы мәнділік құбылыс, кикілжің қоғамның бірнеше мүмкіндігін туғызады.

Қазіргі кезде Л.Гумплович идеясының өкілдері өте аз, бірақ оның ұсыныстарының кейбіреуі қазіргі әселелерді шешуде нәтижелі екенін көрсетеді. Әлеуметтік дарвинизмнің

ілімдері әртүрлі сипатта анықтама берді, олардың әлеуметтік жүйедегі орнына, мәніне көңіл бөлді.

Кикілжіңдік мәселелерді өңдеу социологияның әртүрлі бағытын қамтыды. Олардың бәрі шиеленісті әлеуметтік концепцияны мойындады, категорияның бастамасы екенін қоғамдық өмірде шиеленістің маңыздылығын және осы төңіректе теоретикалық зерттеу керек екендігін бәрі тіршілікте қолданады.

Балалардың агрессивті мінез-құлқымен өзіндік бағалауының арасында маңызды байланыс бар. Адамның өзіндік бағалау деңгейі ішкі нормативті реттеп отырады. Егер әділетсіз шабуыл жасаса, яғни субъектінің ар-намысына тисе, онда агрессия балалардың өзінің ар-намысын қорғауға бағытталады. Кейбір зерттеулер бойынша агрессияның төмендеуі өзіндік бағалау процесімен жанама түрде байланысты болғанының көрсеткіші. Агрессия сферасын анықтаушы нормативті стандарттар, балалардың агрессивтілік әрекетін дағдыланған түрде реттеп отырмайды. Балалардың мінезіндегі стандартты өзіндік бағалау әрекеттері болу үшін, субъектінің зейіні соларға бағытталуы қажет. Яғни «объективті өзін тану» жағдайы болады.

Балалардың «Мен» бейнесі өзіндік ерекшелікке ал өзіндік сана сезімдері символикалық сипатқа ие. Идеалды нақтыланған «Мен» бейнесі бір мифологиялық табиғатқа ие болады. Миф ұғымы «Мен» бейнесі, тұлғаның өмірлік стратегияларын біріктіруге мүмкіндік береді. Өзіндік бағалау кәмілетке жетпегендер үшін олардың агрессивті мінез-құлықтарының көптеген формаларында да көрініс береді: ойлары, қауіптеріне, физикалық және психологиялық жәбірленуіне, конфликтілері мен күрестеріне, фантазияларына және басқада әлеуметтік қолдау алмайтын мінез-құлықтың түрлеріне мәнді әсер етеді.

Жеткіншек жасында өзіндік бағалаудың негізгі функциясы баланың іс-әрекеті пен мінез-құлықын реттеу болып табылады. Мысалы: «Мен қандай ақылдымын, бірақ мені ешкім бағаламайды» деп ойласа, ол бала қоршаған ортаға сенбеушілікпен қарағандай болады. Басқаларды бағалауда бала адекватты емес, күмәнданумен қараса, өзін басқалардан артық деп бағалап, өзінің адамгершілік қасиеттерін өзі айтып, басқа адамдарды менсінбеу белгісін көрсетсе, қоршаған орта да оған негативті тұрғыда қарайды. Өзіндік бағалауы жоғары болған балада сын көтермеушілік, шектен тыс ренжігіштік айқын байқалады. Реніш сезімі дамыған балаға қоршаған орта оған әділетсіз түрде қарағандай көрінеді.

Мектеп психологиялық қызметі үшін балалардың қарым-қатынас жасау ерекшеліктерін зерттеу және оны өңдеу көкейкесті проблема болып табылады. Өйткені бала өзін онықтаудың күрделі проблемаларын жалғыз өзі шешпейді, ата-анасының, құрбы-құрдастарының, мұғалімдердің қолдауымен шешеді. Дегенмен бала орта буын жас шағынан бастап өзінің есеюін сезіне бастағаннан үлкендердің қамқорлығын теріс бағалау феномені орын ала бастайды. Олар ата-аналарынан және басқа үлкендерден қарым-қатынасты теңдік негізінде жүргізуді талап етеді. Бұл тенденция жеткіншектікі жас кезеңінде де жалғасады.

Жеткіншектік жас кезеңінде «ұрпақтар дау-дамайын» туғызатын кездер аз болмайтынын көрсете отырып, тіл табыса алмаушылық, әкелер мен балалар арасындағы түсінбеушілік олардың өзара қарым-қатынасының қалыптаспағанын және бала өміріндегі әлеуметтік өзгерістерді үлкендердің ескермегенінен туып отырғанын ерекше атап өтеді. Қалыптасып келе жатқандың өз ұмтылыс-талаптарына себепсіз тежеу қою, авторитарлық жүйеде қарым-қатынас құру отбасында дау-жанжалдар туғызады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Жарыкбаев Қ., Озғанбаев Ө. Жантануға кіріспе. А., 2000ж. 38-41 б.
2. Ташимова Ф.С. Детерминанты формирования субъективности в культуре Востока. // Суверенный Казахстан: проблемы и поиски. Екатеринбург 1995.-с 32-46.
3. Рахманғұл Бердібай. Билер сөзінің халықтық сипаты. // Мұрагер. 1994ж №1. 13-14 б.
4. Гостев А.А. Эволюция сознания в разрешении глобальных конфликтов. М., 1993г.-с

5. Гришина Н.В. Психология конфликта СПб., "Питер" 2001 г. с 7-23
6. Громова О.Н. Конфликтология М., 1993. - с 20-48
7. Емельянов С.М. Практикум по конфликтологии СПб. 2000 г. 284 с.
8. Фрейд З. "Я" и "Оно". Труды разных лет. - Тбилиси: Мерани., 1991 кн.1. - с 352-390
9. Психологические самообразования читая зарубежные учебники. /Под. Ред. А.М. Матюшкина /М., 1992 г. - с 332-390.
10. Берн Э. Игры, в которые играют люди. СПб., 1992. - с 255

Резюме

В данной статье рассмотрено диагностику конфликтов среди подростков и их пути решения

Summary

This article discusses the diagnosis of cannibal among adolescents and ways to resolve

ӘОЖ 37.013:372.41-057.874

ЖАСӨСПІРІМДЕРГЕ ЗАМАНАУИ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ПАЙДАЛАНУ АРҚЫЛЫ ҚАБІЛЕТТЕРІН АШУДЫҢ ӘДІС-ТӘСІЛДЕРІ

**Кылышпекова Карлыгаш Толеубековна – магистрант
Аймақтық әлеуметтік инновациялық университет
Ғылыми жетекші: п.ғ.к., аға оқытушы, Нурбекова А.М.
М.Әуезов атындағы ОҚМУ, п.ғ.к., аға оқытушы**

Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңында «Білім беру жүйесінің басты міндеті ұлттық және адамды қалыптастыруға және кәсіби шыңдарға бағытталған білім алу үшін қажетті жағдайлар жасау; оқытудың жаңа технологияларын енгізу; білім беруді акпараттандыру, халықаралық ғаламдық коммуникациялық желілерге шығу» деп, білім беру жүйесін одан әрі дамыту міндеттері көзделген.

Бұл міндеттерді шешу үшін мектеп ұжымдарының, әр мұғалімнің күнделікті ізденісі арқылы барлық жаңалықтар мен қайта құру, өзгерістерге батыл жол ашарлық жаңа тәжірибеге, жаңа қарым-қатынасқа өту қажеттілігі туындайды. Білім берудің маңызды шарты – оқу үрдісін жаңарта отырып, оқушылардың қызығушылығын арттыру, шығармашылық қабілеттерін дамыту, олардың өздігінен білім алуға құштарлығын жетілдіру, қол жеткен табыстарды сын көзбен бағалай отырып саралауда мұғалім іс-әрекетін жаңаша тұрғыда ұйымдастыру.

Заман талабына сай болашақ ұрпақтың оқып білім алуын еліміз бірінші орынға қойып отыр. Білім беру мен білім алудағы атқарылатын қарқынды жұмыс ұстаздардың еншісінде екені айтпаса да белгілі. Осы орайда ұлы педагог Ушинскийдің «Бала – балқытылған алтын» деген қанатты сөз бірден ойға түседі. Балаға қалай бағыт берсең, солай өседі. Сондықтан баланың бойында жақсы қасиеттердің болуын, олардың жан- жақты дамуын, рухани бай тұлға қалыптастыра білуіміз керек.

Қазіргі таңда әдіс-тәсілдің тиімдісін мұғалім өз еркімен таңдайды. Қ. Жұбанов айтпақшы: «Егер мұғалім пәнді жақсы білсе, онда дұрыс әдісті де табады». Сондықтан түрлі әдіс-тәсілдерді саралай отырып, тиімдісін өзіндік ой еңбегімен ұштастыра алса, әр сабақ өз нәтижесін беретініне сенемін. Заман талабына сай шәкірт шығармашылығын дамытуға, мұғалімнің қажеттіліктеріне жан-жақты жауап беретін тиімді технологиялар шексіз. Тәжірибеде сол технологияларды қолдану, оның-солын тану, зерттеу, пысықтап анализ жасау – әр ұстаздың міндеті. Сондықтан сабақтарды жоспарлағанда оқушыларда сыни ойлауын тудыратын сұрақтар немесе деңгейлік, кеңейтілген, құзырлылық тапсырмаларды сабақта қолдануға болады.

Біліктілікті арттырудың негізгі бағыты – мұғалімнің білім беру мен оқытудағы әдіс-тәсілдері жаңа бастама болып отыр. Сол бағыт шығармашылықпен, кәсіби шеберлікпен оқытуға негізделіп отыр. Бұл оқушының тапсырманы орындауда алған білімдерін бұрынғы білетіндерімен ұштастыру болып табылады. Оқушы сабақ барысында жан-жақты дамып, сыныптастарынан үйренеді, бір-бірің үйретеді.

Бастауыш сынып оқушыларына жаңа әдіс-тәсілдерді тиімді қолдану арқылы оқушының білімге деген қызығушылығын оятып, терең ойлау қабілетін, белсенділігін қалыптастыруға болады. Бұған дейін оқушы мұғалім мен оқулыққа ғана бағынатын болса, енді ол сыни тұрғыдан ойланып, өз ойын дәлелдей алатын тұлғаға айналды. Оқушылардың тілін, ойын, еркін сөйлеуін дамытып, топпен жұмыс істеу кезінде бірін-бірі тыңдай білуге үйретеді.

Сонымен бірге, күнделікті сабақта профессор Ж. Қараевтың «Деңгейлік саралап оқыту» технологиясын пайдалануға болады. Бұл технологияның мақсаты – өз бетімен ізденісті жұмыс жүргізе алатын, оны жүзеге асыруда тынбай ізденетін шығармашылық тұлғаға мүмкіндік беретін, білім алудың мүмкіндігін сабақ барысында дамыта алатын тұлға қалыптастыру екенін түсіндім. Бастауыш сыныпта негізгі пәндер бойынша деңгейлік тапсырмалар беріп үйретемін. Тапсырмаларды әр уақытта төрт деңгейде беріп отырамын. Тапсырма күрделенген сайын оқушылар арасында көшбасшылар да анықтала бастайды. Олар өздері неге қабілетті, нені зерттей, зерделей алатындарын даралап көрсете бастайды. Осы арада мұғалім қай оқушының қабілетін қалай ашуға болады, неге қабілетті екенін анық көріп зерттей алады. Сонымен қатар сынып оқушыларының арасынан кімнің қай пәнге қабілетті екенін байқап ары қарай қалай дамытуға болатынын білемін. Әрине, барлық оқушылар барлық деңгейде орындауы мүмкін емес. Деңгейлік тапсырмалар орындау арқылы оқушылардың деңгейлік сауаттылығын білуге болады. Нәтижесінде оқушылар сараланып, дараланып шығатынына көзім жетті. Жалпы мұғалім қауымның міндеті бала бойынағы жасырынып жатқан қабілеттерді ашып, көрсету. Кез келген оқушы тапсырманы мұғалімнің басшылығымен орындап дамытады. Оқушы бойындағы қабілет пен дарынды анықтау үшін жеке, топтық тапсырмалар орындатамын.

Оқу үдерісінде оқушыларға өздері ойлап ізденетіндей жағдай туғызып, күнделікті сабақта оқушы қабілетін дамытатындай, қалыптан тыс ойландыратын әдіс-тәсілдерді қолдануда жұмыс істеудің ең тиімді әдісі – топтық жұмыс. Оқушы бойындағы мүмкіндікті, жақсы қасиеттерді ашудың бірден-бір тиімді жолы.

Топтық жұмыс – оқушының жалпы сабақта орындаған іс-әрекетінің түрі. Топтық жұмыс жасауда мақсатты сұрақтар қоя отырып, оның жауабын топ болып іздеп, тауып, анықтамасын жасап, өздерінің неге қабілетті екендерін біледі. Топтың аты, топбасы, хатшы, уақыт өлшеуші, қалғандары сөйлеушілер болу керек. Топ тапсырмасы нақты уақытқа есептеліп беріледі. Егер уақыт асып кеткен жағдайда оқушылар жалығып, қызығушылықтары төмендейді. Мұғалім тарапынан оқушыларға дұрыс бағыт-бағдар берілу керек. Егер балаға бастапқы кезеңнен дұрыс бағыт берілмесе, олардың зейіні, сөйлеу дағдылары жеткілікті деңгейде қалыптастырылмаса, жасөспірім кезеңде оның кедергісі көп болады.

Топпен жұмыс істеу барысында әр баланың сөйлеу тілі, сөйлеу мәдениеті, логикалық ойлауы, жылдамдығы, еркіндігі қалыптасады. Бастауыш сыныптың қай пәнінде болсын топтық жұмыс түрлері оқушылардың танымдық, шығармашылық қабілеттерін дамытып, олардың сабаққа деген қызығушылығын, ынтасын оятып, ой-өрісін, жүйелі түрде ойлай білуін, танымдық қабілеттерін арттыра түседі.

Қазіргі қоғам дамуының кезеңі, әлемдегі әлеуметтік-экономикалық және қоғамдық – саяси өзгерістер отандық қалыптасқан білім беру жүйесін тереңірек, жан-жақты қайта қарауды талап етеді. Осыған байланысты Қазақстанда білім мен тәрбие берудің жаңа ұлттық моделі қалыптастырылуда. Бұл процесс мәні жеке тұлғаның интеллектуалдық сапаларын

нығайту мен дамыту болып табылатын жаңа тәрбие парадигмасының қалыптасуын шарттайды. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаев «Бәсекеге қабілетті Қазақстан үшін, бәсекеге қабілетті экономика үшін, бәсекеге қабілетті халық үшін» атты Қазақстан халқына Жолдауында «...ұлттың бәсекеге қабілеттілігі, ең алдымен, оның білімділік деңгейіне байланысты анықталады» деп атап көрсеткен болатын.

Оқушылардың оқуға деген ынтасын арттырудың аса маңызды жолдарын іздестіру танымдық белсенділікті дамытудың қажетті шарты болып табылады. Қазіргі мұғалімнің міндеті - балалардың танымдық қызығушылықтарын біртіндеп қалыптастыру үшін барлық жағдайларды жасау, ойлауға үйрету, мәселелік сұрақтар қою, осылайша оларды белсенді дербес іс-әрекетке кірістіре білу болып табылады. Осы жағдайда оқушылардың танымдық белсенділігін арттыру мақсатында халық педагогикасының мүмкіндіктерін пайдалану аса маңызды міндет, өйткені халық педагогикасының идеялары мен құралдары – ұрпақ тәрбиесі бойынша өзінің көп ғасырлар бойында жинақталған бай тарихи тәжірибесімен, өміршендігімен ерекшеленеді. Сондықтан қазақ халқының мол мәдени мұрасының дидактикалық мүмкіндіктерін қазіргі мектептің оқыту үдерісінде пайдалану қажет. Бұл міндетті жүзеге асыру мектеп оқушыларын оқытуға жаңа тұрғыдан келуді, оқытудың жаңа технологияларын, ұйымдастыру түрлерін іздестіруді талап етеді.

Бала іс-әрекетіндегі күрделі үдерістердің бірі оның танымдық іс-әрекеті болып табылады. Баланың кез-келген әрекетін психологиялық тұрғыдан талдайтын болсақ, ол күрделі психикалық, психологиялық қасиеттері мен әрекеттерінің нәтижесінде пайда болады. Мұнда оның ақыл-ойы, қызығушылығы мен қажеттіліктері, сезімі сияқты психикалық үдерістер іске қосылады. Сондықтан оқушының оқу іс-әрекетінің табысты болуында оның ақыл-ой еңбегінің дағдыларын қалыптастыру маңызды саналады. Баланың танымдық белсенділігін арттыруда алдымен оның ақыл-ой еңбегін дамытуға көңіл аудару қажет. Оқу - мектеп жасындағы балалардың дамуындағы негізгі танымдық іс- әрекет. Танымдық іс-әрекет оқушыларда оқу іс-әрекеті негізінде қалыптасатын болғандықтан, біз алдымен оқу іс-әрекетінің педагогикалық - психологиялық ерекшеліктеріне тоқталуды жөн көрдік.

Бала іс-әрекетіндегі күрделі үдерістердің бірі оның танымдық іс-әрекеті болып табылады. Баланың кез-келген әрекетін психологиялық тұрғыдан талдайтын болсақ, ол күрделі психикалық, психологиялық қасиеттері мен әрекеттерінің нәтижесінде пайда болады. Мұнда оның ақыл-ойы, қызығушылығы мен қажеттіліктері, сезімі сияқты психикалық үдерістер іске қосылады. Сондықтан оқушының оқу іс-әрекетінің табысты болуында оның ақыл-ой еңбегінің дағдыларын қалыптастыру маңызды саналады. Баланың танымдық белсенділігін арттыруда алдымен оның ақыл-ой еңбегін дамытуға көңіл аудару қажет.

Пайдаланылғын әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан мектебі, 2013 ж.
2. Бастауыш сыныпта оқыту әдістемесі. 2014 ж., 2015 ж.
3. Педагогика. Қоянбаев Ж., Қоянбаев Р.
4. Сабыров Т.С. Оқушы жастардың ғылымдық әрекетін арттырудағы оқытудың әдістері мен формаларының дидактикалық жүйесін тиімді қодануға мұғалімдерді даярлаудың теориялық негіздері. п.ғ.д. дисс... автореф. -Алматы, 1996.
5. Кабанова-Меллер Е.Н. Формирование приемов умственной деятельности и умственное развитие учащихся. — М.: Педагогика, 1968.

Резюме

В данной статье рассмотрено методы раскрытия талантов подростника с использованием современных технологий.

Summary

This article discusses the methods of opening up talents teenagers by using modern technologies.

ӘОЖ 37.013:372.41-057.874

ЖАЛПЫ БІЛІМ БЕРЕТІН МЕКТЕПТЕРДЕ МҮМКІНДІГІ ШЕКТЕУЛІ БАЛАЛАРДЫ ИНКЛЮЗИВТІ ОҚЫТУДЫҢ ПЕДОГОГИКАЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

**Утепова Алтынай Жумағалиевна – магистрант
Аймақтық әлеуметтік инновациялық университет
Ғылыми жетекші: п.ғ.к., аға оқытушы, Нурбекова А.М.
М.Әуезов атындағы ОҚМУ, п.ғ.к., аға оқытушы**

Қазіргі қоғамда заманауи әлеуметтік- экономикалық ахуалда өсіп келе жатырған жас ұрпақтың нақты да сенімді әлеуметтік бағыттарды жоғалтып ала бастағаны байқалады. Әлеуметтендірудің қалыптасқан дәстүрлі формаларының қазіргі заманға лайықталмаған жарамсыздығы, олардың бір жолды таңдауын, яғни жастардың өз болашағы үшін өздерінің жауапкершілігі жоғары болуын талап етеді. Бұл жағдайда жастар мен жасөспірімдердің заманауи қоғамдық қатынастарға бейімделмегендігі мен дайын еместігі көптеген маңызды мәселелердің туындауына себеп болады. Бұл мәселелерге тән ортақ белгі бұл өскелең ұрпақты тәрбиелеу мен оқыту қазіргі заманның талаптары мен тілектері ескеріле отырып жүргізілуі керек.

Балаларды психологиялық-педагогикалық қолдау бұл - баламен кеңесеотырып оның жеке қызығушылықтарын анықтау, оның белгілі бір мақсаттарға деген ұмтылыстары мен мүмкіндіктеріне қолдау көрсету, оның адами қасиеттері мен құндылықтарын сақтай отырып дамуына, оқыту нәтижелеріне өз бетінше қол жеткізуіне, өзін-өзі тәрбиелеуіне, көпшілікпен араласуына, өмір сүру салтын қалыптастыруға кедергі келтіретін қиындықтарды жеңуіне көмектесу болып табылады.

Инклюзивті оқыту практикасында психологиялық-педагогикалық қолдау бұл әрбір баланың мүмкіндігі мен қажетіне қарай әлеуметтік- психологиялық және педагогикалық жағдай жасауға бағытталған мамандар тобының қызметтерін қамтиды.

Инклюзивті (франц. *inclusif* – өзіне енгізетін, лат. *include* – ішіне аламын, енгіземін) немесе енгізілген білім беру – жалпы білім беру мектептерінде ерекше қажеттіліктері бар балаларды оқыту үрдісін сипаттау үшін пайдаланылатын термин. Инклюзивті білім берудің негізіне балалардың кез келген кемсітушілігін болдырмайтын, барлық адамдарға тең қарым-қатынасты қамтамасыз ететін, бірақ ерекше білім алу қажеттіліктері бар балалар үшін ерекше жағдай жасайтын идеология жатады.

Инклюзивті білім беру- мүгедек пен дамуында сәл бұзушылығы мен ауытқулары бар балалардың дені сау балалармен бірге олардың әлеуметтендіру және интеграция процестерін жеңілдету мақсатындағы бірлескен оқыту. Инклюзивті оқыту біріктірілген (оқушы дені сау балалар сыныбында/тобында оқиды және дефектолог-мұғалімнің жүйелі көмегін алады), жартылай (жеке балалар күннің бір бөлігін арнайы топтарда, ал екінші қарапайым топтарда өткізеді), уақытша (арнайы топтардағы балалар және қарапайым топтардың оқушылары бірлескен серуендерді, мерекелерді, сайыстарды, жеке істерді өткізу үшін біріктіріледі), толық (дамуда ауытқулары бар 1-2 бала бала бақшаның, сыныптың, мектептің қарапайым топтарына енгізіледі, мамандардың бақылауы бойынша түзету көмегін ата-аналар көрсетеді) болады.

Инклюзивті білім беру –мүмкіндігі шектеулі балалардың жалпы білім беретін мектептерде тең жағдайда бірдей білім алуына қолжетімділігін ұйымдастыру. Мәселен арбамен қозғалатын балалар үшін мектептерде арнайы панустар өзге де мүмкіндіктер

қарастырылуы керек. Бұл индикаторлар 2011-2015 жылдарға арналған стратегиялық жоспарда да талап етілген.

Инклюзивті оқыту негізінде балалардың қандай да бір дискриминациясын жоққа шығару, барлық адамдарға деген теңдік қатынасты қамтамасыз ету, сонымен бірге оқытудың ерекше қажеттігі бар балаларға арнайы жағдай қалыптастыру. Тәжірибе көрсеткеніндей қатаң білім беру жүйесінен балалардың бір бөлігі шығып қалады, өйткені қалыптасқан жүйе мұндай балалардың даралық қажеттілігін қанағаттандыра алмайды. Инклюзивті бағыт мұндай балаларды оқуда жетістікке жетуге ықпал етіп, жақсы өмір сүру мүмкіншілігін қалыптастырады.

Инклюзивті білім беруді ұйымдастыру үшін қандай арнайы жағдайлар қажет. Ең алдымен даму мүмкіндігі шектелген балалармен жұмыс жасай алатын мамандар даярлау. Екіншіден архитектуралық кедергілерді жою.

Білім мекемелерін арнайы тұтқалармен, парталармен, үстелдермен және басқа да компенсаторлық құралдармен жабдықтауды, көтергіш қондырғылар, пандустар, санитарлық бөлмелердің арнайы қондырғыларын орнататын іс-шаралар кешенін бастау қажет.

Қазақстан Республикасындағы білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасында инклюзивті білім беруді жетілдіру мақсатында төмендегідей мәселелерді қарастрады.

Инклюзивті білім беру шеңберінде жалпы және арнайы білім берудің өзара әрекетінің тетігі әзірленеді, мүмкіндігі шектеулі балаларды біріктіріп оқытудың модульдік бағдарламалары әзірленеді мүгедек балаларға қашықтықтан білім беруді ұйымдастырудың тәртібі әзірленеді.

Осы жұмыстардың барлығы да Қазақстан Республикасының «Білім туралы» «Бала құқықтары туралы», «Кемтар балаларды әлеуметтік және медициналық –педагогикалық түзету арқылы қолдау туралы» Заңдарын және ережелерді басшылыққа алады.

Инклюзивті білім беру ерекше балаға білім беру саясатының бір түрі болып табылады.

2015 жылға дейінгі инклюзивтік білім берумен мүмкіндігі шектеулі балалардың 25 пайызын қамту көзделсе, инклюзивтік білім беруге жағдай жасаған мектеп үлесі 30%-ға жету керек. Бұл мүмкіндігі шектеулі балалардың жалпы білім беретін мектепке дені сау балалармен қатар білім алуына жағдай жасайды.

Білім берудің бұл түрінде мүмкіндігі шектеулі баланың өз-өзіне сенімі артады, ол маңайындағылардың тарапынан өзіне қолдау бар екенін сезінеді, бұл баланың өзін-өзіне бағалай білуіне, қоршаған ортасына сүйіспеншілікпен қарауына, өзін қоғамның толыққанды мүшесі сезінуіне жол ашады. Оқытудың бұл түрі арқылы мүмкіндігі шектеулі бала өз қабілетіне сай ата-анасынан алшақтамай, яғни арнайы мектеп-интернаттарда тұрып оқуға мәжбүр болмай, тұрғылықты жерде білім алады. Қоғаммен біте қайнасып, әлеуметтік жағынан бейімделеді. Ата-анасы да баласының дамуы мен тәрбиесіне белсене қатысып, жеткіншек алдында жауакершіліктері артады.

Қорыта келгенде, ең бастысы кемтар балаларға деген қоғамның көзқарасын, пікірін өзгерту керек, олар үшін кедергісіз орта қалыптастыру қажет және мүмкіндігі шектеулі баламен бір сыныпта отырған дені сау бала әлдеқайда мейірімді, қайырымды болып өсетінін халықаралық тәжірибе көрсетіп отыр. Енді сол тәжірбиенің біздің елімізде де қанат жайып, өркендеуіне педагогтар қауымы зор үлес қосуы қажет деп ойлаймын.

Мүмкіндігі шектеулі балалардың сыртқы ортамен қарым-қатынасқа түсіп, өзін әлеуметтік ортада жеке тұлға санап, олардың тағдырын ел болып реттейтін уақыт келді. «Бала тағдыры-ел тағдыры» деп қарап, ұрпақтың өмірге келген сәтінен бастап, тәлім-тәрбиені бойларына сіңіріп, мүмкіндігі шектеулі балалардың әлеуметтік өмірге даярлап, еліміздің дамуына өз үлесін қоса алатын азамат тәрбиелейтін кез келді.

Пайдаланылғын әдебиеттер тізімі

1. Электронный ресурс - <http://wikipedia.org>.

2. Теория социальной работы / под общ. ред. И. Г. Кузиной. – Владивосток: Изд-во ДВГТУ, 2006. – 232 с.
3. Осухова Н.Г. Психологическая помощь в трудных и экстремальных ситуациях. М.: Академия, - 2005. - 288 с. (Высшее профессиональное образование) 2006
4. Концептуальные подходы к развитию инклюзивного образования в Республике Казахстан. Приказ Министра образования и науки Республики Казахстан Республики Казахстан.01.06.2015 г. № 348
5. Закон Республики Казахстан «О правах ребенка в Республике Казахстан. 08.08.2002 г. № 345- II
6. Закон Республики Казахстан от 29 декабря 2008 года № 114-IV «О специальных социальных услугах» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 03.12.2015 г.)
7. Состояние и проблемы семейного устройства в Казахстане: опыт приемных и гостевых семей: Методическое пособие. Рекомендовано Комитетом по охране прав детей Министерства образования и науки Республики Казахстан – Алматы, 2015. – 152 с.
8. Руководство по предупреждению насилия над детьми. / Под ред. Н.К.Асановой. – М.: Издательский гуманитарный центр ВЛАДОС, 1997. – 512 с.
9. Григорьев Д.В., Кулешова И.В., Степанов П.В. Личностный рост ребенка как показатель эффективности воспитания: методика диагностирования. М.; Тула, 2002.

Резюме

В данной статье рассмотрено педагогические особенности инклюзивного обучения детей с ограниченными возможностями в общеобразовательных школах.

Summary

This article discusses the pedagogical features of inclusive education of children with disabilities in general education schools.

ӘОЖ 37.013:372.41-057.874

ЖЕТКІНШЕКТЕГІ ӨЗІНДІК БАҒАЛАУ МЕН МАЗАСЫЗДАНУДЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ЕРЕШЕЛІКТЕРІН ЭКСПЕРИМЕНТТІК ЗЕРТТЕУ

**Талипбаева Гүлжан Серикбаевна – магистрант
Ғылыми жетекші: Р.һ.Д., аға оқытушы, Тасова А.Б.
Аймақтық әлеуметтік инновациялық университет**

Адам онтогенезіндегі ең күрделі кезеңнің бірі – жеткіншек жас болып табылады. Бұл кезеңде бұрын қалыптасқан психологиялық құрылымдардың қайта құрылуы ғана жүріп қоймай, сонымен бірге жаңа білімдер қалыптасып, саналық көзқарастар мен әлеуметтік ішкі ыңғайланудың қалыптасуының жалпы бағыттылығы өседі. Жеткіншек жасының өзіне тән ерекшелігі оқу үлгерімінің төмендеуі, жұмыс қабілетінің түсуі, тұлғалық ішкі құрылымындағы дисгормония, мініз-құлықтың қарсыласқан негативті сипаты бұл жас сатысын ішкі және сыртқы қатынастардағы бағдарлануды жоғалтқан, «Мен» және әлемнің бөліну сатысы деп айтуға болады.

Жеткіншектердің дамуындағы психологиялық күшіне абстрактілі логикалық ойлау формасының күрделенуі, эмоциялық сферасының дифференциалдануы, ерік белсенділігінің ұлғаюы жатады. Жеткіншек кезеңінде өзіндік сана деңгейі тек рефлексия актілерімен сипатталып қана қоймайды, сонымен қатар өзін-өзі саналы ұғыну өзбеттілік процесіне айналады. Әдетте бұл жастағы балаға өзіне белгілі психикалық қасиеттердің интегралды байланысын саналы ұғыну тән.

Психологиялық қасиеттер мен сапалардың бірлігі тұтастай модель ретінде қарастырылады. Осының негізінде жеткіншек өзінің басқа адамдармен қатынасын, өзіне-өзі қатыстылығын құрады. Жеткіншек кезеңіндегі өзіндік сананың дамуының бір негізгі тенденциясы – бұл құбылыстармен, ересектермен қарым-қатынас барысында және оқу іс-әрекеттерінің бағаларын интеграциялау кезінде қалыптасқан толымды немесе аффективті тәжірибелерді интеграциялау болып табылады. Бұл интеграцияның ядросы ересектік сезім. Ересектіктің критерийі (белгілері) өзін-өзі қабылдауы мен бағалауы шындықта жүзеге асыру болып табылады.

Жеткіншектер бірінші кезекте қарым-қатынас сферасындағы мінез-құлықтың әртүрлі формаларына байланысты қасиеттерді саналы ұғынады. Бұл әрине өзіндік бағалау өзгермейді деген сөз емес, оның динамикасы әртүрлі факторларға байланысты жоғары өзіндік бағалау тұрақты болса, ал төмен және орташа өзіндік бағалау біршама динамикалы болып келеді. Дегенмен жоғары өзіндік бағалауда тұлғамен арнайы педагогикалық жұмыс жүргізуі жағдайында едәуір динамикалы болуы мүмкін. Психологиялық зерттеулерде жеткіншектердің адекватты өзіндік бағалау мәселесі соңғы орынға қойылмаған.

Бұл жас кезеңінде ең өзекті мәселе өмір жолын таңдау болып табылады. Л.И. Божович өтпелі дағдарыс кезеңінің аяқталуы «өзіндік анықталу» ұғымын білдіретін жеке тұлғалық құрылымының пайда болуымен ұласатындығын көрсетеді. Өзіндік анықталу процесінде өзіндік бағалау айрықша мәнге ие.

Психологтардың айтуы бойынша адам кез-келген жас кезеңінде басқа адамдарды өзіне қарағанда объективті бағалайды. Балалар өзінің мінез-құлықтарын басқа адамдардың әрекеттерін салыстыруынан бастап өзіне баға қою басталады. Біз бұған неғұрлым көбірек мүмкіндік берген сайын олар өзін солғұрлым нақтырақ көре бастайды. Өзіндік бағалау үшін өзін-өзі тануға үйретуіміз қажет.

Қазіргі кездегі психологияда жеткіншектердің өзіндік бағалау мазмұнын екі бағытты көрсетеді. Оның бірінші өзіндік бағалаудың жалпы сипаттамасы, оның қалыптасу жағдайларын іздестіру мен байланысты болса, екіншісі микроанализбен байланысты, яғни өзіндік бағалауының құрылымдық элементтерін бөлшектеу және олардың өзара байланысын қарастырады. Біздің ойымызша, өзіндік бағалаудың микроанализі және оның құрылымының болашағы зор, өзіндік бағалауды зерттеуде негізгі міндетіне құрылымдық динамикалық элементтерді санайды.

Адамның жалпы тұлға болып қалыптасу процесінде жеткіншектік кезең дамудағы өзгерістермен ерекше орын алады. Жаңа арнайы тәжірибе жинағы, жаңа қоғамдық қатынастар мен байланыстарға түсетін орташа жас шамасы 11-14 жастағы балаларға кез келеді. Бұл жастың негізгі жаңа қалыптасуы қарым-қатынастың кеңеюі салдарынан өзіндік сананың өсуі ата-анамен, үлкендермен, құрдастармен қатынастарының күрделене түсуі болып табылады.

Мінез-құлықтылық тәсілі процесінде қандай өзіндік бағалау пайда болатындығы және мұнымен байланысты қандай мінез-құлықтылық іс-әрекет тудыратындығы сияқты мәселелер оның тұлғалық құрылымынан тәуелді болады. Жеткіншек тұлғасы өмір барысында пайда болатын және қоршаған ортамен өзара қатынаста белгілі бір қызмет атқаратын тұтас психологиялық құрылымға ие болады. Жеткіншектің тұлғалық дамуының көтеріңкі қозғаушысы қажеттіліктер мен мотивтер болып табылады. Қажеттіліктер тек тұлғаның дамуын анықтайтын себеп қана емес, сонымен қатар мінез-құлықтың да себебі болып табылады. Адам қабілеттілігінің сипатына тұлғаның маңызын құрайтын қоғамдық қатынастар жүйесі бейнеленеді. Қажеттіліктер мен тырысу жеткіншектерде жаңа психологиялық құрылымдардың пайда болуына байланысты өзінің қанағаттану жолында көптеген кедергілерге кездеседі. Мұндай дағдарыс кезеңде жеткіншектердің қажеттіліктерінің өзгеруі сыртқы кедергілермен және ішкі фактормен байланысты болады.

Өзіндік сананың ерекшеліктері жеткіншек кезеңде ішкі әлемі біртіндеп күрделеніп, өзіндік танудың тереңдеуі пайда болады, өзі туралы тұтас тұлға ретінде біршама тоқтамды түсініктің пайда болуына әкеледі. Жеткіншек кезеңде тұлғаның өзіндік бағалауды басқарудың негізі жетекші компоненттері өзбеттілік дәрежесін әртүрлі және қоғамдағы күрделі өзара

байланыстар жүйесіндегі қарым-қатынаста тұлғаның тәуелсіздігін анықтайды. Жеткіншектің өзіндік санасының дамуында олардың интерпоризациясы жүзеге асады, өзіндік санасының ары қарай интеграциялануында өзін тануға әкеледі. Жеткіншектер өзін жеке субъекті екенін, мінез-құлықта жеке қылықтарында тәуелсіз бола алатындығын нақтылауға ұмтылады.

Жеткіншектердің өз мүмкіндіктерін ұғынумен байланысты ұмтылулары, өзін тұлға ретінде бекітулері мен ересектердің еркіне байланысты мектептегі жағдайының арасындағы ажыраулар өзіндік бағалаудың маңызды терең дағдарысына әкеледі. Жеткіншектердегі негативті өзіндік бағалау оның өмірлік тонусына әсер етеді. Оның негізгі себебі жеткіншектердегі қоғамдық мойындау қажеттіліктерінің қанағаттанбауына байланысты. Осы жағдай олардың өзіндік анықталуын жасанды түрде тежейді, сондықтанда олар жеке бастық интимді қатынасқа, құрбыларымен, әртүрлі формальды топтармен қарым-қатынасқа жақын болады.

Осы қатынастар олардың мінез-құлқындағы агрессиялыққа, мазасызданудың жоғарлауына, жауыздыққа, тұйықтыққа әкеледі. Жеткіншектер белсенді жаңа әлеуметтік позицияларды алуға ұмтылады, өзінің менін ересектер әлемінде бекітуге тырысады. Жеткіншектер ересектерге еліктей бастайды. Жеткіншектің тұлғалық дамуы өзіндік сана бағалауы, жеке бастық рефлексиясы, өзіне және басқаларға қатынасы қызығулары, идеалдары өзгереді. Жеткіншек жасының алғашқы сатысында (10-11 жас) өзін қабылдау ерекшеленеді, мінез-құлықтың теріс жақтарын көп бағалайды, яғни теріс эмоциялық фон орнайды. Балаларда өзіндік бағалауға деген өткір қажеттілік және өзін бағалауды білмегендіктен соған қиналысы пайда болады.

Жеткіншек жасындағылардың өзіндік бағалауының дұрыс қалыптасуына психологтің әсері зор. Өзіндік бағалау оқушының өзінің жеке бас ерекшеліктерін білуде, тұлғасының дұрыс дамуында адекватты (барабар) болғаны өте маңызды. Баланың өзіндік бағалауы, оның өзіне қатынасын және өзін қабылдауын, көбінесе оның мінез-құлқы мен үлгерімін анықтайды.

Жасөспірімдік шақ ақыл-ойына келсек, мұның өзі жеткіншек жасына қарағанда сапа жағынан да, көлем жағынан да біршама қалыптасып қалған. Қалыптасуда мынадай екі тетік бар: 1-ден, бұлар өзі қоршаған әлеумет ортасынан соның ішінде жеке адамдар арасында кездесетін неше түрлі қатынастың мәнісіне түсініп, әр нәрсенің себебіне және одан шығатын нәтиженің мәнісіне түсініп, әр нәрсенің дүниеде себепсіз нәтиже болмайтынын ұғына бастайды.; 2-ден, егер жеткіншек жасында ересек уақытының көбін мұң, фантазия сияқты нәтижесіз объектілерге жіберетін болса, енді сол фантазиядан нәтиже шықпайтынын біліп, күші мен жігерін шындық нәрсені меңгеруге жұмсайды. Осының өзі ақыл-ойдың дамуындағы үлкен жетістіктің бірі.

Балаң жастық шақта рефлексивтік процестер шындықты дұрыс қабылдау негізінде қалыптасады. С.Л. Рубинштейн рефлексия деп күтпеген кедергіні жеңуге байланысты адамның ойын айтып отыр. Болған оқиғаға орай, сол оқиғаның себебін білуге тырысу рефлексияның өзінше бір түрі. Қазіргі кезде оқушылардың оқу тапсырмасын қалай орындағанына сын көзімен қарап, соның қалай орындалғанын ересектердің үнемі тексеріп отыруына ылғи да мән беріледі және осының өзі тапсырманы ойдағыдай орындаудың шарты болып есептелінеді. Осындай талаптың нәтижесінде оқу үстінде ересектің рефлексивтік қабілеті дамиды. Жасөспірім жасындағыларды тиісті әдебиеттерде «Қиын», «өзгерілу», «ауысу жастары» деп атайды. Соңғы жағдайда «ауысу жасында» жеткіншек балалық кезеңдерден ересек жасына ауысады. Жасөспірім өзге жастарға қарағанда педагогтар пен тиісті әдебиеттерге көп әңгіме болып, жиі көтеріледі. Себебі бұл кезеңде оның психикалық даму ерекшелігі жас баламен ересектерге қарағанда әлде қайда өзгеше болады.

Бұл кезеңге тән тағы бір ерекшелік жасөспірім барлық нәрсені өз бетімен орындап, үлкен адамдардың қамқорлығымен ақыл кеңесінен құтылғысы келеді. Жасөспірімнің ересектен айырмашылығы тек үлкен адамдармен қатынасының өзгеше келетініндей емес, сонымен қатар биологиялық дамуы (жыныс т.б жетілуі) жағынан кеңінен өріс алатынында. Ал жалпы алғанда жасөспірім тың өзгеше сипатта келеді. Мысалы, жеткіншек төменгі кластарда оқып жүргенде үйге берілген тапсырманы тек жаттап алатын болса, жеткіншек жасында үй

тапсырмасын өз сөзімен түсінікті етіп айтуға талпынады. Кейбір жасөспірім жастағылар осы кезеңде бұрынғы қалыпынан үлкен адамдармен қарым-қатынаста болғанда мейірімді, сыпайы келсе енді өрескел түрде, яғни тәртіп бұзуға икем келеді. Осы мәселені анықтаудан зерттеушілер арасында талас бар. Дегенмен психиканың бұл ерекшелігі жасөспірімде әлеумет өмірінің өзінің ерекшелігінен болар. Жасөспірім бәрін өзім істей алам, «Сендер мені әлі бала деп ойлайсыңдар» деп наразылық білдірседе оның қолынан әлі де көп нәрселер келе бермейді. Ересектерге ұқсап іске ұмтылғанымен, сол істі орындаудағы мүмкіншілігі кіші мектеп жасындағылардай басқаша айтқанда, бір жеткіншек істі игеру жағынан бала да, ал талап қою жағынан ересек.

Пайдаланылғын әдебиеттер тізімі

1. Соловьев А.Н. Чеснова И.Г. Зависимость самооценка подростка от отношения к нему родителей. — Вопросы психологии, 1986, № 2, с.117
2. Кон И.С. Открытие «Я». — М., 1978.
3. Божович Л.И. Личность и ее формирование в детском возрасте. — М., 1986.
4. Выготский Л.С. Развитие личности и мировоззрение ребенка. В.кн.: «Психология личности». Тексты./Под ред. Ю.Б. Гиппенрейтер, А.А. Пузырея. М., 1982.
5. Снежевой Р.Д. Мир подростка. - М, 1996.
6. Роджерс К. К науке о личности / История зарубежной психологии. Тексты. - М, 1986.
7. Мольц М. Я - это Я, или как стать счастливым. - М. , 2004.
8. Рубинштейн С.С. Человек и мир / Проблемы общей психологии. — М, Педагогика, 1993.
9. Липкина А.И. Психология самооценки школьника: Автореф. Дис...канд. психол. наук. — М, 1994.

Резюме

В данной статье рассмотрено экспериментальное исследование психологических особенностей самооценки и беспокойства в подростковом возрасте.

Summary

This article discusses the experimental study of psychological characteristics of self-analysis and anxiety in adolescence

ӘОЖ 37.013:372.41-057.874

ОҚЫТУ ПРОЦЕСІНДЕ ОҚУШЫЛАРДЫҢ ТАНЫМДЫҚ БЕЛСЕНДІЛІГІН АРТТЫРУДЫҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ШАРТТАРЫ МЕН МАҢЫЗЫ

Рысбекова Елмира Саурановна – магистрант

Ғылыми жетекші: Р.һ.Д., аға оқытушы, Тасова А.Б.

Аймақтық әлеуметтік инновациялық университет

Қазіргі қоғам дамуының кезеңі, әлемдегі әлеуметтік-экономикалық және қоғамдық – саяси өзгерістер отандық қалыптасқан білім беру жүйесін тереңірек, жан-жақты қайта қарауды талап етеді. Осыған байланысты Қазақстанда білім мен тәрбие берудің жаңа ұлттық моделі қалыптастырылуда. Бұл процесс мәні жеке тұлғаның интеллектуалдық сапаларын нығайту мен дамыту болып табылатын жаңа тәрбие парадигмасының қалыптасуын шарттайды. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаев «Бәсекеге қабілетті Қазақстан үшін, бәсекеге қабілетті экономика үшін, бәсекеге қабілетті халық үшін» атты Қазақстан халқына Жолдауында «...ұлттың бәсекеге қабілеттілігі, ең алдымен, оның білімділік деңгейіне байланысты анықталады» деп атап көрсеткен болатын.

Оқушылардың оқуға деген ынтасын арттырудың аса маңызды жолдарын іздестіру танымдық белсенділікті дамытудың қажетті шарты болып табылады. Қазіргі мұғалімнің міндеті - балалардың танымдық қызығушылықтарын біртіндеп қалыптастыру үшін барлық жағдайларды жасау, ойлауға үйрету, мәселелік сұрақтар қою, осылайша оларды белсенді дербес іс-әрекетке кірістіре білу болып табылады. Осы жағдайда оқушылардың танымдық белсенділігін арттыру мақсатында халық педагогикасының мүмкіндіктерін пайдалану аса маңызды міндет, өйткені халық педагогикасының идеялары мен құралдары – ұрпақ тәрбиесі бойынша өзінің көп ғасырлар бойында жинақталған бай тарихи тәжірибесімен, өміршендігімен ерекшеленеді. Сондықтан қазақ халқының мол мәдени мұрасының дидактикалық мүмкіндіктерін қазіргі мектептің оқыту үдерісінде пайдалану қажет. Бұл міндетті жүзеге асыру мектеп оқушыларын оқытуға жаңа тұрғыдан келуді, оқытудың жаңа технологияларын, ұйымдастыру түрлерін іздестіруді талап етеді.

Бала іс-әрекетіндегі күрделі үдерістердің бірі оның танымдық іс-әрекеті болып табылады. Баланың кез-келген әрекетін психологиялық тұрғыдан талдайтын болсақ, ол күрделі психикалық, психологиялық қасиеттері мен әрекеттерінің нәтижесінде пайда болады. Мұнда оның ақыл-ойы, қызығушылығы мен қажеттіліктері, сезімі сияқты психикалық үдерістер іске қосылады. Сондықтан оқушының оқу іс-әрекетінің табысты болуында оның ақыл-ой еңбегінің дағдыларын қалыптастыру маңызды саналады. Баланың танымдық белсенділігін арттыруда алдымен оның ақыл-ой еңбегін дамытуға көңіл аудару қажет.

Оқу - мектеп жасындағы балалардың дамуындағы негізгі танымдық іс- әрекет. Танымдық іс-әрекет оқушыларда оқу іс-әрекеті негізінде қалыптасатын болғандықтан, біз алдымен оқу іс- әрекетінің педагогикалық - психологиялық ерекшеліктеріне тоқталуды жөн көрдік.

Бала іс-әрекетіндегі күрделі үдерістердің бірі оның танымдық іс-әрекеті болып табылады. Баланың кез-келген әрекетін психологиялық тұрғыдан талдайтын болсақ, ол күрделі психикалық, психологиялық қасиеттері мен әрекеттерінің нәтижесінде пайда болады. Мұнда оның ақыл-ойы, қызығушылығы мен қажеттіліктері, сезімі сияқты психикалық үдерістер іске қосылады. Сондықтан оқушының оқу іс-әрекетінің табысты болуында оның ақыл-ой еңбегінің дағдыларын қалыптастыру маңызды саналады. Баланың танымдық белсенділігін арттыруда алдымен оның ақыл-ой еңбегін дамытуға көңіл аудару қажет.

Баланы негізінен, ең алдымен, өз жұмысының мақсаты мен міндеттерін анықтауға үйрету қажет. Егер бала әрбір оқу жұмысын (тапсырмасын) не үшін, қандай мақсатпен жасау керектігін, ол қандай жаңа нәтиже (жаңа білім, іскерлік, дағды) беретінін білсе, онда оқушы өз іс-әрекетін саналы түрде басқаруға үйренеді. Оқу жұмысының міндеттеріне сай баланы өз бетімен жұмысын жоспарлай білуге, уақытты дұрыс пайдалануға, бақылауға, бағалауға, қысқаша айтқанда, өзін-өзі басқаруға дағдыландырудың маңызы өте зор.

Танымдық іс-әрекетінің құрылымдық жақтары (ойлау типі, ойлауға берілген есептерді шешудің тәсілдері, операциялық құрам және т.б.) мен динамикалық жақтары өзара тығыз байланысты. М.А.Асылжанова ойлауды психикалық процестердің ішінде баланың оқу іс-әрекетінің барысы мен нәтижесіне әсер ететін ең маңызды факторлардың бірі ретінде атап өтіп, үлгермеушіліктің ең көп тараған себептерінің бірі - осы ойлау дамуындағы кемшіліктерден деп санайды. Ойлау дамуының кемшіліктері, оқушылар үлгермеушілігі, көбінесе олардың зейіні мен есте сақтауының дара кемшіліктеріне байланысты деген пікірге мүлде қарсы.

Осындай күрделі оқу іс-әрекетіне байланысты оқушылардың ойлау қабілеті қалыптасады. Ойлау — баланың танымдық іс-әрекетінің ең жоғары формасы. Ойлау арқылы оқушылар көзге көрінбейтін заттар мен құбылыстардың арасындағы күрделі себептік байланыстарды ұғады. Ойлау — сөйлеу әрекеті арқылы іске асады. Ойлау - нақты сұрақтар қоядан, соларға жауап іздеуден басталады. Ойлау — белгілі міндетті, теориялық немесе практикалық мәселелерді шешуге бағытталады. Баланың ойлау әрекеті өзінен-өзі қалыптаспайды. Олардың ойлау әрекетін ойдағыдай дамыту үшін, тиімді тәсілдер қолданып, арнайы жұмыстар жүргізу қажет. Ойлау процесі өзіне тән логикалық амалдардан

(операциялардан) тұрады: анализ, синтез, салыстыру, топтастыру, жалпылау және т.б. Ойлау үстінде адам бір ниеттен, екінші ниетке ауысып отырады. Бұл — процессуалдық құбылыс. Осындай бірінен соң бірі болып тұратын процестер негізінде адамда тапқырлық, ептілік қасиеттері дамиды.

Қазіргі жағдайда ұлттар мен этностарды жалпыадамзаттық өмірлік кеңістікке біріктіруге деген талпыныс көпұлтты қоғам өміріндегі кіріктірілген үрдістер күшейтіліп, ұлтаралық және халықаралық байланыстарды нығайту және халықаралық қатынас түрлерін белсендіру мәселесінің өзекті етуде.

Белсенді этносаралық және мәдениетаралық кірігулер әр этностың өзіндік ерекшеліктерін сақтау мен жаһандық шиеленістердің алдын алудың алғышарты болып саналады. Халықтар бірлігінің нәтижелілігі бейбітшілік пен саяси тұрақтылықты қамтамасыз ету, экологиялық қауіпсіздік, денсаулықты сақтау, экономикалық даму және әлемнің барлық халықтарына тәуелді ұлтаралық қатынасын кең көлемді мәселелерін дұрыс әрі уақытында шешу секілді жаһандық жалпыадамзаттық проблемаларды шешуге мүмкіндік береді.

Әлемдегі болып жатқан күрделі өзгерістер білім саласының мақсатын, мазмұнын және түрлерін жаңартуға ерекше талаптар қояды. Аталған қарама-қайшылық жағдайында білім беру жүйесі саяси тұрақтылыққа бастау болатын негізгі фактор ретінде Қазақстанның өркендеуінің кепілі бола алады. Қазақстан Республикасы тәуелсіздік алғанан кейін жүріп жатқан қоғамды демократияландыру мен жаңарту үрдістеріне байланысты, өткен тарихымызды қайта таразылап, әлеуметтік, рухани мәселелерімізді қайта қарауға тура келді. Осыған байланысты халқымыздың ұзақ жылдар бойы қалыптасқан бай тарихи, мәдени мұрасын қайта жаңғырту және жаңа заман талабына сай халық педагогикасының озық салт-дәстүрлерін бүгінгі өмірде кеңінен пайдалану өзекті мәселе болуда. Еліміздегі жас ұрпақтың рухани байлығы мен мәдениеттілігін, еркін ойлау қабілеті мен шығармашылығын, кәсіби біліктілігімен жан-жақты білімдарлығын арттыруда халқымыздың ғасырлар бойы жинақтаған білім-тәрбиелік құндылықтарын осы күнгі оқытуда жана әдіс-тәсілдермен ұштастыра қолдану - білім беру ісін жақсарту мен қатар қомақты нәтижеге қол жеткізері анық.

Қазіргі қоғамның әлеуметтік-экономикалық, саяси саласындағы кіріктірілген үрдістер оқушыларды демократиялық және көпұлтты қоғамда өмір сүруге даярлау қажеттілігін өзектендіруде. Әлемдегі мәдениеттің көптүрлілігі және оның жаһандық тұрғыда өзара тәуелсіздігі ұлтаралық тілдесім үрдісінде нақты іс-әрекет барысында жас ұрпақты әлемдік мәдениет және өз халқының мәдени құндылықтарын меңгеруге, халықтар арасында өзара құрмет және этномәдени толеранттылық сезімін туғызуға, ұлттар мен халықтардың өзара теңдігін түсінуге бағытталауда.

Біз халық педагогикасын өмір бойы отбасында және білім беру мекемелерінде үздіксіз жүргізілетін, мазмұны этникалық тәрбие беру жүйесін құрайтын педагогикалық ғылымның құрамдас бөлігі ретінде қарастырамыз. Аталған түсінік негізінде қазақ халқының этникалық тәрбие беру ерекшеліктері этникалық сана мен психикалық ұстанымдар, дәстүр, тіл, мәдениет тұрғысында сипатталады.

Қазақ ұлттық мектебінің қажеттігі мен оқушыларға этнопедагогикалық білім берудің – әлеуметтік-педагогикалық проблема ретінде өзектендірілуіне байланысты ұлттық тәрбие берудің бірден бір жолы - пәндік мазмұнмен кіріктіре отырып, халық педагогикасының құралдарын пайдалану негізінде пәндерді оқытудың әдістемесін негіздеу.

Халық педагогикасының құралдарын оқушылардың танымдық белсенділіктерін қалыптастыру мақсатында пайдалануды практикаға енгізу педагогикалық теорияларды жан-жақты қолдану арқылы жүзеге асырылады. Сонымен қатар, этнопедагогиканы гуманитарлық ғылым негізінде өзектендіру, олардың өзара байланысы мен өзара әсері аясын зерттеу – ұстанымдық деңгейде маңызды болып табылады.

Пайдаланылғын әдебиеттер тізімі

1. Н.Ә.Назарбаев. «Бәсекеге қабілетті Қазақстан үшін, бәсекеге қабілетті экономика үшін, бәсекеге қабілетті халық үшін». Президенттің Қазақстан халқына Жолдауы // Егемен Қазақстан. –Астана, 2004 ж.,20 наурыз.- 8 б.
2. Коменский Я.А. Великая дидактика. Избр. пед. соч. – Москва, 1995.
3. Песталоцци И.Г. Избр. пед. соч. в 2-х томах. – Москва: Педагогика, 1981. -336 с.
4. Коменский Я.А., Локк Д., Руссо Ж.-Ж., Песталоцци И.Г. Педагогическое наследие / Сост. В.М.Кларин, А.Н.Джуринский. –Москва: Педагогика, 1989.
5. Герbart И.Ф. Общая педагогика, выведенная из целей воспитания. - М.: Просвещение, 1954. — 132 с.
6. Дистервег А. Избранные педагогические сочинения. М.:Уч. пед. изд., 1956. - 370 с.
7. Ушинский К.Д. Педагогические сочинения в 6 т. /Сост.: С.Ф.Егоров. – Москва: Педагогика, 1988.
8. Әл-Фараби. Әлеуметтік-этикалық трактаттар.- Алматы: Ғылым,1975.- 418 б.
9. Баласағұн Ж. Құтты білік./ Көне түркі тілінен аударған және алғысөзі мен түсініктерін жазған А.Егеубаев. – Алматы: Жазушы, 1986.
10. Құнанбаев А. Шығармалар. (екі томдық). –Алматы: Жазушы, 1977.
11. Валиханов Ч. Ч. Собрание соч. в 5 томах. –Алма-Ата: Наука, 1985.
12. Алтынсарин Ы. Таңдамалы шығармалары. –Алматы: Ғылым, 1994.- 288 б.
13. Құдайбердиев Ш. Шығармалар: өлеңдер, дастандар, қара сөздер/ Құраст.: М.Жармұхамедов. –Алматы: Жазушы, 1988. -560 б.
14. Аймауытов Ж. Психология. - Алматы: Рауан, 1995.- 312 б.

Резюме

В данной статье рассмотрено педагогические условия и значение повышения познавательной активности студентов в образовательном процессе.

Summary

This article discusses the pedagogical conditions and the importance of improving the cognitive activity of students in the educational process.

ӘОЖ 37.013:372.41-057.874

СТУДЕНТТЕРДІҢ КРЕАТИВТІ ОЙЛАУ ҚАБІЛЕТІН ДАМУДЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ШАРТТАРЫ

**Сейтқасым Әсел Асілханқызы – магистрант
Ғылыми жетекші: Р.Һ.Д., аға оқытушы, Тасова А.Б.
Аймақтық әлеуметтік инновациялық университет**

Қазіргі уақытта білім беру саласын әлемдік деңгейге көтеру бүгінгі күннің басты талабы. Ел президенті Н.Назарбаевтың 2017 жылғы 31 қаңтардағы «Қазақстанның үшінші жаңғыруы: жаһандық бәсекеге қабілеттілік» атты Қазақстан халқына Жолдауында «...ең алдымен, білім беру жүйесінің рөлі өзгеруге тиіс. Біздің міндетіміз – білім беруді экономикалық өсудің жаңа моделінің орталық буынына айналдыру. Оқыту бағдарламаларын сыни ойлау қабілетін және өз бетімен іздену дағдыларын дамытуға бағыттау қажет» десе, «Қазақстандықтардың әлауқатының өсуі: табыс пен тұрмыс сапасын арттыру» атты 2018 жылғы 5 қазандағы Жолдауында «... жоғары білім беру ісінде оқу орындарының маман дайындау сапасына қатысты талаптар күшейтіледі» деп еліміздегі жоғары білім беру саласының алдында тұрған міндеттердің аса биік екендігін атап өтті.

Бұл жағдай әлемдік білім беру кеңістігінде жан-жақты кіріктірілген білімге құмар, күнделікті өзгерістерге тез бейімделетін, өз бетімен креативті іс-әрекеттер жасай алатын, кәсіби әлеуетті, зияткер ұлт болашағын қалыптастыруды талап етуде. Қазақстан Республикасында заманауи білім беру әлемнің жетекші мемлекеттерінің бәсекеге қабілетті талаптарына және инновациялық даму моделінің стратегиялық дамыту бағытына сәйкес құрылуы қажеттігін білдіреді. Білім беру жүйесі толыққанды бәсекеге қабілетті мамандар даярлауға бағдарланып, жастарды білім беруді ғана емес оны үнемі жаңартуға, толықтыруға, дүниетанымды кеңейтуді қуана құптайтындай, ойлауды жетілдіруге ұмтылдырып, мәдени және рухани құндылықтармен байытуы тиіс.

Бұл міндеттерді нәтижелі жүзеге асыру бүгінгі білім беру жүйесінен жанжақты кіріктірілген білімге құмар, күнделікті өзгерістерге тез бейімделетін, өз бетімен креативті іс-әрекеттер жасай алатын, кәсіби әлеуетті, зияткер ұлт болашағын қалыптастыруды талап етіп отыр. Осыған сәйкес Қазақстан Республикасында заманауи білім беру әлемнің жетекші мемлекеттерінің бәсекеге қабілетті талаптарына және инновациялық даму моделінің стратегиялық даму бағытына сәйкес құрылуы қажеттігін білдіреді. Қазіргі білім беру саласында оқытудың, тәрбиелеудің мазмұнын қоғам дамуының қарысты қадамына сәйкестендіріп, оны шырқау биіктерге көтеруге бағытталған тың әдіс-тәсілдер жасалуда.

Нәтижесінде тұтас педагогикалық үрдістер өзгертіліп, білім берудің тиімді деп танылған жаңа технологиялары дүниеге келуде. Кез-келген оқыту технологиясы мұғалімнен терең теориялық, психологиялық, әдістемелік білімді, үлкен педагогикалық шеберлікті, шәкірттердің жан дүниесіне терең үңіліп, оларды түсіне білуді талап етеді. Өйткені нарықтық экономика білім беру мақсаттарын «білетін адамнан» «шығармашылықпен ойлайтын, әрекет ететін, өзін-өзі дамытатын коммуникативтік әрі креативті адамға» ауыстыруды қажет етіп отыр. Осыған орай 2017 жылы мемлекетте бекітілген Педагогтың кәсіби стандартында педагогикалық кәсіби құндылықтар «...білім алушының тұлғасын, оның құқығы мен бостандығын құрметтеу; басқа сенімдерге, әлем 8 мен дәстүрлерге деген көзқарастарына - толеранттылық білдіру; мәдени алуан түрлілігіне ашықтығы; икемділігі, бейімделу қабілеті, эмпатияға деген қабілеті; тұлға құндылықтарын, тіл мен коммуникацияны түсіну; өз бетімен білім алу, талдамалық және сыни ойлау дағдылары; коммуникативтік және тілдік дағдылары; ынтымақтастық дағдылары, дауларды шешу қабілеті» деп анықталған.

Ал бұл болса, бүгінгі болашақ педагогтардың коммуникативтік құзіреттілігінің маңызды негізін құрайтын коммуникативтік креативтілікті зерттеу қажеттілігін көрсетеді. Мұны білім берудің төменгі сатысында қызмет ететін болашақ бастауыш сынып мұғалімдерінен бастаған дұрыс. Өйткені бүгінгі жаңартылған білім беру мазмұны бастауыш сыныптан бастап ендіріліп отыр.

Осы мақсатта жаңартылған білім беру мазмұнын орта мектепте іске асыру жоғары білім беру орындарында бастауыш сынып мұғалімдерін даярлау мазмұнын қайта қарауды, оның мазмұнын жаңа әдістемелермен толықтыруды талап етеді, бұл біріншіден. Екіншіден мектеп табалдырығын алғаш аттайтын келешек ұрпақтың бүгінгі ұстазы да бастауыш сынып мұғалімдері. Үшіншіден, бастауыш сыныпта алынған білім, тәсілінің негізі ұрпақтың болашағын құрайды. Демек, әлемдік білім беру, бүкіл әлемдік экономикалық, мәдени және ақпараттық кеңістіктегі кірігулер жағдайында болашақ бастауыш сынып мұғалімдері тұлғаралық өзара субъектілік мәселелерді шешуде коммуникативтік креативтілігі жоғары, қоғамның өзекті мәселелерін коммуникативтік қақтығыссыз шешуге даяр болулары тиіс. Оның үстіне, қарым-қатынас және креативтілік мәселесіндегі түрлі бағытта іске асырылған теориялық және практикалық зерттеулер біртіндеп пәнаралық деңгейге көтеріліп келеді. Қарым-қатынас мәселесіне және тұлғаның әлеуметтік ортадағы мінез-құлқына арналған іргелі зерттеулердің ауқымды көлемде жүргізілуі нәтижесінде коммуникативтік креативтілікті, креативтілік пен коммуникативтіліктің қиылысындағы кіріктірушілік мәселе ретінде зерттеу қажеттілігін туындатты.